

הפעמי

כתב עת מוצא לאור על ידי מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

בתוכן:

- 1. תורה עם דרך ארץ — הוראת שעה ? / הרב ד"ר י. ברויער
 - 4 מכתב בענין "שיטת פרנקפורט"
 - 9 מה בין שאול לדוד (המשך) / הרב יהושע בכרך
 - 27 מורנו יעקב רוזנהיים זצ"ל — עמודים לזכר אישיותו ורעיונותיו
 - 29 השורש של חוית היופי
 - 34 החלפת מכתבים עם ד"ר סטפן צוייג
 - 38 מדבריו
- על ספרים ועל סופריהם
- 41 כרם ציון השלם — אוצר השביעית / יונה עמנואל
 - 58 על פירוש "באר מים חיים" לשמות כג, יא / הרב ש. פ. שנבלג
 - 60 מלואים ונשמטות / הרב שלמה זלמן הבלין

תורה עם דרך ארץ - הוראת שעה ? *

א

לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרשו מחנו (דברים ד, ב). לדורי דורות קיים איסור זה, ותה"ק מתירה לנו רק ביטול מצוה לפי שעה, "למיגדר מילחא" ומשום "עת לעשות לה'", אם הביטול נעשה לשם היוזק הדת והצלת התורה וקיימה (למשל: אליהו הנביא בנה מזבח והקריב עולה על הר הכרמל בשעת איסור במות, ועי' יבמות צ ע"ב). "הוראות שעה" כאלה, שנעשו בהכרח תנאי הזמן לשם חיוזק התורה, נזכרות בגמרא (למשל: ברכות נד ע"א ויומא סט ע"א).

אפשר להניח שלקוראי השורות האלה ידועה כוונתם של הרב הירש זצ"ל והרבנים מנהיגי דורו בבטוי "תורה עם דרך ארץ". הם ראו בזה את הדרך בה"א הידיעה, אשר בה ילכו בני ימננו ובנותינו ויזכיחו את עצמם, בדיעותיהם ובמעשיהם, כבנים זקופי קומה של עם ה', בתוך סביבה ותרבות בעלות דיעות שונות בהחלט. דרכי חייו של היהודי העומד בתיי הכלכלה, כאשר יש לו כל הידיעות הנחוצות, דרכי חייו של האקדמאי — המורה והרופא, עורך-הדין והמהנדס וכו' — כולן צריכות להיות דרכים של קידוש השם. כלום היו צריכים לעזוב את כל המקצועות האלה בידי אנשים אשר התנכרו מן היהדות? ידוע ידעו כי דרך זו של חנוך והשכלה תתבע את קרבנותיה. כל כמה שיש להצטער על כך — לא ראו דרך אחרת. כן ידעו היטב, כי רבנים-מנהיגים בארצות אחרות אינם מסכימים לה. ראה זה אופייני לגבי הרב הירש: כאשר נשאל מאחת מארצות מזרח אירופה בדבר תורה עם דרך ארץ, ענה כי הרבנים המקומיים מוסמכים להשיב תשובה, ויכולים היינו לשאול: האם פסילת תעוד"א אינה גוררת גם היא קרבנות מכאיבים רבים?

ב

יש חוגים אשר אינם יכולים לבטל את גדלותו של הרב הירש בלא כלום, ואשר טוענים כי דרישתו לתעוד"א היתה, "הוראת שעה", כלומר היתה — כשהיא לעצמה — אסורה ליהודי המושרש בתורת ה' ונדרשה רק בהיותה נחוצה להצלת התורה וחיווקה: לכן — ככל הוראת שעה — ניתנה רק בנסיבות הימים האלה. אפילו מי שיש לו רק ידיעה שטחית בכתבי הרב הירש צריך לדעת כי אין לדבר כאן על הוראת שעה. למשל: בטיטת התקנות אשר היבר עבור

* המאמר הזה הופיע באנגלית בעלון הידיעות של קהילת עדת ישרון — ניו-יורק, אב-אלול תשכ"ה, ומופיע כאן ברשות המחבר שליט"א.

אתה דעת – כולל הראיג בתעד"א וכי, בכל עת ובכל
הנסיבות אסור לו לנטוש את העקרון הזה. בשמע בא את דברי הרב הירש
בכתב הפולמוס שלו נגד הסמינר בברסלאו (קובץ כתביו, כרך ששי, עמ' 3-392):
„מאז נסנינו לפעול, בדיבור ובכתב ובמעשה, את הפעולה הקטנה שבקטנות עבור
הענין היהודי בתוך ההוג היהודי, היתה והינה כל שאיפתנו להראות את המיוזג
הגמור של היהדות, היינו של היהדות השלמה והתמימה, עם רוח המדע האמיתי
וההשכלה האמיתית... להראות כי העתיד כולו, עם הבעיות הרוחניות והחברתיות
אשר לפתרונן מצפה האנושות – ליהדות היא, ליהדות השלמה והתמימה...
אולם, הואיל ועד כמה שתבונתנו המוגבלת מגיעה, ישעה ועתידה של היהדות
נראית לנו רק באיחודה הגמור עם רוח המדע האמיתי וההשכלה האמיתית של
כל הזמנים, על כן אנו איבים משבעים לכל מדע ותרבות של שקר, איבי כל
נסיון להניף – תחת מסווה של מדע – את הגרון על שרשי מקדשנו היהודי...
סכן אילו באמת לא היתה לנו ברירה, אילו באמת לא היה לנו אלא לבחור או
ביהדות או במדע – כי אז לא היתה לנו ברירה, כי אז כל יהודי היה מחליט
ללא היסוסים: „מוטב אהי' שוטה כל ימי ולא אהי' רשע שעה אחת בפני אבי
שבשמים” – טוב יהודי בלי מדע, ממדע בלי יהדות. ברם, ברוך השם, כי אין
הזבר כך”. האמנם – לאור דבריו אלה – דרישתו לתעד"א היתה הוראת שעה?

אולם אפילו היתה דרישתו לתעד"א הוראת שעה – וכפי שראינו אין
הדבר כך, – הרי יש גם הוראת שעה הנשארת שרירה וקיימת לעתיד אשר אין
לראות את קיצו, אם הנסיבות אשר הצריכו אותה עומדת בעינין עוד למאות
בשנים. זהנה הראיה: כידוע אמרה התורה (שמות לד, כז) לכתוב את התורה
שבעל פה (גיטין ס ע"ב: דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומן בכתב). מצוקת
הזמנים ופיוזור הולך וגדל של עמנו סיכנו את קיומה של התורה שבע"פ והצריכו
בהכרח את הוראת השעה לכתוב את המשנה והגמרא. אך נסיבות ההוראה
הזאת עמדו בעינין במאות שלאחרי כן, קיימת עד היום הזה והפכו את הוראת
השעה להוראה של קבע, ויצרו את ספרותנו כבירת ההיקף עד שצין לא תכלכל
אותה!

ואנו שואלים: האם נימוקי הרב הירש וגדולי דורו, אשר הניעו אתם
להוראת השעה שלהם – כפי שטוענים – קיימים הם בזמננו או פחות מאשר
או, או שמא במדה יותר גדולה? כלום היום אין זה צו השעה, שבנינו ובנותינו
יתפשו ויבינו את „היהדות מתוך עצמה”, יכירו וידעו את משמעות היותם
יהודים ואת רזם התפקיד אשר עבורו נבחר עמם ואשר למיליו הנאמן הם
חייבים לקדש את חייהם; – האם היום זה פחות נחץ שהנרער שלנו, מצויד
בידיעה יסודית בתוה"ק, יחזק את רצונו בלתי-הנכנע להשליט את רצון ה'
על חייו בתוך סביבה המורעלת ע"י תעמולה אתיאיסטית ומטריאליסטית; –
שיספוג מערכי התרבות רק מה שהוא בעל ערך אמיתי ושיעריך תורת מדעית
רק במדה שהן מתישבות עם תורתנו הקדושה – האם תעד"א כזו איננה צו
השעה היום כפי שהיתה צו השעה בימי הרב הירש?

מי יתן ויהשגחה העלילנה תשלח לדורנו מלא הערבוביות את הרב הירש, אשר ינחה את בנינו ואת בנותינו בדרישתו לתעד"א, לדרך היחידה המובילה אותם לאושרם; אשר יעזור להם במלחמתם נגד הסכנות האורבות להם בסביבה, אשר בתוכה הם נמצאים. בפני דרישתו לתעד"א, המכריזה על שלטונה של תורת ה' בחיי היהודי, תיראה כל יהדות-למראית-עין, המתקוממת כביכול כיהדות ריפורמית או שמרנית, באפסותה העלובה, ואז רבנים וארגונים שומרי תורה תסלוד נפשם מלהכיר, הכרה חסרת מצפון, בתופעות המעציבות האלה „מגמות" שוות-זכויות בתוך היהדות. ואחרון אחרון חביבי: על-ידי הגשמת דרישתו לתעד"א, ורק על-ידיה, תזכה המדינה אשר קמה בימינו על אדמת הקודש, לקיום מאושר ומבורך. ומי יטען, אפוא, שדרישתו לתעד"א נבעה בקושי, כהוראת שעה, ממצוקות זמנה, וזמנה בלבד?

העתים נשתנו – הבעיות עומדות בעינן, הדרך לפתור אותן נתונה לנו, או האם באמת אנו מאמינים כי ילדינו ישארו שלנו אם נבנה סביבם גיטו מלאכותי? המעשה והדיבור בלב ולב פסולים בכל מקום, ברם בחינוך תוצאתם היא כשלון. את המטרה המבוקשת נשיג אך ורק בלכתנו בדרך הישרה מבלי לפסוח על שתי הסעיפים. אין אנו מצפים ואין אנו זקוקים להסכמתם של אלה הבוחרים בדרך אחרת. ביקורתם אינה נוגעת בנו, אנו מכבדים את עמדתם של חוגים אחרים אם גם דרכם יקובה וחד-משמעית, ואנו זכאים לצפות ליחס דומה מצדם. –

הבה נדאג לכך שהעקרון של תעד"א יפותח במשמעו האמיתי: גגן בעצו בפני אי-הבנה ושימוש-לרעה מעציב. אורשה למסור דבר זכרון אישי, ביום לפני פטירתו, אמר אלי אאמ"ו זצ"ל: „אני מובטח בטחון גמור – הדרך אשר הרב הירש זצ"ל הורה לנו, תקרב את הגאולה". – הרי זו צוואה.

בעקבות מכת נתוחי המתים שהתפשטה לדאבונו בארץ, הועלתה בעתונות הדתית הדרישה להקמת בית חולים חרדי במרכז הארץ – כדוגמת „שערי צדק" ו"בקר חולים" שברושלים.

ונשאלת השאלה: מהיכן יבואו הרופאים והאחיות הדתיים למוסד כזה?

מכתב בענין „שיטת פרנקפורט“

המחבר, רב בקהילה גדולה בחו"ל, מפרסם כאן מכתב תשובה — לפי בקשתו לעת עתה בעלום שמו.

ואולי שתי הדרכים הם אמיתיות לא־מיתה של תורה, ובלבד שיכוון לבו לשמים, לעשות התורה עיקר, והחכמה והמדע טפלים לה, ומעולם לא נמנו בב"ד לאסור בהחלט; ולא הסכימו חכמי הדורות להכריע בין בעלי שתי הדעות, וא"כ כל אחד יברור לו איזו היא הדרך הישרה ויתעץ ע"ז עם רבותיו, ויחזיק בדרכי אבותיו, ובאופן אשר יכבדו בעלי הדעה האחת עם בעלי דעה האחרת, ולא יטילו דופי אלו על אלו, ולא ילעיגו ולא יבוזו זל"ז מק"ו, אלא אדרבה יתמכו זה לזה ואיש את רעהו יעזורו, וביותר יש ליוזר שלא לבטל מעיקרא את ההשקפות של הצד המתנגד בלי ידיעה ברורה של השיטה הנתונה תחת קו הביקורת; וכמדומני שרוב רובם של מבקרי שיטת רש"ר הירש זצ"ל לא העמיקו די צרכם בהמון מאמריו וכתביו ולכן לא ירדו לסוף דעתו, וכל אחד יעמוד על משמרו לשם שמים, עד אשר בקרוב ירח אור וישובו שופטינו ויועצינו, ואז יפתרו כל הספיקות ומלאה הארץ דעת את ד'.

בנוגע לאשכנז יש להעיר קצת, אשר מאז נבאש ריחה מטיפה סרוחה של תלמידי מנדלסון ונשטפו המוני ישראל במים הויודונים של כפירה ושמד וכו'—

בתשובה על יקרת מכתבו: הנה קבלתי בשעתו את מחברת „המעין“ (תשרי תשכ"ד) וקראתי את מאמרו של הגרא"א דסלר זצ"ל, אשר אחר כך נדפס בספר „מכתב מאליהו“ חלק ג' שעת-עתה יצא לאור. ומי אני לחוות דעתי בדבר שגדולים וטובים לא באו עדיין לידי הסכם, וגם רבותינו, בדור הקדום ה"ה אבותיו של בעל „מכתב מאליהו“ ז"ל שהיו מיסדי תנועת המוסר (ה"ה מרן ר' ישראל סלאנטר ותלמידו מוהר"ר שמחה זיסל נ"ע) כבר ישבו על מדוכה זו, ואז, כפי אשר שמעתי, היתה דעתם קרובה לדעתנו של מרן הגרש"ר הירש נ"ע בענינים הללו, אולם התנגדו עליהם רוב גדולי וצדיקי הזמן ההוא, וכמדומני שתמיד היה כן שרוב רובם של חכמי התורה משכו ידיהם מכל עסק בחכמות היצוגיות מדאגה פן ילכדו ויכשלו, ומאידך גיסא בכל הדורות היה מיעוט המצוי של חכמים וצדיקים שפשטו ידיהם להשתמש בחכמות זרות לעשות אותם רקחות וטבחות לחכמת התורה, והלכו בדרך זו ועשו חיל וקדשו שם שמים בעולם — והדברים עתיקים. ובאמת כבר כתב הרמ"א בתשובה להמרש"ל כי זו היא מחלוקת ישנה בין החכמים (ע' שו"ת הרמ"א סימן ו' — ז' ועיין בספר מנחת קנאות); ומי יודע

תורה ובעלי יראה טהורה, אך את הרב-בנים שלהם הביאו מרחוק ובחרו בגאונים מדינות המזרח כי לא הצליחו עוד לגדל הרבה גאונים תורה במערב, חוץ מאחדים היוצאים מן הכלל! ומי יודע, למה ומדוע מדינה אחת מעמדת חכמים ועילויים למשך איזה תקופות ואח"כ פוסקת חכמת חכמיה, ועוברת משם למדינות אחרות? ותמי' זו עצמה יש לתמוה על יהדות בבל ומדינות ספרד וצפון אפריקה שהיתה תורה ירושה להם, ואח"כ בזמן מסוים פסקה משם, וענין זה נעלם הוא, ובודאי הוא מתעלמות קורא הדורות מראש, ובתקופה שלאחר מנדלסון איני מוצא מילידי ארץ אשכנז גאונים מפורסמים חוץ מבעל ח"ס ורבו ר' נתן אדלער, ור' וואלף המבורגער נ"ע, ובזמן קצת מאוחר הגאון האחרון הר"י עטלינגער, בעל ערוך לנר זל"ה (והוא מפורסם ומקובל בכל רחבי עולם הישיבות); אכן הוא ז"ל היה כבר מלומד בחכמות וביקר באוניווערסיטעט של ווירצבורג שנה א' יחד עם חבריו הגאון ר' מנדל קרגו, בעל גידולי טהרה והחכם בערנייס זצ"ל, רבו של רש"י הירש (אגב, בעל הערוך לנר הוציא לאור בשעתו עיתון, חציו בלשון אשכנזי וצחה וקרא את שמו „דער טריייע ציונס וועכטער“ (שומר ציון הנאמן) ובעיקבותיו הלך רש"י הירש ז"ל, ודי בהערה זו).

היוצא לנו מכל זה דליכא למשמע „משיטת פרנקפורט“ שבלתי מסוגלת היא לגדל בעלי כשרון להיות גאונים תורה, וזה ברור שמי שנולד בעל כשרון ועילוי לא יפסיד ממה שמוסיף לקח, ואדרבה בערך שנתרבו ידיעותיו בשבץ החכמות, כן לעומת זה אפשר ויכול שירחיב שכלו, להרבות עוד יותר

רות והתבוללות, לא נשאלו כי אם מתי מעט נאמנים לד' ולתורתו, הודות להשפעת הגאון רש"י הירש ז"ל וחבריו שגדרו פרצת הדור והעמידו הדת על תלה, ואז רכזו כל הכוחות לעמוד בפרץ וכל בעל כשרון מתלמידיהם היה מוכרח לפשוט צוארו תחת עול האחריות לדאוג לצרכי הדור ההוא כדי להשיב רבים מעוון, ודוקא ע"י הדרכים שהורו להם רבותיהם. לכן אין להאשימם שלא היו בהם גאונים מפורסמים, ואעפ"כ העמידו אחדים לגאון ולתפארת, (ואולי, לפי מספר המצומצם של חרדי אשכנז לא היו בהם חכמי התורה פחות ממספר הגדולים בארצות המזרח, לפי ערך מספרם שהיו אז שם כחמשה מיליוני נים מאחב"י ורובם היו חרדים שלמדו בחדרי תורה בנערותם, ואלפים ורבבות בישיבות ובתי מדרשים; ופשוט שלפי ערך מספר העצום הזה היו ביניהם הרבה גאונים מפורסמים). זאת ועוד אחרת: שהאמת ניתן להאמר שזה כבר מאתיים שנה לפני מנדלסון, כמעט כבר חדלה ארץ אשכנז מלהצמיח רוב גאונים תורה, כי ידוע אשר רוב רובם של הרבנים באשכנז ובשאר ארצות המערב באירופא היו אז ממדינת פולין, ליטא, ורוסיא, ובעת אשר התחילו תלמידי מנדלסון לעכור את אוריה של אשכנז, לא היו שם הרבה גאונים מפורסמים מילידי וחניכי אשכנז כי אם מתימספר ונער יכתבם. אבל כמעט כל יושבי על מדין בקהילות אשכנז והוריאנד וכ"י היו ילידי ליטא ופולין והגר ושאר ארצות המזרח, והלא דבר הוא! ובטח אשר אז אבותינו באשכנז לא היו להם עסק עם חכמות חיצוניות ולא ביקרו בבתי ספר של נכרים, כי אם רובם ככולם היו שלומי אמונה ובני

להתקדש בכל ימיהם ולהשאיר בתוך ד' אמותי של תורה-לשמה, ולהסתפק במו-עט, ובתורת ד' חפצם, אלה הם בבחי-נת "שבט הלוי" כענין שכתב הרמב"ם סוף הלכות שמיטה ויובל פ' י"ג הל' י"ב-י"ג. אבל אני דואג גם על שאר שבטי ישראל, שבטי י"ה, בני אברהם יצחק ויעקב, וגם המה מחויבים לעסוק בדברי תורה ולבלות בהם ימיהם, ול-עשות אותם עיקר החיים וכל שאר עניני העולם הזה טפל, וגם על אלו אני אחראי לדאג עבורם, ולגדלם ללמ-דם יראת אלוקים, ולחנכם לחיים של קדושת המצוות וקידוש ד'.

הנה לפי שיטת רש"ר הירש נ"ע יש תרופה לחנך בני תורה ויראה, ונשי חיל וצדקניות. וזאת היא השיטה של "פרנק-פורט" המכונה בשם תלמוד תורה עם דרך ארץ! וכבר איתמחי קמיע ואיתמחי גב-רי. ובפרט במדינה הזאת ובתקופה ה-זאת שדומה הרבה לתקופת ההשכלה במדינת אשכנז במאה האחרונה. ולולי שרש"ר וצלה"ה הראה לנו דרך זו, לא הרהבנו בנפשנו עזו לתפוש בשיטת ה-חינוך שכעת עתה טרם מצא חן בעיני הרבה מראשי הישיבות וגדולי תורה והיראה שבדורנו היתום והדל. אך מ-אחר שכבר זכה הרש"ר הירש וצלה"ה לזכות דור דור ודורשיו במדינות המ-ערב זה יותר ממאה שנה, ומה שנקרא "שיטת פרנקפורט" גדלה והצליחה וע-שתה פרי, וא"כ כל ההולכים בעקבות השיטה הזאת נמצאים בדרך כבושה ושו-תים מבאר חפרוה שרים. (בנוגע לעני-נים אלה עיין בס' נתיבות עולם ל-מהר"ל נתיב התורה פרק י"ד ובשאלת יעב"ץ מ"א). ואולם גם אלו המתנ-גדים לשיטה זו לשם שמים מוכרחים להודות שלרוב רובם של המוני ישראל

בלימוד התורה פי כמה, להבין ולהתעמק ביתר עזו, אם כוונתו היא לשם שמים באמת. ומאידך גיסא מי שאין לו כשרון-השכל בטבעו ומחסר נפשו מכל מדע וחכמה, בגין זה לא יתגדל בתורה להיות לגאון ולתפארתו. וכן העיד הרב ברוך משקלאב בהקדמה לספר אוקלידות ללה"ק עפ"י צוואת רבו הגר"א זצ"ל: "בחודש שבת תקלא שמעתי מפיו הקדוש כי כפי מה שיחסור לאדם מי-דיעות משארי החכמות לעומת זה יחסור לו מאה ידות בחכמת התורה... וצוה לי להעתיק מה שאפשר ללשונו הקדושה כדי להוציא בולעם מפייהם וישוטטו רבים, ותרבה הדעת בין המוני ישראל" עכ"ל. עוד שם וז"ל: "יש אשר דרכם נסתרה מכל שכל ומדע, על כן מלאו ידם לבנות כל חכמה וידיעה בעלמה מהם... ולרמסם בחלאת המינות והאפי-קורסות. למען יהיה לזרא ולהבאיש ריחם בעיני ההמונים" עכ"ל.

אך כל זה לא אמרתי אלא לפלפל בדברי המכתב של הגר"א דסלר וצלה"ה, להראות כמה מסובך הוא הענין הקשה הזה, והשאלה טרם נפתרה ונשארת ב-תוקפה: מה לעשות בדור יתום הזה עם רוב ילדי ישראל? בפרט אשר קשה להם התלמידים הצעירים להת-מיד בלימוד התורה ולהתעמק בה, וגם למצוא פנאי לרכוש את ידיעות של לימודי החול הנחוצים והמועילים; ו-בכל אופן נחוצים מאד תיקונים להגדיל ולפאר לימודי קודש על לימודי החול, וגם לצרף ולברר את לימודי החול ב-אופן אשר יהיו חולין על טהרת הקודש על ידי מורים יראי ד'. ואלה השרי-דים אשר האלוקים נגע בלבבם ונפשם חשקה בתורה ומוכנים למסור נפשם

תבוא שנת גאולתנו ואנן תשבֵי יתרֵץ קושיות ובעיות, זהוֹא יכריע אִם מי היה הצדק בין להלכה בין למעשה, בין ל- כתחילה בין בדיעבד. ואוֹ נדע למפרע אִם שיטת הרשר"ה ז"ל היתה הוראת שעה או הוראה לדורות הללו לעֵם כולו בארצות פיזוריהֵם, והשי"ת יאיר אור חדש על ציוֹן כאשר נקוה בב"א.

מה שנוגע לארֵץ ישראל, ב"ה הנה ישנֵם שֵם גדולי הוראה היושבים על אתר, והֵם גֵרֵי דארעא קדישא ומפור- סמים בתורה וביראה, ועל פיהֵם יעשו כל העֵם היושב בציוֹן ככל אשר יורו אותֵם, ובל יתערב זר עֵם. וכתורה יע- שה בפלטרין של ממ"ה הקב"ה, ושלוֹרֵם על ישראל.

הכוה"ח לכבוד התורה לומדי' ודורשי' ואוהבי' ידידו הדו"ש.

בזמן הזה ובמדינות אלה תהי' איסור לימודי חול „גזרה שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה“, והנח להֵם לישראל. אך למיעוט המצוי בינינו ב"ה אשר נפשֵם חשקה בתורה, ומגמתֵם לשקוע במימי דעת־השֵם כל ימיהֵם, במבצרי התורה המפורסמים בעולם, תבא עליהֵם ברכת טוב, ויצליחו לזכות ללמוד תורה לשמה, ואשרי חלקֵם וכל העולם כולו כדאי להֵם, ובודאי מצוה קדושה לתמכֵם ולעודדֵם ולפארֵם. ואין בזה כל חילוקי דעות. אך הפלוגתא היא בשיטת החינוך במוסדות החנוך ובתי ספר הכשרים לרוב המוני ישראל בעת הזאת ובמדינות אלה. ולבי אומר לי אשר שתי השיטות של חינוך ילדים בזמננו אנו, יש להן על מה לסמוך, ושתיהן צריכות לקיום האומה הקדושה בימינו אלה, עד אשר

היהודי שבימינו — עד כמה שאינו דבוק בלימוד התורה ואינו קשור באורח החיים המפכים באוהליה — קשור באלפי נימים עם העולם החדש הזה בין בעסקי מסחר ותעשיה ועניינים ציבוריים ובין בעניני חינוך והשתלמות מקצועית בבתי ספר והיכלי מדע. זו עובדה שאין להכחישה ואין לבטלה בפישוק שפתיים, באנחות ובבכיות. הפתרונות המוצעים על ידי קטני־המוח ומצומצמי־הראות לא יועילו לבנות גשר ומעבר הצלה לדור נבוך ותוהה. עצתי היא לשמוע ולקבל לקח מפי מורה גדול בישראל שעמד בנסיון והצליח הרבה. ודאי ששיטתו ודרכו בחינוך צריכים ניסוח חדש שיהלום יותר את מערכי הזמן וצרכי הנשמה היהודית הצמאה לשליטה מלאה וידיעה עמוקה במקורות התורה, אבל הכיוון והמטרה שהתווה המורה הגדול עומדים עדיין בתקפֵם.

הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל: ספר הרב ש.

ר. הירש, משנתו ושיטתו, עמ' 199

הוצאת השכל

ליד המכללה ירושלים ת. ד. 3433, טלפון 65939, ירושלים
ספרים חדשים

רבי שניאור זלמן מלאדי / חושן משפט

הלכות חושן משפט מתוך היישלחן ערוך" של הרב בעל הניא. להלכות נוספו:
סימני פיסוק; לוח ראשי התבות והקיצורים; הערות ובאורים; שאלות לחזרה
ולעיון; וכן הצעת תכנית להוראת "חושן משפט" בבית הספר התיכון.
המחיר: 2.50 ל"י

עיון במזמורי תהלים (מהדורה שנייה)

לקט מקורות פרשניים ושאלות לפרקי תהלים הנלמדים בכתה י"א.

המחיר: 1.00 ל"י

יהודה אייזנברג / דרכי הקרבנות

סיכום ממצה לכל ההלכות היסודיות הקשורות בהקרבנות. ביניהם:
חלוקת הקרבנות לסוגים; עבודת הקרבן; זמנים ומצבים בהם מביאים קרבן,
נעוד. 22 טבלאות וציורים.
המחיר: 1.50 ל"י

את הספרים אפשר להזמין בכתב בפניה לפי כתבת ההוצאה

ש מ ע ת י נ

בטאון אגוד מורים למקצועות הקדש במוסדות על יסודיים דתיים
מס' 9 ב"ה סיון תשכ"ו

התוכן: תורה-נ"ך

החלפת הנושא בתוך הפסוק — הרב ק. כהנא
שעורי בית קבועים בתנ"ך — ד"ר י. ברגמן
מצוות שביעית (שעור כתורה) — מ. שפירא
הבטחת המלוכה לבית דוד — י. אייזנברג

תלמוד-משנה

החזרה שבכתב ובשע"פ — הרב א. קורמן
לימוד סיגיא (מגילה כא-כג) — שח"ר בן שרים

דינים

הוראת דיני תענית — הרב נ. בוגרד
אקדמות מילין — הרב מ"ש הלוי מובטובין

ברור הלכה

קדשות פירות שביעית (הדרכה למעשה) — הרב א"ה גולדברג

מחשבת ישראל

אמונת חכמים — הרב ב. אפרתי
פסח — ספירת העומר — שמועות בספרי החסידות — הרב ישראל הס
משמעות הצומות לדורות — הרב א. אביחיל

דמי מינוי לשנת תשכ"ו חמש ל"י, מחיר חוברת 1.70 ל"י

לפנות: אגוד מורים לתושבע"פ, בני-ברק, רח' בן זכאי 17

מה בין שאול לדוד

כשהלך שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת
מקטרגין אותו לפני הקדוש־ברוך־הוא, ואמרו:
רבונו של עולם, מפני מה נטלת המלכות משאול
ונתת לדוד?

אמר להם: אני אומר לכם מה בין
שאול לדוד וכו'.

פס"ר פ"ח, שוח"ט תהלים כו

הפרקים בגליון הקודם: א. איך אלך; ב. עגלת בקר.
ובגליון הזה: ג. וירב־בנחל; ד. חטאת קסם.

וירב בנחל

עגלת הבקר הזאת, אשר אמר לו ד' לשמואל לקחת עמו בלכתו לבית-לחם, היתה צריכה גם להיות לו לרמיזה על שורש חטאו של שאול.
כי שורש חטאו של שאול פוגע בפרשת עגלה ערופה.

ומזה יובן לו לבניא הצורך למשוך את זה האחר תחתיו, בעוד שאול חי וממשיך עדיין במלכות. הלא בזאת יבחן שאול, אם יוכל לתקן בנפשו את אשר קלקל החטא.

וַיָּבֵא שְׂאוּל עֵד-עִיר עֲקֵלֶק וַיִּרְבּוּ בָנָיו (ש"א טו. ה)

אמר רב מגי. על עיסקי גחל.

משעה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא לשאול, לך והכית את עמלק, אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה, הבא עגלה ערופה, כל הגפשות הללו, על אחת כמה וכמה!

ואם אדם חטא, בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו, קטנים מה חטאו?
יצאה בת קול ואמרה לו: אל תהי צדיק הרבה (קדולת ז, טו).

ובשעה שאמר לו שאול לדואג, טוב אתה ופגע בכהנים, יצאה בת קול ואמרה לו: אל תרשע הרבה (שם, שם, יז) (יומא כב:)

*

שאול בחיר ד', מעורר על עצמו מראשיתו כבוד ואהבה.
וגם באחריתו, אחרי שהוא שוגה בחטאו, הוא זוכה לתמלה ולא לביזוי.

שהיה עניו, ואוכל חולין בטהרה, ומבזבו ממונו על ישראל, ושקל כבוד עבדו ככבוד עצמו, והיה בן תורה. (פסיקתא רבתי טו. ג)

וידבר דוד לד' את דברי השירה הזאת ביום הציל ד' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול. (ש"ב כב — תהלים יח.)

אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: דוד, שירה אתה אומר על מפלתו של שאול? אלמלי אתה שאול והוא דוד, איבדתי כמה דוד מפניי.

היינו דכתיב (תהלים ז) ושגיון לחדד אשר שר לד' על דברי כוש בן ימיני. וכי כוש ושמן, והלא שאול שמו? אלא מה כושי משונה בעורו, אף שאול משונה במעשיו. (רש"י: צדיק גסודו). (מועד קטן טז:)

על כן הירבו רבים להפוך בזכותו של שאול, ושאלו שאלו בצער: מדוע בל כך נגזר עליו לקרוע מלכותו מעליו? ומדוע לא נסלח לו חטאו, כאשר נסלח אחרי כן לדוד?

שאל באחת ועלתה לו, ודוד בשתיים ולא עלתה לו.
רש"י: שאול נכשל באחת העלתה לו לרעה לקונסו מיתה לבטל מלכותו (יומא ג:)

שאל נבחר ונדחה ולא נתקרב. דוד נבחר ונדחה
(במ"ג ג. ב.) ונתקרב.

והירבו להשיב על זה תשובות שונות. בזכיר באן אחת מהן הנחשבת כעיקרית, והיא מספר העיקרים:

ואמנם בעינין חטא שאול, ולמה לא נתקבלה תשובתו כמו שקיבל האל-יתברך תשובת דוד ע"ה, כבר כתבו בו רבים.
ור' יוסף אלכו בספר העיקרים אשר לו, הרחיב המאמר בו באופן מספיק מאד. והכלל העולה מדבריו ומדברי מי שנתיישב דעתו בזה, הוא מסתעף לשלושה דעות — הדעה האחת, מה ושחשבו ושאל חטא באומנות המלך, ודוד חטא במה שהוא אדם ולא במה שהוא מלך. (אברבנאל)

שאל בחטאו הוכיח שאין הוא יכול וראוי למלא את תפקידו במלכות. ועל כן לא ניתן חטא זה לסליחה. (ראה גם דעה מעניינת להמאירי בפתיחתו לספר תהלים) בעל העיקרים מאריך ומסביר את עינין האומנות המלכיים, ומונה שש מידות ההכרחיות במלך מצד המלכות, ואלה קצות דבריו:

וכשנחפש מידות שאול נמצא אותו חסר בכולן.
בראשונה — שהמלך על אנג עד שאמר ר"ל: וירב בנחל. על עיסקי נחל, שעשה קל וחומר של ישות: ומה, על נפש אחת אמרה חורה, הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה —

*

מעתה עלינו להבין את כשלוננו של שאול, לאור המצוות שהתורה הכינה לאומנות זו — בפרשת המלך.

וְהָיָה כְשֶׁבָחְתָּ עַל כֶּסֶף מִמְּלַכְתּוֹ וְקָמַח לּוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת
עַל-סֵפֶר מִצְּפָנִים הַפְּהִיגִים הַלְוִיִּם:

וְהִזְקָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ קָל־יָמִי סִיּוֹ.

לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת ד' אֲלֶקְיוֹ לְשֹׁמֵר אֶת־כָּל־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת
וְאֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְעֹשֵׂהָם :

לְבִלְתִּי רוּם־לְקַבּוֹ מֵאֲתֵרוֹ וּלְבִלְתִּי סוּר מִן־הַמְצָנָה יָמִין וּשְׂמֹאל
לְמַעַן יִצְרִיךְ יָמִים עַל־מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל :

(דברים יו, יח—כ)

לייראה את ד', לשמור את התורה ואת החקים האלה
לעשותם וכו'.

כל ישראל מוזהרים ועומדים מהר סיני על כל אלה. אולם התורה ראתה צורך
להזהיר עליהם את המלך. במשנה אזהרה, כיוון שהוא האיש אשר הורם מאחיו
והוקם על לשלוט בעם שלטון יחיד, והכל מצווים לייראה אותו ולכבדו, גם נביא
וגם כהן גדול.

כבוד גדול נוהגין במלך, ומשימין לו אימה ויראה כלב כל אדם, שנאמר:
שום תשים עליך מלך — שתהא אימתו עליך.

— וכל העם באין אליו בעת שירצה ועומדין לפניו ומשתחוים ארצה.

אפילו נביא עומד לפני המלך ומשתחוה ארצה. שנאמר
(מ"א א.) הנה נתן הנביא ויבא לפני המלך וישתחו ארצה.

אבל כהן גדול אינו בא לפני המלך, אלא אם ירצה. ואינו עומד לפניו,
אלא המלך עומד לפני כהן גדול, שנאמר (במדבר כז, כא) ולפני אלעזר
הכהן יעמד. אף על פי כן מצווה על כהן גדול לכבד את
המלך ולהושיבו ולעמוד מפניו כשיבא לו. ולא יעמוד המלך
לפניו, אלא כשישאל לו במשפט האורים. (רמב"ם הלכות מלכים פרק ב)

וסמכויות רחבות מאד מסרה בידו ההלכה :

וְסוּרָךְ לַעֲשׂוֹת לּוֹ דֶרֶךְ, וְאִין מִמֶּהָ בִידּוֹ.

דֶרֶךְ הַמֶּלֶךְ אִין לּוֹ שִׁיעוֹר —

וכל העם בוזזין ונותנין לו, והוא נוטל חלק בראש.

(סנהדרין כ. רמב"ם שם פ"ה הל"ג)

אפילו גור על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך, או שלא יצא
מביתו ויצא, חייב מיחה ואם רצה להורגו יהרוג. שנאמר (יהושע א, יח) —
כל איש אשר ימרה את פיו ולא ישמע את הדבריך לכל
אשר תצוונו יומת רק חזק ואמץ — —

ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו — (רמב"ם שם הל"ח)

וכל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו.
(פרשת המלך בספר ש"א ה. בניכם ובנותיכם יקח וכיו"ב – רש"י)
(סנהדרין כ:)

אמנם ישנה שם מחלוקת של תנאים ושל אמוראים; בין ר' יוסי ור' יהודה ובין רב ושמואל. והדעה האחרת היא, שלא באמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם. אבל הרמב"ם פסק הלכה בר' יוסי וכשמואל בדיני, שכל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו (ראה שם ברמב"ם פ"ד וב, כסף משנה").

אלו מידות גדולות דרשות לו למלך ישראל, אשר יחד עם כל הסמכויות האלה והכבוד והיראה מפניו, יחד עם זה הוא צריך להשפיל את לבבו אל אחיו. לפיכך הוזירה אותו התורה ביותר.

כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול חייב הכל בכבודו. כן צוהו להיות לבו בקירבו ישפל וחלל, שנאמר (תהלים קט. כב): וּלְבִי חָלַל בְּקִרְבִי. ולא ינהג גסות לב יתר מדאי, שנאמר: לְבַלְתִּי רוּם לִבְבוֹ מֵאֲחֵיהוּ. ויהיה חונן ומרחם לקטנים וגדולים. (רמב"ם שם פ"ב הל"ט)

לפיכך צייתה עליו התורה לכתוב ספר תורה, מלפני הכהנים הלויים, יתר על הספר שהניחו לו אבותיו.

אם לא הניחו לו אבותיו או שנאבד, כותב שני ספרי תורה.
אחד מניחו בבית גנזי, שהוא מצווה בו ככל אחד מישראל, והשני לא יזון מלפניה, אלא בעת שיכנס לבית הכסא או לבית המרחץ, או למקום שאין ראוי לקריאה.
יוצא למלחמה והוא עמו, וכנס והוא עמו, יושב בדין והוא עמו. מיסב והוא כנגדה, שנאמר: וְהִיטֵה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּו. (סנהדרין שם, רמב"ם שם פ"ג הל"א)

ויותר מזה, לפי דעה אחרת:

אותה שיצאה ונכנסת עמו, עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו, שנאמר (תהלים יז) שוֹתֵי ד' לַנְּגִדֵי תִמִּיד. (סנהדרין כב.)

הנה הראתה לנו התורה דמות מלך ישראל, כדמות צדיקים בדורותינו היושבים על התורה כל היום כשהם מעוטרם בטלית ותפילין.

קדושת תפילין קדושתן גדולה היא.
שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא שמים, ואינו נמשך בשחוק ובשיחה בטילה, ואינו מהרהר מחשבות רעות, אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק, לפיכך צריך אדם להשתדל להיטותן עליו כל היום, שמצוותן כך היא. (רמב"ם הלכות תפילין פ"ד הל' כה)
www.daat.ac.il

אבל כאמור, המלך אין די לו בתפילין, שיש בהם ארבע פרשיות בלבד, אלא הוא חייב לעטר את עצמו בקדושת ספר תורה, הכתוב כולו לשמו (כלשון המשנה שם) כדי להשיג את העונה והיראה, וכדי להפנות את לבו בדברי האמת והצדק.

על הסרת לבו הקפידה תורה, שנאמר: ולא יסור לבבו. שלבו הוא לב כל קהל ישראל, לפיכך דבקו הכתוב בתורה שנאמר: כל ימי חייו. (רמב"ם שם פי"ג הל"ז).

*

התורה הקפידה ביותר על הסרת לבו של המלך, כיוון שנתנה בידו סמכויות גדולות בשלטון, וכל מי שהשלטון בידו, אין לבו נוטה לקבל עליו משמעת. על כן הכפיל בו הכתוב את ההזהרה:

לְבַבְתִּי סוּר מִן הַמְצָנָה יָמִין וּשְׂמָאל.

(משלי ד, כה—כו)

[וכן הוזהירו מאד ד' ליהושע: רק חזק ואמץ מאד לשמר לעשות בכל התורה אשר צוה משה עבדי אל תסור ממנו ימין ושמאל למען תשכיל בכל אשר תלך:

לא ימוש ספר התורה הזה מפידך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל-הכתוב בו כי או תצליח דרכיך ואז תשכיל. (יהושע א. ז—ח).

ויתר עם זה בזכור, כי את סמכותו התקיפה של המלך, למדה ההלכה מסמכותו של יהושע (א. יח) בל איש אשר ימרה את פיך וכו' (ראה לעיל ברמב"ם פ"ב הל"ח).

המשמעת העליונה הזאת היא עבודת הלב התמידית של הנבחר למלכות. הן לא הכל ראויים למבחן קשה זה, אלא מי שמידותיו מורמות מכל העם ומוכנות לכך. לכן היה הנבחר הראשון שאל, בחור וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו (ט. ב) — צדיק גמור. (רש"י).

ולכן היה זה מבחנו הראשון באמנות המלכי, במצווה קלה של נביא:

לְמַעַן יִצְרִיךָ יָמִים הוּא וּקְנִי קָקָרְבַּי יִשְׂרָאֵל.

מכלל הן אתה שומע לאו. וכן מצינו בשאל שאמר לו שמואל: שבעת ימים תחל על בואי אליך (י. ח) זכתיב שם (יג. יג) זיחל שבעת ימים ולא שמר הבטחתו לשמור כל היום. ולא הספיק להעלות העולה עד שבא שמואל ואמר לו: נסכלת לא שמרת מצוות ד' אלקיך אשר צוהך בי עתה הכין ד' את ממלכתך על ישראל עד עולם.

הא למדה. שבשביל מצווה קלה של נביא נענש. (רש"י שם)

שבעת ימים תוחל עד-בואי אֵלֶיךָ

וְהַיּוֹצֵאתִי לְךָ אֶת אֲשֶׁר תִּשְׁשָׁה:

(י. ה.)

אין לומר שהתוחלת הממושכת הזאת היתה קלה לשאול, בעמדו שם חסר אונים בשדה הקרב, והעם נפץ מעליו ופלשתים נאספו מבמש — שלשים אלף רכב וששת אלפים פרשים ועם כחול אשר על שפת הים לרב (יג. ה—ט) עד כי גם אנחנו היינו מתמיהים על שמואל שנתן לו להוחיל לו עד כה, ולא בא אליו אלא בסופו של היום השביעי.

אבל בזאת הייתה המצווה, כמוה כמו שאר האותות אשר נתן לו הנביא ביום המשחו. הלא משום שהצווי הזה דורש ממנו משמעת, להיותו בפוף ומצפה לעשות אך את אשר יאמר לו, ובזמן הקבוע לו. דבר זה היה קשה עליו אחרי שקבל את כל זכויות השליט והנגיד, לעשות ככל אשר תמצא ידו.

וְקִנְיָה פִּי תְבַאֵנָה קְאֵלָּה לְךָ

עֲשֵׂה לְךָ אֲשֶׁר תִּמְצָא יְדָךְ פִּי הַקְּאֵלְקִים עֲמָךְ

(שם ז)

עשה לך אשר תמצא ידך — עבד לך מני מלכותא —

(ת"י)

*

גם החטא השני של שאול היה בערעור מבחן המשמעת. אך הפעם לא במצווה קלה של גביא, אלא במצווה חמורה של תורה. וחשובה מאד זאת המצווה, כי מאז נכנסו ישראל לארץ עברו ארבע מאות שנה, ועדיין לא יכלו לעשותה, כי לא העמידו להם מלך תחילה. והיא המצווה אשר עכבה את בניין בית המקדש.

תניא, רבי יוסי אומר:

שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה.

ואיני יודע איזו מזן תחילה. כשהוא אומר (שמות יז) כי יד על כס ייח מלחמה לך בעמלק — הוי אומר, להעמיד להם מלך תחילה, ואין כסא אלא מלך. וכו'.

ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחילה, או להכרית זרעו של עמלק תחילה כשהוא אומר (דברים יב) הניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר ד' וגו'.

ועל כן הכינו שמואל מראש וזהוירו. ואף הוא עצמו בא כשותף למצווה. הלא הוא הנביא הראשון לישראל בארץ אשר זכה להיות המתחיל בשלושת המצוות האלה, בהכינו את העם למלכות ובמשחו את שאול:

ניאמר שמואל אל שאול אתי ששח די לששקף קמלך על-עמו
על ישראֵל
ועתה שמע קול דברי ד':
לה אָמר ד' צְבֹאוֹת שְׁקֵרֵי אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה עִמְלֶךָ לְיִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדָרְךָ בְּעֵלְוֹחוֹ מִמְּצָרִים:
(טו. א-ב)

[הרמב"ם בהביאו את ההלכה הנ"ל בראש הלכות מלכים לוקח דוקא את הפסוק הזה משמואל בהוכחה שמגוי מלך קודם למחיית עמלק (ראה שם גם בכסף משנה וברדב"ו)].

*

מצוות מחיית עמלק אף היא תחשב למצווה שמעית. אמנם הטעם נכתב בתורה, אבל צורת הצווי וחומרת הביצוע עושים אותה לחוקה, שהשטן ואומות העולם שואלים עליה —

ואמנם יש לשאול הרבה; מדוע נשבע הקב"ה, שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק? ומדוע בכה השביע את ישראל לזכור ולעשות מלחמתו מדור דור? וכיצד מצווה זו של מלחמה ושיסוף קדמת ומעכבת את בניין המקדש שתוכו רצוף אהבה ושלוש? ומדוע כל כך החמיר בהם להשמידם בלי חמלה?

עָשָׂה לְךָ וְהִקִּיטָה אֶת-עִמְלֶךָ וְהִחַרְמְתָם אֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ וְלֹא תִחַמְדָּ
עֲזְרֵי וְהִמַּסְתָּ מְאִישׁ עַד-אֲשֶׁה מֵעוֹלָם וְעַד-יוֹנֵק
מִשׁוֹר וְעַד-שָׁה מִקְּמֹל וְעַד-תַּמּוֹר:
(ג)

כאן החל ייצרו של שאול נוקפו במידת החמלה והוא רב את יוצרו.

וירב בנחל — וילחם בנחל

ורבותינו אמרו על עסקי נחל רב ודן את עצמו: ומה בשביל נפש אחת אמרה תורה ערוף עגלה בנחל, בשביל כל הנפשות האלה לא כל שכן וכו'.

קל וחומר של שטות, קורא לזה בעל העיקרים. וכי לא ידע שאול שאין דוחים חוקה בקל וחומר? וכי לא הרגיש שהקל וחומר שלו מופרך מתוכו, שהרי עגלה ערופה עצמה היא חוקה, וגם עליה יש לשאול: אדם חטא, בהמה מה חטאה?

בוודאי שלא התכוון שאל למרוד בנביא ובאלקיו. בשני המקומות הוא גבש, רק משום שלא עצר כח לשמוע לקול דברי ד', לבלתי סור מן המצווה ימין ושמאל. אבל הוא ידע כי חטא.

על כן, יצא במכמש לקראת שמואל לברכו (יג. י).

וכן עשה גם במלחמת עמלק: ויאמר לו שאל ברוך אתה לד' וכו'.

ובעודו שרוי בחטא אמר לו לבו להקריב קרבנות, כי אז הרגיש את אשר החסיר בקירבת אלקים.

וְאָמַר עֲתָה יָרְדוּ פְּלִשְׁתִּים אֵלַי הַגָּלְגָל וּפְנֵי ד' לֹא חִקִּיתִי
וְאֶת־עַפְק וְאֶצְפָּה הָעֵלָה:

(יג. יב)

ובעמלק אמר:

רֵאשִׁית הַסֶּחֶם יָנֹבֶם לְד' אֱלֹהֵיךָ בַּגְּלִיץ:

ועל כן הוכיחו שמואל קשות:

וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל הַחֶפֶץ לִי בְעֵלוֹת וּבְחַיִּים כְּשֶׁמֶץ בְּקוֹץ ד'
הִנֵּה שְׁמֵעַ מִזְבַּח טוֹב לְהִקְשִׁיב מִחֶטֶא אֵילִים:

(טו. כא—כב)

*

כעניין זה למדנו ב„העמק דבר“ על התורה (דברים ד. א—ב).

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שָׁמַע אֶל-הַקֹּלִים וְאֶת-הַמְשָׁפָטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד
אֶתְכֶם לְעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיֶוּ וּבְאֵתָם וּבְרִשְׁתָּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ד'
אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם:

לֹא תִסְפוּ עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ סִמְנוֹ.
לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ד' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם:

אם היתה הכוונה אזהרה שלא לגרוע ולעבור על מצוות ד' ברצון ובכוונה, לעשות שלא כרצון ד', הכי מבעי, ולא תגרעו מלשמור את מצוות ד' וכו' אלא סמוך עניין אזהרה זו למקרא הקודם, למען תחיו. וגו'.

ובאשר יש אמצעים אחרים להשיג דבקות אלקי, ומכל שכן על ידי הקרבנות, שמכשירים הרבה להשיג דעת אלקים. על כן אמר, כי על ידי חקים ומשפטים טוב יותר להשיג זה החיות מאמצעים אחרים. ועל זה אמר: לא תוסיפו וכו'.

כל הקרבנות כולן מצריכות הקרבת חטאים צה"ן. (רמב"ם סוף הלכות מעילה).
בכל זאת היה גמשך לבו של האדם אל מעשי הקרבנות, כי בוודאי שמכשירים
הרבה להשיג דעת אלקים וקירבתו, ובעוד שכל הקרבנות כולם היו נעשים בבית
המקדש, על מזבח ד', ועל ידי הכהנים הלויים משרתי ד' ועל פי כל המצוות והדיוקים
שבתורת כהנים.

גם הבהמה הקרבה היתה מתפייסת שם, בשחיטתה במחשבת קודש לשמו של הקרבן
אשר היא יעודה לו, וזוריקת דמיה על המזבח ובהקרבת כל חלבה ובהקטרת
אמוריה. והבשר היה גאכל בקדושה, שכן הוא נקרא קדשים וקדשי קדשים.
ואף כי העולה כולה תקטר המזבהה. ובל אלה נקראו: אשי ד' ריח גיחות
לד' — גחת רוח לפני, שאמרת יובעש ה רצוני (רש"י ויקרא א. ט).
[ראה רמב"ן עה"כ (שם יו. יא) כי גפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על
המזבח לכפר על נפשתיכם].

אבל ישגם עוד שלרשה, שהם כעניין הקרבנות, והם מן החוקים הסתומים ביותר:
פרה אדומה, שעיר המשתלח ועגלה ערופה. שכן הם נעשים בחוץ ברחוק מן המקדש
וצורת עשייתם משונה ורחוקה מבינתנו. והרחוקה מכלם היא העגלה הערופה.
כי הפרה מצוותה בסגן כהן גדול (זו שנעשתה במדבר. ולדורות בהדיוט) השעיר
גם הוא העמך חי לפני ד' פתח אהל מועד. ואילו עגלה זו עלובה, מורידים אותה
אי שם אל גחל איתן.

וְעָרְפוּ שָׁם אֶת-הָעֵגְלָה בְּסֵם ל.

ועורפין אותה בקופיץ מאחוריה (טוטה עו:)

וְכִי יִקְרָא הַקָּרִבִּים אֶל-הַחֶלֶץ יִקְחוּ אֶת יְדֵיהֶם
עַל-הָעֵגְלָה הָעֵרֹפָה בְּסֵם ל. (דברים, שופטים כא)

הלפי דעתי יש בו טעם כעניין הקרבנות הנעשים בחוץ, שעיר המשתלח
ופרה אדומה. ולפיכך מנו הכמים עגלה ערופה ככלל החקים. (רמב"ן שם)

*

מקורי הוא כנראה זה הרעיון להרמב"ן, ואף כי הוא חולק שם על הרמב"ם שנתן
טעם בעגלה במו"ג, בכל זאת הוא מסתמך עליו באומרו: לפיכך מנו חכמים — כי
לא נמצא לזה מקור אחר. (ראה הערה זו במהדורת הרמב"ן להרב ח"ד שעוול).

וראוי להביא בזה את כל דברי הרמב"ם האלה המסיימים את ספר העבודה, כיוון
שרבים יודעים מה אמר הרמב"ם על הקרבנות ב"מורה ובוכים", ואין הם
יודעים מה הוא אומר ב"היד החזקה".

דברי רבינו ודרכיו אמנה, הם ראויים אליו. (כסף משנה שם)

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה, ולידע טוף עניינם כפי כוחו. דבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה, אל יהיה קל בעיניו, ולא יהרס לעלות אל ד' סן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול.

בוא וראה כמה החמירה התורה במעילה. ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר, כיון שנקרא שם אדון העולם עליהם בדברים בלבד, נתקדשו, וכל הנהג בהן מנהג חול מעל בה, ואפילו היה שוגג צריך כפרה, קל וחומר למצווה שחקק לנו הקדוש־ברוך־הוא, שלא יבעט האדם בהן מפני שלא ידע טעמן, ולא יחפה בדברים אשר לא כן על הסם ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול.

הרי נאמר בתורה (ויקרא יט. לו): ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי ועשייתם אותם. אמרו חכמים: ליתן שמירה ועשייה לתוקים כמשפטים, והעשייה ידועה, והרא שיעשה החוקים, והשמירה שיהיה בהן ולא יכמה שהן פחותין מן המשפטים.

המשפטים הן המצוות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה, כגון איסור גזל, ושפיכות דמים וכיבוד אב ואם.

החוקים הן המצוות שאין טעמן ידוע. אמרו חכמים (יבא מג): חוקים חקקתי לך, ואין לך רשות להרהר בהן, ויצרו של אדם נוקפו בהן, ואומות העולם משיבין עליהן, כגון איסור בשר חזיר ובשר בחלב, ועגלה ערופה, ופרה אדומה ושעיר המשתלח.

וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכורים שהיו משיבין על החוקים. וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר, שעורכין לפי קוצר דעת האדם, היה מוסיף דבקות בתורה, שנאמר (תהלים קיט. טט) טפלו עלי שקר זדים אני בכל לב אצור פקודיך. ונאמר שם בעניין (שם. פו) כל מצותיך אמונה שקר רדפוני עזובי.

וכל הקרבנות בולן מכלל החקים הן. אמרו חכמים: שבשביל עבודת הקרבנות, העולם עומד. שבעשיית החוקים המשפטים זוכין הישרים לחיי העולם הבא. והקדימה תורה צווי על החוקים, שנאמר (יחזקאל כ. יא) ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. (רמב"ם הלכות מעילה פ"ח הל"ח)

כל הקרבנות כולן מכלל החוקים הן. (רמב"ם סוף הלכות מעילה).
 בכל זאת היה גמשך לבו של האדם אל מעשי הקרבנות, כי בוודאי שמכשירים
 הרבה להשיג דעת אלקים וקירבתו, ובעוד שכל הקרבנות כולם היו נעשים בבית
 המקדש, על מזבח ד', ועל ידי הכהנים הלויים משרתי ד' ועל פי כל המצוות והדיוקים
 שבתורת כהנים.

גם הבהמה הקרבה היתה מתפייסת שם, בשחיטתה במחשבת קודש לשמו של הקרבן
 אשר היא יעודה לו, ובוריקת דמיה על המזבח ובהקרבת כל חלבה ובהקטרת
 אמוריה. והבשר היה נאכל בקדושה, שכן הוא בקרא קדשים וקדשי קדשים.
 ואף כי העולה כולה תקטר המזבחה. ובל אלה בקראו: אשי ד' ריח גיחוח
 לד' — בנת רוח לפני, שאמרתיו ובעשה רצוני (רש"י ויקרא א. ט).
 [ראה רמב"ן עה"ב (שם יו. יא) כי גפש הכשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על
 המזבח לכפר על נפשותיכם].

אבל ישנם עוד שלושה, שהם כעניין הקרבנות, והם מן החוקים הסתומים ביותר:
 פרה אדומה, שעיר המשתלח ועגלה ערופה. שכן הם נעשים בחוץ בריחוק מן המקדש
 וצורת עשייתם משונה ורחוקה מבינתנו. והרחוקה מכלם היא העגלה הערופה.
 בי הפרה מצוותה בסגן כהן גדול (זו שנעשתה במדבר. ולדורות בהדיוט) והשעיר
 גם הוא העמד חי לפני ד' פתח אהל מועד. ואילו עגלה זו עלובה, מורידים אותה
 אי שם אל בחל איתן.

וְעָרְפוּ שָׁם אֶת-הָעֵגְלָה בְּסוֹל.

ועורפין אותה בקפיץ מאחוריה (סוטה עו.):

וְכִי יִקְנִי הַעִיר טְהִיא הַקָּרְבִּים אֶל-הַחֶלֶץ יִקְצוּ אֶת יְדֵיהֶם

על-הָעֵגְלָה הָעֲרוּפָה בְּסוֹל. (דברים, שופטים כא)

ולפי דעתי יש בו טעם כעניין הקרבנות הנעשים בחוץ. שעיר המשתלח
 ופרה אדומה. ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החקים. (רמב"ן שם)

*

מקורי הוא בנראה זה הרעיון להרמב"ן, ואף כי הוא חולק שם על הרמב"ם שנתן
 טעם בעגלה במו"ב, בכל זאת הוא מסתמך עליו באומרו: לפיכך מנו חכמים — כי
 לא נמצא לזה מקור אחר. (ראה הערה זו במהדורת הרמב"ן להרב ח"ד שעוול).

וראווי להביא בזה את כל דברי הרמב"ם האלה המסיימים את ספר העבודה, כיוון
 שרבים יודעים מה אמר הרמב"ם על הקרבנות ב"מורה ובוכים", ואין הם
 יודעים מה הוא אומר ב"היד החזקה".

דברי רבינו ודרכיו אמונה, והם ראויים אליו. (כסף משנה שם)

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה, ולידע סוף עניינם כפי כוחו. ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה, אל יהיה קל בעיניו, ולא יהרוס לעלות אל ד' פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול.

בוא וראה כמה החמירה התורה במעילה. ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר, כיון שנקרא שם אדון העולם עליהם בדברים בלבד, נתקדשו, וכל הנהג בהן מנהג חול מעל בה, ואפילו היה שוגג צריך כפרה, קל וחומר למצווה שחקק לנו הקדוש-ברוך-הוא, שלא יבעט האדם בהן מפני שלא ידע טעמן. ולא יחסה דברים אשר לא כן על השם ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי החול.

הרי נאמר בתורה (ויקרא יט. לו): ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי ועשייתם אותם. אמרו חכמים: ליתן שמירה ועשייה לחוקים כמשפטים. והעשייה ידועה, והרא שיעשה החוקים, והשמירה שיהיה בהן ולא ידמה שהן פחותין מן המשפטים.

המשפטים הן המצוות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה, כגון איסור גזל, ושפיכות דמים וכיבוד אב ואם.

החוקים הן המצוות שאין טעמן ידוע. אמרו חכמים (יבמא סג.): חוקים חקקתי לך, ואין לך רשות להרהר בהן, ויצרו של אדם נוקפו בהן, ואומות העולם משיבין עליהן, כגון איסור בשר חזיר ובשר בחלב, ועגלה ערופה, ופרה אדומה ושעיר המשתלח.

וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכו"ם שהיו משיבין על החוקים. וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקל, שעורכין לפי קוצר דעת האדם, היה מוסיף דבקות בתורה, שנאמר (תהלים קיט. סט) טפלו עלי שקר זדים אני בכל לב אצור פקודיך. ונאמר שם בעניין (שם. פו) כל מצותיך אמונה שקר רדפוני עזרני.

וכל הקרבנות כולן מכלל החקים הן. אמרו חכמים: שבשביל עבודת הקרבנות. העולם עומד. שבעשיית החוקים המשפטים זוכין הישרים לחיי העולם הבא. והקדימה תורה צווי על החוקים, שנאמר (יחזקאל כ. יא) ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. (רמב"ם הלכות מעילה פ"ח הל"ח)

חטאת קסם

צִינְיָה לְנֶכַח בִּיטוּ וְעַפְעָפִיָּה יִשִּׁירוּ נְגֻדָּה :

פָּצֵם מַעֲצֵר כְּגֹלֶה וְכַל־דְּרָכֶיהָ יִפְנוּ :

אֶל-חַטַּת יְמִין וְשָׂמַאל הָסֵר כְּגֹלֶה מִכָּע : (משלי ד, כה—כו)

המעשים הטובים הם המעשים השווים, הממוצעים בין שני קצוות, אשר שניהם רע, הראשון תוספת השני הסריון. (שמונה פרקים להרמב"ם, פרק ד')

שורש חטאו של שאול, היה ברפיון ידיו לשאת במאזנים שקולות את אימתו על העם, אשר ניתנה לו במצוות המלכות, ועמה יחד את הצון, שלא ירום לבבו על אחיו. גם סגולת בפשו, זו מידת העבודה המיוחדת לשאול, לא עמדה לו במבחן המלוכה. הוא לא עמד בה איתן בשוויון, אלא היה כמתנועע בין שתי קצוותיהן, אשר שתיהן רע.

אמר ר' יהודה, אמר רב :

מפני מה נענש שאול ? מפני שמחל על כבודו.

שנאמר (ש"א י, כז) ובני בליעל אמרו מה יושענו זה ויבזוהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמתריש.

מחילה זו שמחל שאול ביומו הראשון, אנחנו חשבנוה לטובה, ושיבחנו אותו על דבריו היפים הרמים, אתרי בצחוננו הראשון על עמון.

נִיאָמַר הָעָם אֶל שְׂמוּאֵל מִי הָאִמֵּר שְׂאוּל : מִלֶּךְ עֲלִינוּ

תָּנוּ הַגָּזְזִים וְנִמְתִּיחַם : נִיאָמַר שְׂאוּל לֵא יוֹמֵת אִישׁ בִּי וּמִן הַזֶּה

כִּי הַיּוֹם עָשָׂה-ד' תְּשׁוּעָה בְּיַד שְׂאוּל (ש"א יא, יב—יג)

אבל לא כן חשבה לו זאת ההלכה :

מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. דאמר מר : שום תשים עליך מלך, שתהא אימתו עליך. (כתובות יז).

ההלכה ראתה בזה נטיה אל שפלות הרוח, וממנה תוצאות הרע. כי ממנה יגיע גם אל הקצה השני בתהפוכות.

נִיאָמַר שְׂאוּל כֹּה-בְצָעָה אֲלָקִים וְכֹה יוֹסִיף כִּי-מוֹת תָּמוּת יוֹנָתָן :

נִיאָמַר הָעָם אֶל שְׂמוּאֵל הַיּוֹנָתָן מוֹת

אֲשֶׁר עָשָׂה הַיְשׁוּעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת בְּיַד שְׂאוּל .

(ש"א יד מד—מה)

הנה לפנינו תמונה מרטטת לבב. מלך ישראל ראשון, שנכפל בו הטוב לשבחו — בחור וטוב, וכו'.
הנה הוא עומד וגוזר דין מות על בנו אהובו ונעיימו, יד ימינו במלכותו ובמלחמותיו.

וַיָּגֵד-יָוֵן וַיֹּאמֶר קָעַם קְעַמְתִּי בְקֶצֶה הַמָּסָה אֲשֶׁר בְּיָדִי

קָעַם דָּבַשׁ — הִנְנִי אָמוֹת: (מג)

[האמת היא, כי יונתן חטא שם פחות מכולם, פחות משאול אשר השביע את העם חנם. ופחות מן העם, אשר עטה אל השלל רשטו ארצה. ויאכל העם ועל הדם (יד. לג) וראה רמב"ן פי' קדושים יט. כו.

אולי את זה רצה התמים להוכיח בלכדו דוקא את יונתן —].
אבל מי שיתבונן נכון אל לבו של שאול במעמד אומלל זה, ולא יכתוב עליו תיו אבירות. הן במשפט החרוץ הזה, נשמע קול ענות חלושה, עליה רוצה שאול לחפות לעיני העם. הן זו חולשת חטאתו תמיד — בי יראתי את העם — ויפדו העם את יונתן ולא מת.

*

והוא הדבר בפרישת עמלק.
הרחמנים מבין התלמידים בוודאי מיהרו לסלח לשאול. על חמלה זו שחמל על אגג. ואולי גם ראו בזה צד גבורה של מלך חסד הלוחם וגם חומל בשער ונצחובו. [השזה למלכים א' פרק כ].
אבל לא כן ראתה הנבואה:

יצחה בת קול ואמרה לו: אל תהי צדיק הרבה!

הנבואה ראתה כי חמלה זו גם לא חמלה היתה. הכתוב כמו מלעיג עליה.
כי על מי שם חמלו, ואת מה החרימו? —

וַיִּחַמַּל שְׂאוּל וְהָעָם עַל-אֲגַג וְעַל-מֵיטֵב הַצֵּאֵן וְהַקָּקֵר
וְהַמְשָׁנִים וְעַל-הַקָּרִים וְעַל-קַלְהֵטוֹב וְלֹא אָכוּ הַקָּרִים
וְקַל-הַמְּלָאָה נִמְבְּזָה וְנָמַס אֶתֶּה הַקָּרִים: (טו. ט)

בת קול זו כבר חזתה לו לשאול את היפוכה של אותה חמלה, אשר הוא עתיד לעשות באכזריות קיצונית.

ובשעה שאמר לו שאול לדואג, סוב אתה ופגע בכהנים. (כב יח)
יצחה בת קול ואמרה לו: אל תרשע הרבה.
אמר רבי יהושע בן לוי: כל שהוא רחמן על האכזרים, לסוף הוא נעשה אכזר על רחמנים. להלן כתיב (כב. יט) ואת נב עיר הכהנים הכה לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק, ושור וחמור ושה לפי חרב. (ילק"ש קכא)

הן גם הכתוב כאן חוזר ופירט את כל אלה, כדי להזכיר לנו את עניין עמלק.
(ראה שם טו. ג).

— נקמת ביום ההוא שמנים נחמשה איש נשא אפוד קד :
ונאת נב ציר-הפלגים הקה לפי-הרב וכו'

ביום ההוא נחרב בית מקדש מעט.
בזכר עיר הכהנים, הלא זו ירושלים של הימים ההם בישראל!
(רד"ק בשם אביו על הכתוב בדוד בפרק יז. נז).
במה גדולה — במת ציבור, שם היו מקריבים תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם
וישראל היו עושים שם את פסחיהם. (מגילה ט: זבחים קיז—קיח).
שם אהל מועד נטוי בדרכו (תוספתא זבחים פ"ג) והמזבח והשלחן ולחם הפנים
לפני ד' (כא. יז—יח).

*

מכאן ובין בדרך כלל את חולשתו של ישאול, בכל הפוגות שהיה פונה מן הקצה אל
הקצה.

הוא אהב את דוד מאד, שכן באמר בו: ויאהבהו מאד ויהי לו נושא כלים
(טו. כא).

[אגב, בפסוק זה אתה שומע גם אהבת דוד אליו. עיין שם היטב!]

אך הוא גם שונאו ואויב לו כל הימים.

קשה כשאויל קבאה — זו קנאה שקינא שאול בדוד. (שהשיר ח.)

ותוך כדי קנאתו הוא גם ממשיך לאהוב אותו כבתחילה, וכל האסון שם היה, רק
משום ששאול לא היה לו הכח להחליט על אחד משני הצדדים האלה.
הנה הוא מחליט לתת לו את בתו הגדולה מרב לאשה, יש כאן בוודאי אהבה
מסותרת בתוך המזימה אשר הוא זומם עליו: ותהי בו יד פלשתים (יח. יז).
הלא הוא יהיה חתנו ומחר יקראהו: בני! ודוד יקרא לו: אבי!
(כד. יא טו; כו. כא—כה).

הוא מחליט, אבל הוא מהסס וחוזר בו: ויהי בעת תת את מרב בת שאול
לדוד, והיא נתנה לעדריאל המתלתי לאשה. (יח. יט).

ואת מיכל הוא בותן לו, אחרי שמיכל עוזרת לו להחליט באהבתה היא את דוד.
אבל גם פה עטף את המזימה במוהר המגונה — במאה ערלות פלשתים.
כיהבה וגם שנאה, יחד רצדו בלבבו.

ואולי גם זה פשר דבריו הסתומים באותו פסוק:

ויאמר שאול אל-דוד בשמים תתן בי יום. (שם כא.)

*

שאלו, הוא אשר לא עשה חרון אף ד' בעמלק, באשר חמל על בני בניהם של החטאים האלה. ולא זכר את אשר עשה עמלק לישראל, אשר שם לו בדרך בעלותו ממצרים. (טו. ב).

אולי משום שנתיקשן החטא ולא נתן לו לבו לפקוד אותו מדור דור, מדורו של משה ויהושע ועד דורו של שמואל ודורו. (ראה לעומתו דברי שמואל אל אגג, שם. לג) כאשר שכלה גשים חרבך וכו'.

והנה הוא עצמו פוקד על בני בניהם של הגבעונים את עוונם, אשר באו לכרות ברית עם יהושע, ועשו זאת בערמה.

אבל הם הלא היו היחידים מכל הגויים אשר גבעו לישראל בכניסתם לארץ. ויתגם יהושע ביום ההוא חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ד', עד היום הזה אל המקום אשר יבחר (יהושע ט. כז) ראה ירושלמי קדושין פ"ד הל"א.

ואת בני בניהם של חוטבי העצים האלה, וגם הם חוטבי עצים ושואבי מים היום לעדה ולמזבח ד', אותם מבקש שאל להכותם בקנאותו לבני ישראל ויהודה (ש"ב כא. ב).

שלח דוד וקראום, אמר להם: מה לכם ולבית שאול? אמרין: על שהמית מהן שבעת אנשים, שני חוטבי עצים, ושני שואבי מים; וחזן; וסופר; ושמש. (מדרש שמואל מח. ז)

באופן אחר קושרים חז"ל את עניין הגבעונים עם חורבן גוב.

וכי היכן מצינו בשאלו שהמית הגבעונים? אלא מתוך שהרג גוב עיר הכהנים, ושהיו מספקים להם מים ומנון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן. (יבמות עח. ז)

בכל זאת נכתב עליו שם קשות מפי ד': אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים (א) ומפקים: האיש אשר כל בו ואשר דמה לבו נשמדנו מלהתיצב בכל גבול ישראל (ה).

ענין זה והענין שלפניו צריכים לימוד, כל אחד בפני עצמו ובמקומו. בע"ה. ולא הבאנו אותם כאן, אלא לראות נטיות נפשו של שאול אל הקצוות.

הַפְּקֵף דָּרְךְ אִישׁ [וְ]רִי. (משלי כא, ח) — כך היה שאל הפכפך.

(שורש תהלים גח. א)

ועוד קראו לו חז"ל: גרופית של שקמה.

ויהי רעב בימי דוד שנה אחר שנה. ויבקש דוד את פני ד'.

ויאמר ד' אל שאול ואל בית הדמים וכו'.

רב הונא ורב ירמיה בשם ר' שמואל ב"ר יצחק: עיקר תווקו של רעב זה לא היה ראוי להיות בימי דוד, אלא בימי שאול. אלא שהיה שאול גרופיח של שקמה, ולא יכל לעמוד בו, לפיכך גילגלו הקדושי ברוך-הוא והביאו בימי דוד, שהיה גרופיח של זית, והיה יכל לעמוד בו.

מתלא אמרין: שילה חטא ויחנן משתלמא? (במ"א: טוביה חטא חינוך אנניד) — אתמהה! אמר ר' חייא רבא: משל לונג, שהיה בידו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין (כלי זכוכית נאים), בשעה שהיה מבקש לתלות את קופתו, מביא יתד ותוקעה ונתלה בה. ואחר כך היה תולה קופתו. לפיכך לא באו כולם (עשרה רעבון שבאו לעולם) בימי בני אדם שסוסיין, אלא בימי בני אדם גבורים, שהם יכולים לעמוד בהם. (ב"ר כה. ילק"ש קנג)

מעשה לא יפלא, כי החטא האחרון של שאול אף הוא היה ממקור התהפוכות,

ויאמר שאול לעבדיו בקשו לי אשת בעלת אוב ואלכה אליה ואדרשה בה (כה. ז).
אמר ר' לוי: למה היה שאול דומה באותה שעה?
משל למלך שנכנס למדינה וגור ואמר: כל תרנגולין טיט כאן ישחטו. בלילה ביקש לצאת אמר: יש כאן תרנגול סיקרא? (לידע כמה שעות הוא בלילה) אמרו לו: אתה הוא שגורת ואברת, כי תרנגולין טיט כאן ישחטו — כך שאול, הוא הסיר האובות הידעונים מן הארץ. הוא אומר: בקשו לי אשת בעלת אוב. (ויק"ר כו)

וישבע לה שאול בד' (ש"א כה. י)
למה שאול דומה באותה שעה?
אמר ר' לוי: משל לאשה שהיתה אצל אמהה ונשבעת בחיי בעלה, כך שאול, שואל באוב וידעוני ואומר: חי ד' אם יקר עוון בדבר הזה. (שם)

ומקדשי תיראו:
אל תסבו אל האבת ואל הידעונים אל תבקשו לסמא
בהם אני ד' אל קיכם (ויקרא קדושים יט. ל—לא).
הכא אסמכת רחמנא גבי את מקדשי תיראו, הוזהירה רחמנא
שלא לפנות בבקשה ותפילה תחת קדושת המקדש אל האובות ואל הידעונים.
(העסק דברי')

שמואל הנביא ראה את שרשי החטא של שאול מראשיתו, ביום מלחמת עמלק, כאשר רפו ידיו מאמונה.

ויאמר שמואל

הלאו אם-קטן אפה בעיניך ראש שבטי ישקאל אפה (טו. יז)

שמואל הכיר כי ריבו בנחל, זה מריו אשר מאס את דבר ד', לא מחוזק רצונו הרע היה, אלא מהיותו חלש ומחוסר בטחון. לכן הוכיחו שם, והזהירו על החטא אשר יחטא באחריתו.

כי חטאת-קטם קרי ואון ותקפים תקצר

יען קאקפת את דבר ד' ניקמקף סמלך: (שם כג)

מי האיש החפץ לדעת את עתידו מחר והולך לקסום קסמים לשאול באובות ולדרוש אל המתים? הלא זה רך הלבב, היירא מפחד פתאום ומשואה כי תבוא. והוא לבו חסר ומשובש. (לי הראב"ע). ותועבת ד' כל עושה אלה, על כן הזהירה מאד התורה מפניהם כהזהירה מפני עבודה זרה. (בתורת בהגנים, בפרשת קדושים תהיו, ובמשנה תורה, בפרשת שופטים).

כִּי אָתָּה בָּא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר-דִּ' אֶלְקִיךָ נָתַן לָךְ
 לֹא-תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֲבוֹת הַגּוֹיִם הֵהֵם :

לֹא יִמְצָא כֶּךָ מַעְבִּיר בְּנוֹ וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ לְסֵם קַסְמִים מְעוֹנֵן
 וּמְנַסֵּשׁ וּמְכַשֵּׁף : וְחֹכֵר קֶבֶר וְשֹׂאֵל אוֹב וְיִדְעֹנִי וְדָרַשׁ אֶל הַמֵּתִים :
 כִּי-תוֹעֲבַת דִּ' כָּל-עֲשֵׂה אֲלֵהּ

וּבְגִלְגָּל תוֹעֲבוֹת הָאֲלֵהּ דִּ' אֶלְקִיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִסְּנִיף :

תְּמִיִּם תִּהְיֶה עִם דִּ' אֶלְקִיךָ : (דברים יח. ט-יב)

תמים תהיה עם ד' אלקיך — התהלך עמו בתמימות, ותצפה לו ולא תחקור העתידות אלא כל מה שיבוא עליך, קבל בתמימות. ואז תהיה עמו ולחלקו.

דברי רש"י אחרונים לקוחים מספרי, ושם הם מסיימים :

וכן דוד אומר (תהלים כו. יא) : ואני בתומי אלך פדני וחנני.
 (שם מא. יג) ואני בתומי תמכת בי ותצביני לפניך לעולם.

*

וְשֹׂאֵל לְכַד הַמְּלוֹכָה צַל-יִשְׁרָאֵל וַיִּחָסֵם בְּכָל אִיָּקוֹ בְּמוֹאֵב וּבְכַנְזִי-
 צִמּוֹן וּבְאָדוֹם וּבְמִלְכֵי צוֹבָה וּבְפִלְשֶׁתִים וּבְכָל לָאֲשֶׁר-יִפְנֶה יִרְשֵׁעַ.

(יד. מז.)

ירשיע — יחריד ויבלבל, וכן (איוב לד. כח) והוא ישיט ומי ירשיע (רד"ק)

פסוק זה והבא אחריו מדברים בשבחו של שאול. והם כמסכמים את כל תקפו ופעלו במלחמותיו. אף על פי כן הציגו אותו חז"ל להראות פחיתותו לעומת דוד.

דבשאל כתיב : ובכל אשר יפנה ירשיע.
 ובדוד כתיב : ובכל אשר יפנה יצליח.

(סנהדרין צג.)

וכאן נפלה טעות מעניינת, שהרי לא נמצא פסוק זה במקרא על דוד כלל.

המתקן את הטעות בשולי העמוד אומר, כי אולי הכוונה לפסוק (יח. יד) ויהי דוד לכל דרכיו משהילך ומלכות עמו. ואמנם פסוק זה מתאים שם לפי העניין.

אף מן הטעות הזאת גלמד. כי לא יכל הכתוב לכתוב כך בדוד. כי הבטוי „בכל אשר יפנה“ — מתאים אך לשאול איש הקצוות הפונה על ימין ועל שמאל, כאשר ראינו, ועוד, כי הבטוי פונה בא על פי רוב במקרא לשלילה:

פן יש בכם איש או אשה אשר לבבו פונה היום מעם ד'. (דברים כט. יז).
אל תפנו אל האלילים (ויקרא, קדרשים יט. ד) והגפש אשר תפנה אל האובות ואל היהעונים וכו,, (שם כ. ו.).

אמנם מצאנו במשלי פסוק דומה (יו. ח.). אכן חן השוחד בעיני בעליו אל כל אשר יפנה ישכיל.

אך גם פניות אלה באמרו לפגם, שהרי הנושא מעיד עליהם, כי הוא השוחד.

אם נכון פירוש זה, הוא גם יצדיק לנו את אשר דרשו חז"ל פסוק זה לשלילה. אולם המהרש"א מצא את השלילה בבטוי ירשיע:

דמילת ירשיע לא יתכן לפי פשוטו, כדעת המפרשים, שהצליח במלחמתו.

שאינו ואמר בן לגבי דוד.

אבל מילת רשע, ואמר בכל מקום בעובר על דברי תורה. (שם)

*

גם הגמרא בעירובין מביאה את זה סופו של הפסוק בהקבלה מבדילה, להודיענו מה בין שאול לדוד.

דוד גלי מסכתא, שאול לא גלי מסכתא.

דוד דגלי מסכתא, כתיב ביה (תהלים קיט. עד). יראיך יראוני וישמחו.

שאול דלא גלי מסכתא, כתיב ביה (ש"א. יד.) ובכל אשר יפנה ירשיע.

(עירובין ג.)

שני פירושים לרש"י על עניין גלי מסכתא, האחד שהוא משבחו על שהוא מלמד לאחרים והשני משבח את עיקר לימודו, שהוא מכוון ויודע להחליט לפי ההלכה. (שם בסנהדרין, באמר כגון זה על הכתוב וד' עמו (ש"א טז יח) — שהלכה כמותו בכל מקום).

וזה לשונו של רש"י, על שאול לפי הפירוש הראשון ועל דוד לפני השני.

שאול דלא גלי מסכתא. —

שאול גדול בתורה היה. אלא שלא לימד לאחרים (רש"י בגיטין נט.)

דוד דגלי מסכתא, כתיב בה: יראיך יראוני וישמחו.

לפי ששמועתי מכוונת לאיסור איסור, ולהיתר היתר.

מורנו יעקב רוזנהיים זצ"ל

עמודים לזכר אישיותו ורעיונותיו

- א. הרינו כפרת משכבו
- ב. השורש של חוית היופי
- ג. החלפת מכתבים עם ד"ר סטפן צוייג
על ראשוני ההתישבות התורתית (תרגום מתוך כ"י)
- ד. מדבריו

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא
אתכם באחרית הימים (בראשית מט, א).

מהברכות שבירך יעקב את בניו, אנו יודעים, שיעקב לא
הביט כאן בצד השהו שבהם, אלא דוקא בשנויים האופייניים
ברוחניות שביניהם. לכן אמר יעקב: למרות השוני שביניכם,
התמסרו מתוך השוני הזה למטרה הרוחנית האחידה. רוח אחת
מוכרחה לשלוט בקרב כל משפחות בני יעקב, לפני שתבוא אחרית
הימים. תקופה זו לא תבוא לפני שיתגשם צו "האספו".

מתוך סידוש הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל

כאשר מת תלמיד חכם — כך אמרו חכמינו — יוסיפו תלמידיו
בשעה שמזכירים את שמו: "הריני כפרת משכבו".

גם אנו נפרד מהארון הזה ברעיון: "הרינו כפרת משכבו".

הבריות רגילות לומר "תהא נפשו צרורה בצרור החיים". כאשר
הנשמה מגיעה למרום, לנגזי מרומים, ומשאירה אחריה עמל ומהומה,
אז היא נחה שם צרורה בצרור החיים, מוסגרת, צרורה באוצר החיים,
ואין עוד ביכלתה לפעול ולעשות, היא צרורה על משכבה — — — ובשעה
זו חרדה באה עליה: מה יהיה על מפעלי למטה בעולם הרחוק? האם
תלמידי ידעו לקיים מה שנטעתי? האם לא יעלה שמיר ושית במקום בו
זרעתי? האם זו תהיה שרשרת של ברכה, ורק של ברכה, שתתקשר למפעליו?
הלא אינני יכולה עוד לעמוד בפרץ, אין בידי לגמור מה שהשארתי בלתי
גמור, ואינני יכולה לתקן מה שהשארתי פגום.

אז עונים התלמידים ואומרים: הרי אנחנו כפרה למשכבו. לכן נבוא
ונעמוד לפני מפעלו לכפרה, שהרי נשמה זו המחכה עכשיו למנוחה, הרגישה
החרדה הזאת...

מתוך הסטרו של מורנו יעקב רוזנהיים בהלוייתו של מורו
ורבו, ד"ר מגדל הירש, ערב דאש חודש ניסן תר"ס

השורש של חוית היופי

הערות לשם ביסוס אסתטיקה יהודית

מאמר זה הופיע בשנת תרפ"ד, בספר יובל לכבודו של ד"ר נתן ברנבאום ז"ל. בתחילת מאמרו מציין ר"י רוזנהיים שממאמרים אחדים מתבררת החשיבות שנתן ברנבאום מייחס לאסתטיקה ומקומה ביהדות.

עד כמה שידוע לי, לא פורסם עד כה מחקר מקיף על הנושא הזה אשר למעשה יש לו חשיבות יסודית, הן להכרה עיונית של השקפת העולם לפי המסורת היהודית, והן לחנוך הפרט ולעקרונות של פעולות תרבות בחברה המאורגנת. ישמשו גא האפוריסמים דלהלן תרומה צנועה להכנות לפתרון בעיה חשובה זאת.

א

רעיון אחד שולט בכל, ומונח ביסודם של כל הדברים בתורה — ותורה היינו מכלול הספרות היהודית הקדושה מתמשת חומשי התורה ועד לחדושו האחרון של „תלמיד ותיק” — והרעיון הוא: ה' הוא מעבר לעולם באשר הוא „מקומו של עולם”, ויחיד, „אחד ואין יחיד כיהודו, געלם וגם אין סוף לאחדותו”. הוא האחדות המוחלטת (הנבדלת) אשר אין דומה לה, ולעומתה הכל, ההווייה כולה, ריבוי הוא. האחדות היא עצמותה ומהותה של ההווייה ולעומתה אין הריבוי אלא הדברים כפי שאנו משיגים בתושינו, הוא אשר נקרא תופעה. האחדות היא רצון פועל, ולגביה אין הריבוי אלא דברים נפעלים, מושאים של רצון. כבעל הכרה עומד האדם מול כל הסובב אותו, מול ההווייה כולה ומול ה'. וכבעל הכרה יש לו יחס משולש לגבי הסובב אותו: מאז ומעולם הוא מטריד ומטרד עמוקות בשאלות המתעוררות על ידי המתח בין אחדות לרבו, בין מהות-עצמות לתופעה, בין רצון למושא של רצון.

בשכלו שואף האדם להגיע מהריבוי שבעולם לאחדות, ומשתמש באמצעי המחקר המבוסס על הגיון ומתמטיקה, כדי לעמוד על טיבו של עולם כמו על בעיה של חשבון. כל חשיבה שיטתית, כל מחקר מדעי מגלים בעצם שאיפה לאחדות.

היחס הרצוני לדברים הוא עובדת יסוד של ההכרה, לא פחות מהחשיבה ההג-יונית. הרי זה יחסו הפעיל של האדם לסובב אותו. הוא מתעלה על חיי יצר אפלים ומגיע לרצייה, לשאיפה ברורה למטרות. בכך הוא חש את חרות רצונו, ומגיע לשיא תחושה זו כאשר הוא מכניע עצמו לרצון עליון, רצון ה', כי בו ערובה לחרותו ביחסו לעולם וכל אשר בו.

ובין חשיבה לרצייה מצוי בכל אדם סוג שלישי של חווייה נפשית, היא ההפ-תכלות ברגש, בה הוא רואה תופעות חדש מתוכן מהות ועצמות. זהו שרש ההתיחסות האסתטית של האדם, בצד שרשי ההתיחסות העכלית והמוסרית הנזכרים למעלה.

המציאות היהודית בנויה על מציאות אנושית שלמה. ממלכת כהנים ישראל, כהני האנושות. ולו יהא משום כך בלבד, ברור שאין להעלות על הדעת, כי כהניות זאת מבוססת על דיכוי כחות יסודיים בנפש האדם.

ולמעשה מתברר מבחינה עקרונית, כי במערכת של אמתות היהדות יש מקום להתיחסות האסתטית והוא שזה בערכו למקומם של ההתיחסות השכלית וההתיחסות המוסרית.

ההתיחסות השכלית מוליכה לאחדות שמאחורי הריבוי, כלומר לבורא העולם. ההתיחסות המוסרית מוליכה לרצון העליון, כלומר למלך העולם. וכשאינן האדם היהודי חוקר ושואל, גם אינו מתאוה ורוצה, אלא עומד מול שמים וכוכבי אור או פריחת האביב, או בפני דברי חמד של משורר תהלים או הכהן הגדול הוותר בזיו קודש, הרי הוא חש כי מאחורי התופעה מנצנצת מהותו-עצמותו האלקית של העולם המוחש: השכינה.

ב

עובדות היסוד של ההכרה היהודית מובאות לתשומת לבנו כל ערב ובקר, בקריאת שמע, באותם פסוקים מעוטי המלים ורבי המשקל בהם פנה משה רבנו לכל אחד מישראל לפני הסתלקותו ופירש לו מה המשמעות הפנימית הנצחית של חיינו. בורא העולם (ה') ומחוקק חוקיו (אלקיננו) הוא אחד, ומכאן המסקנות לחיים (ואהבת). הגה התנהגה הראשונה הקודמת לכל חשיבה מדעית ולכל רצייה מוסרית, והנה עקרונות החיים הנובעים מאותה הנחה. המסורת מצווה עלינו להפסיק בין שני אלה ולומר בין פסוק, "שמע ישראל" לפסוק, "ואהבת" — כל יום בלחישתו, ביום הכפור בתכרזה ברקה — משפט בכד משקל, בעל אופי מיוחד. דומה כי אין להגיע מ,שמע" ל,ואהבת" אלא דרך, "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד".

הנושא הוא, "שם כבוד מלכותו" ועליו נאמר כי הוא, "ברוך לעולם ועד" כלומר ישגשג ויגדל לאין סוף, לבצח.

"שם כבוד מלכותו": שלש מלים שאוחדו כאן למושג אחד, ועם זאת הן שונות זו מזו בבירור במשמעותן רבת הענין.

"שם" זה המושג של כל דבר, הנתפס בחשיבה הטהורה: הרי הכרת ה' בשכל. "מלכותו" היא בתורת הח"ן המדה התחתונה המשליטה את רצון ה' על תויות העולם באופן בלתי אמצעי. היא קוראת לאדם לקבל על עצמו, "עול מלכות שמים": הרי זו המלכת ה' מבחינת המוסר.

"כבוד" נראה במקביל ליסוד השלישי בהתיחסותה של בנפש האדם אל העולם, דהיינו ההתיחסות האסתטית: הרי זו השגת ה' בהדר ותפארת.

יש לבדוק הפסוקים בתנ"ך, בהם נמצאת המלה כבוד, במיוחד אותם פסוקים בהם היא מופיעה במובן מעמיק יותר או ביחס לה'. בדיקה זו מראה כי מחד גיסא יש קשר בין המלה, "כבוד" למלה, "שם", ומאידך גיסא יש קשר בין, "כבוד" למלים, "תפארת", "הוד", "הדר" שהן מושגים של, "יופי", "שם" הוא המושג של דבר, כפי שנחפס במחשבה מפוכחת. לעומת זאת כלולה במובן של, "כבוד" גימיה רגשית מור בהקת, על כך אפשר לעמח ללא קושי בעיון מרוכז בפסוקים המתאימים. דוגמה אפיינית לכך היא השואת הרושם שעשה השליו שניתן לשם אכילה לשבעה בלבד עם הרושם שעשה המן. על מראה המדבר המכוסה לחם שמים צלול כבדלת ועטוף

בטל נאמר, „זראיתם את כבוד ה'“, כי כאן בלבד נוסף לסיפוק הצורך במזון יסוד של שמחה ביופי השמימי של מתת ה'.

„למען יומרך בכבוד ולא ידום“ ללא הרף מזמר הכבוד, הוא הוא תאחד הבלתי נראה, המתגלה בכל. ובשירת הטבע הגדולה שבתהלים (קד, לא) נאמר הפסוק הנפלא אשר לדברי חז"ל אמרו „שר העולם“, דהיינו „יהי כבוד ה' לעולם, ישמח ה' במעשיו“.

משמעות זאת של המושג „כבוד ה'“ ברורה ביותר בברכת יוצר המאורות, זו הראשונה משתי הברכות המכינות אותנו לקריאת שמע. אין זה מפתיע לאחר מה שרמזנו לעיל. האור מעצם טבעו הוא השרש של כל היפה, האסתטי. כל היפה שבטבע ורובו של היפה באמנות (בעצם כל האמנות, חוץ מעולם הצלילים הקשור לאוזן) נולד כאשר שפע הבריאה שקבל צורתו מהאור זורם לנפש האדם דרך תחושתה של העין. אולי נוכל לתאר לעצמנו יצורים שחוננו בתבונה, ואשר גם בהיותם בעולם ללא אור, מסוגלים להכיר את בוראם ולעבדו. לעומת זאת כבוד ה' הוא חוויית אושר של המסתכל המוקסם בגלויי הטבע שבעקבותיה יכול לב אדם מרגן לאהוב את האחד המרום וקדוש. חווייה זו תיתכן אך ורק כמעשהו של המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים.

שבחו של זה נאמר בסדר האלף-בית בקטע שהוא כנראה גרעינה המקורי של הברכה:

א-ל (מקור כוחות) ברוך, גדול (מכדי להיות מושג על ידי) דעה, הכין ופעל זהרי המה. (ובכך ה-) טוב יצר כבוד לשמו. מאורות נתן סביבות עווה. (אבני) פנות צבאיו, קדושים, רוממי שדי, (הלא הם) תמיד משפרים כבוד א-ל וקדושתו.
הנה כבוד וקדושה!

שני מושגים אלה נזכרים כאן במנוגדים זה לזה בבירור. מכאן המהות והעצמות של ה' הנבדל מכל העולמות — קדושתו — ומכאן תופעת הדרו המתגלה בוהר האור — כבוד א-ל. וכאן גם הכנה לשיאה של ברכת יוצר המאורות: הדו-שיח של קבוצות המלאכים למעלה ולמטה:

קדוש קדוש קדוש ה' צבאות.

מלא כל הארץ (לא גבהי מרומים מחוץ לעולם) כבודו*.

פירוש הדבר: על ידי האור נולד כאן למטה שפע מפליא של צורות וצבעים, ובשפע הזה של יופי ארצי רואים השרפים, הקרובים ביותר לאלקות, את מכלול כבוד ה', את הדר גלוי של הבורא.

לעומת השרפים עומדים האופנים וחיות הקדש, נושאי תהיים עלי אדמות הכוחות המניעים אותם. הללו משיבים לשרפים בהשגה הנצחית ממנה גובעת המגבלה ההכרחית של כל חווייה אסתטית: „ברוך כבוד ה' ממקומו“ כלומר: הדר התופעה (הכבוד) של ה' מצביע על מקומו של הבורא (על היותו מעבר לעולם — נבדל ממנו). ורק משם היא יכולה לקבל ערובה לקיומה בכל עת (ברוך). הוא ית' לבדו מהות ועצמות הוא, ואילו המראה האסתטי אינו אלא תופעת

חושים יפה.

ודוקא חווייה זו של תופעת חושים יפה מאחדת את האלקי עם הנברא הניתן לחושים, את הרוחני עם החומרי, ואלה מתמוגים לאחדות הרמונית. לכן המראה האסתטי הוא מהאמצעים החזקים ביותר להכשיר את גפש האדם לפעול באהבת ה' כנה הנובעת מעומק הלב (ועולה עליו גילוי ה' הישיר, התורה, לה מוקדשת השניה מברכות קריאת שמע: אהבה רבה).

השגתה הרגשית של השכינה במראה האסתטי היא הנתיב המוליך מהכרתה של אחדות ה' המופשטת למסירת נפש באהבה דרך, "שם כבוד מלכותו".

ג

שלשה מובנים למושג "כבוד" ה" לפי הגדרות הרמב"ם בפרק ס"ד של "מורה נבוכים". התהלה אשר כל יצור מהלל את ה', "האור הנברא" על ידי ה' ועצמותו של ה' ית'. ובמובן ההגדרה השלישית יש להבין, לדברי הרמב"ם, את בקשתו של משה רע"ה, "הראני נא את כבודך".

"אור הנברא" להבדיל מאור החמה, הוא האור הקדמון הנאצל מה' והוא המעבר הראשון מההווייה הנבדלת לחומרי. עין אדם בעולם הזה אינה יכולה לעמוד בו, והוא גנוז באוצר החיים לעתיד לבא, כאשר האדם יגיע למעלת השלמות המוסרית ויקבל את שכרו על ידי שיזכה למעלת רוחניות צרופה יותר.

ברגעים מיוחדים ירדה קרן מאותו האור הקדמון לעולם הזה, ויטכון כבוד ה' על הר סיני". אולם יש בעולם הזה ניצוץ ממנו, אולי יותר בכון לכנותו אור מועם, והרי הוא שפע הבריאה כולה, כאשר היא, "עוטה אור כשלמה" ממאורות השמים ומספרת כבוד א"ל וקדושתו.

המלבי"ם (שמות לג יח) מוסיף מובן רביעי לסלשת המובנים שהרמב"ם מייחס למושג "כבוד ה'", בפרשו שהוא הבריאה כולה שעשה ה', מראש ועד סוף. לדבריו פירוש המלים, "והיה בעבור כבודי" הוא המעבר מההווייה הנבדלת מחושים וצורה אל העולם המוגבל הנתפס בחושים. בכך המשיך המלבי"ם את דרך מחשבתו של הרמב"ם ובכך גילה את השרש המטאפיסי של היופי לפי תפיסת היהדות.

יחס מסוים בתערובת של רוח וחומר בעולם הוא המאפשר לאדם להסתכל ברגש חי בעולם ומלואו, לשיר את תהלת ה' לא רק בהכרה גרידא, רוח כנגד רוח, ולא רק בדיכוי החומר בעליית תנופה ברצון מוסרי, כי אם בלב מסתכל התווה שכינת א"ל מאחורי החמר.

התייחסות אסתטית מן הנמנע היא בעולם של רוח צרופה כמו בעולם של חומר ללא רוח. חוויית היופי תואמת החומר החדור רוח נבדלת, איוון של רוחניות וחושיניות.

ארבעת המובנים של כבוד ה' לפי פירושי הרמב"ם והמלבי"ם הם ארבעה שלבי השתלשלות ביצירת העולם הרוחני-חושני הזה, מה' — המציאות המוחלטת, והם גם השלבים של היווצרות האסתטי.

לפי חכמת היהדות ידוע כי אין יציבות ביהס בין רוח לחומר בעולם. מבריאת העולם ועד למבול חלה התגברות הולכת וגדלה של החמריות, הישות החמרית — חרשנית גברה עד שטבעה בה הרוחניות.

עולם חדש עלה מן הגלים, עולם בו צומצם החומר, קוצר אורך החיים, נפוצה חלשה, פחת כח ההתמדה, גברה הרוחניות.
האור אינו טובע עוד בחומר הקדמון העצום של הענן, הרוח אינה בטלה עוד בכחו הכביר של החושני.

רק על עולם חדש זה מאיר בשבעת גווגיו הספקטרום של אור השמש בעברו דרך הגשם. הרי זה סמל נפלא של האסתטי וקשה לדמות סמל רב-הבעה יותר, מתאים יותר.

ואור החמה הרי אינו אלא התגשמות של האור הקדמון האלקי (ואת קשתי נתתי", "דבר שהוא מוקש ליי" בראשית רבה לה ג; ראה גם "תורה אור" של המלבי"ם לבראשית ט טו). הגה החומר בעשה חדיר יותר לאחר המבול, אבל בכל זאת מחזיר אור, וכאשר אור השמש פוגע בו נולד המראה הנהדר של שפע הצבעים, ולמראה זה מרננת גפש האדם הנענית ליופי זה וקוראת, "מלא כל הארץ כבודו".

האחדות האלקית משתקפת ברכ-גוונותו של שפע ההדר של שבעה צבעים. הוא הוא המוליך את רוח האדם לאהבת ה' באמצעות היופי. הרי זהו שרשה של חוויית היופי לפי תפיסת היהדות, זהו מובנה העמוק ביותר של המלה הקדמונית, "כבוד ה'".

נראה לי כי דרך המחשבה שהוצעה כאן בצורה של שורת אפורסמים-רמזים מתאימה לשמש יסוד לאסתטיקה יהודית. ניתן להסביר בדרך זו מתוך רוח המסורת היהודית, הן את עצם חשיבותה של חוויית היופי בהסתכלות בטבע ובאמנות, והן את גבולותיה כלפי מוסר ודת. מי שיעסוק בנושא באופן מקיף ושיטתי, יחא עליו לערוך מחקר גם על תופעות היופי הקונקרטיות ביהדות. תיחקר כל הספרות היהודית הגדולה, ותיחקרנה צורות החיים היהודיים לשם בירור גלויי יופי בעלי אופי יהודי מובהק. כמו כן יוקדש מחקר לגישתם של גדולי הרוח היהודיים לעניני האסתטי במהלך ההיסטוריה היהודית.

תרגום: יצחק ברום

ודוקא חווייה זו של תופעת חושים יפה מאחדת את האלקי עם הנברא הניתן לחושים, את הרוחני עם החמרי, ואלה מתמוזגים לאחדות הרמונית. לכן המראה האסתטי הוא מהאמצעים החזקים ביותר להבשיר את גפש האדם לפעול באהבת ה' כנה הגובעת מעומק הלב (ועולה עליו גילוי ה' הישיר, התורה, לה מוקדשת השניה מברכות קריאת שמע: אהבה רבה).

השגתה הרגשית של השכינה במראה האסתטי היא הנתיה המוליך מהכרתה של אחדות ה' המופשטת למשירת נפש באהבה דרך, "הם כבוד מלכותו".

ג

שלשה מובנים למושג, "כבוד" ה'" לפי הגדרות הרמב"ם בפרק ס"ד של, "מורה נבוכים". התהלה אשר כל יצור מהלל את ה', "האור הנברא" על ידי ה' ועצמותו של ה' ית' ובמובן ההגדרה השלישית יש להבין, לדברי הרמב"ם, את בקשתו של משה רע"ה, "הראני נא את כבודך".

„אור הנברא" להבדיל מאור החמה, הוא האור הקדמון הנאצל מה' והוא המעבר הראשון מההווייה הנבדלת לחומרי. עין אדם בעולם הזה אינה יכולה לעמוד בו, והוא גנוז באוצר החיים לעתיד לבא, כאשר האדם יגיע למעלת השלמות המוסרית ויקבל את שכרו על ידי שיוכה למעלת רוחניות צרופה יותר.

ברגעים מיוחדים ירדה קרן מאותו האור הקדמון לעולם הזה, וישכון כבוד ה' על הר סיני". אולם יש בעולם הזה ניצוץ ממנו, אולי יותר גבון לכנותו אור מועם, והרי הוא שפע הבריאה כולה, כאשר היא, „עוטה אור כשלמה" ממאורות השמים ומספרת בבוד א"ל וקדרשתו.

המלבי"ם (שמות לג יח) מוסיף מובן רביעי לשלשת המובנים שהרמב"ם מייחס למושג, "כבוד ה'", בפרשו שהוא הבריאה כולה שעשה ה', מראש ועד סוף. לדבריו פירוש המלים, "והיה בעבור כבודי" הוא המעבר מההווייה הנבדלת מחושים וצורה אל העולם המוגבל הנתפס בחושים. בכך המשיך המלבי"ם את דרך מחשבתו של הרמב"ם ובכך גילה את השרש המטאפיסי של היופי לפי תפיסת היהדות.

יחס מסוים בתערובת של רוח וחומר בעולם הוא המאפשר לאדם להסתכל ברגש חי בעולם ומלואו, לשיר את תהלת ה' לא רק בהכרה גרידא, רוח כנגד רוח, ולא רק בדיכוי החומר בעליית תנופה ברצון מוסרי, כי אם בלב מסתכל החוזה שכינת א"ל מאחורי החמר.

התיחסות אסתטית מן הנמנע היא בעולם של רוח צרופה כמו בעולם של חומר ללא רוח. חוויית היופי תואמת החומר ההרור רוח נבדלת, איוון של רוחניות וחושניות.

ארבעת המובנים של כבוד ה' לפי פירושי הרמב"ם והמלבי"ם הם ארבעה שלבי השתלשלות ביצירת העולם הרוחני-חושני הזה, מה' — המציאות המוחלטת, והם גם השלבים של היוצרות האסתטי.

לפי חכמת היהדות ידוע כי אין יציבות ביהם בין רוח לחומר בעולם. מבריאת העולם ועד למבול חלה התגברות הולכת וגדלה של החמירות, הישות החמרית — חרשנית גברה עד שטבעה בה הרוחניות.

עולם חדש עלה מן הגלים, עולם בו צומצם החומר, קוצר אורך החיים, נפוצה חלשה, פחת כח ההתמדה, גברה הרוחניות.

האור אינו טובע עוד בחומר הקדמון העצום של הענו, הרוח אינה בטלה עוד בכחו הכביר של החושני.

רק על עולם חדש זה מאיר בשבעת גווניו הספקטרום של אור השמש בעברו דרך הגשם. הרי זה סמל נפלא של האסתטי וקשה לדמות סמל רבי-הבעה יותר, מתאים יותר.

האור הנחמה הרי אינו אלא התגשמות של האור הקדמון האלקי (,את קשתי נתתי", "דבר שהוא מוקש ל" בראשית רבה לה ג; ראה גם ,חורה אור" של המלבי"ם לבראשית ט טו). הנה החומר בעשה חדיר יותר לאחר המבול, אבל בכל זאת כחזיר אור, וכאשר אור השמש פוגע בו נולד המראה הנהדר של שפע הצבעים, ולמראה זה מרגנת נפש האדם הנענית ליופי זה וקוראת ,מלא כל הארץ כבוד".

האחדות האלקית משתקפת בריב-גווניותו של שמע ההדר של שבעה צבעים. הוא הוא המוליך את רוח האדם לאהבת ה' באמצעות היופי. הרי זהו שרשה של חוויית היופי לפי תפיסת היהדות, זהו מובנה העמוק ביותר של המלה הקדמונית ,כבוד ה'".

נראה לי כי דרך המחשבה שהוצעה כאן בצורה של שורת אפורסמיס-רמוים מתאימה לשמש יסוד לאסתטיקה יהודית. ניתן להסביר בדרך זו מתוך רוח המסורת היהודית, הן את עצם חשיבותה של חוויית היופי בהסתכלות בטבע ובאמנות, והן את גבולותיה כלפי מוסר ודת. מי שיעסוק בנושא באופן מקיף ושיטתי, יחזא עליו לערוך מחקר גם על תופעות היופי הקונקרטיות ביהדות. תיחקר כל הספרות היהודית הגדולה, ותיחקרנה צורות החיים היהודיים לשם בירור גלויי יופי בעלי אופי יהודי מובהק. כמו כן יוקדש מחקר לגישתם של גדולי הרוח היהודיים לעניני האסתטי במהלך ההיסטוריה היהודית.

תרגום: יצחק ברום

על ראשוני ההתישבות התורתית

לונדון, 24.12.35

לכבוד

ה' ר"ר סטפן צוייג

לונדון.

אדוני הדוקטור הנכבד מאד.

נושא השיחה, אשר היה לי הכבוד לנהל אתך לפני שבועות אחדים, המשיך להעסיקני, ולדעתי לא מן הנמנע הוא, שתרשג תרצאה מעשית בדרך אותה שקלנו לבסוף אם כי אין לזלזל גם בקשיים.

היום ישנו נושא אחר בו הייתי רוצה לפנות אליך, משום שיש לי ההרגשה שאולי תגלה בו ענין. ידוע לך שאגודת ישראל רואה האידיאל האקטואלי העליון שלה בהשתתפותה בבנין ארץ הקודש, וזאת באותה רוח שהיא לבדה יכולה לשוות ערך למפעל הבנין: ביצירת חיי-עם יהודיים חדשים על בסיס דתי אמתי.

בכך אין מנוס ממאבקים פוליטיים חיוככים ארגוניים. זו עובדה מצערת מאד, ואין איש מיצר על כך יותר מאשר מנהיגי האגודה בעצמם. אבל מעולם לא השלינו עצמנו, כי מאבק זה על ארגון נכון ועל צורה פליטית נכונה נוגע בעניינים רק מבחינת המסגרת, על פני השטח בלבד.

העיקר, זה כמובן, להביא אנשים צעירים, בעלי כושר יצירה הסתגלות על אדמת הקודש לתוך סביבה ונסיבות כאלה המאפשרות לעצב חיים רותניים ודתיים חדשים, ברעננות מלאה, כפי שרק קרקע בתולה מסוגלת להעניק. בכיוון זה ערכנו בשנים האחרונות נסיונות מבוטחים — אנשים צעירים מתוך החוג האגודאי המצומצם שלנו נפרדו מכל עברם, חלקם כבני צעירים, חלקם כאקדמאים וכו', וייסדו בארץ ישראל ליד המרסבה גדרה, ישוב קולקטיבי, מה שנקרא „קבוץ“, שם יש חיים חברתיים בעלי צביון מיוחד, על בסיס דתי. הקבוץ לא רק התפתח באופן יוצא מן הכלל יפה — היום הם כבר 53 חברים ותברות — אלא שחלה גם העמקה נפלאה של מגמת החיים החברתיים הדתיים, של הלימודים המשותפים, של השילוב ההדוק של עבודה גופנית קשה עם תנופה רוחנית עילאית, כך שהקיבוץ נעשה כבר היום, בשביל כל הסביבה, סמל הרמז להתעלות, חזיון של כנפת.

קבוצים דומים נוסדו בכפר-סבא, ברעננה ובמחנה ישראל. במקומות הראשונים נמצא גם כן רוב של בני נוער מנרמניה, ואילו במחנה ישראל מדובר בעיקר באנשים צעירים מפלנדריה. עומדים לכתוב גם את הקבוצים האחרים

בשם „הפץ חיים“, כי שם זה הוא גם תכנית מטורית דתית. אלי ידוע לך, כי החכם מראדין, הנקרא „הפץ חיים“ לפי ספרו המטורי שהופץ באלפי אכסמפלים, עמד בזמנו במרכז הכנסיה הגדולה הראשונה של אגודת ישראל. קל להבין כי קיומם ופיתוחם של קבוצים מהווה מפעל עקרוני בהוצאות ניכרות. עם ההרחבה של הקבוצי יש לקנות שטחי קרקע חדשים, וככל שיהא ניהול המשק פרימיטיבי ביותר, הרי נחוץ לרכוש מכונות וציוד חי ודומם, אם בסופו של דבר על כל חבר להיות ביום מן הימים בעל שטח קרקע קטן. גנה, בית וכו'.

אחד המניעים שגרמו לי לקבוע את מקום מושבי בלונדון דוקא, הוא שקויותי ואני מקווה, שכאן אוכל להשיג כספים לביצורם ופיתוחם של מפעלינו בארץ ישראל, בהם תלויות תקוות דתיות ותרבותיות כל כך מרחיקות לכת. והנה כדי להשיג את הסכום של 4,000 עד 5,000 לירות שטרלינג הנחוץ בשביל קבוצי הפץ חיים בחדשים הבאים, היו ידידי מכאן רוצים ללכת בדרך של ארגון ארוחת צהריים חגיגית, כפי שנהוג כאן לעתים קרובות. אני מגיח כי ידועות לך דרכי ארוחות כאלה, המנוצלות על ידי כל המוסדות הגדולים בעלי אופי פילנתרופי או דומה, לגיוס אמצעים כספיים.

במשך חודש פברואר היינו רוצים לארגן כאן בלונדון ארוחת צהריים חגיגית כזאת, והייתי רוצה להביע את התקפה שתסכים להופיע לארוחה זו כארוחה כבוד ולהעיל, הן בשמך והן בדבריך המעוררים המלהיבים, לענין אשר לבנו כל כך דואג לו.

ברור לי לגמרי, ד"ר צווייג הנכבד, כי לצערי לא נוכל להודות בהשקפת עולם דתית אחת, אולם השתכנעתי, הן מתוך ספריך והן מתוך השיחה הקצרה שניהלנו, כי בשמחה תשתף פעולה בכל מקום שיש לגלות חיים יהודיים דתיים חזקים במקורותם. בכך מדובר כאן, לא הייתי מעז להטריח אותך, אילו היה מדובר בעצם גורל ארגוננו. אולם יש לנו כאן ענין ביצירה חדשה שהיא מעל לכל ארגון ופוליטיקה, באן עומד להכרעה גידולו של טיפוס חדש של אנשים יהודים צעירים, רבי ערך, כפי שהעולם לא ידע עד כה. אולי איטיב לרמח על מה מדובר כאן על ידי שאצביע על ספרו היפה של יורק שטיינר המנוח, „האכר התלמודי“, אשר בודאי ידוע לך. יהא זה לפי כבודך לשתף כאן פעולה לעזרה. אני מודה לך מראש בלבביות על תשובה חיובית בהקדם.

יעקב רוזנהיים

תשובתו של ד"ר סטפן צווייג

י"נה, 30 בדצמבר 1935

מר רוזנהיים הנכבד,

כרגע הגיע אלי מכתבך התייב מימם 24 בדצמבר, ואני ממהר לענות. אהיה נא גלוי לב כלפיך: בדרך כלל אני רואה סכנה בכך שהיום נערכות יותר מד מגביית על ידי ארגונים מרדדים במקום על ידי ארגון כולל אחד, כי על ידי כך מתרבות ההוצאות המנהליות לאין ספור. מחסבותי ורגשי מכוונים בראש ור" אשונה לרכוז הסדרות, הייתי רוצה לעשות הכל כדי להעמיד את האידיאל של השויון האידיאלי הכולל נגד הפיצול הפוליטי והאינדיבידואלי. סלחנא לי על שאני דבק בגישה העקרונית הזאת באיזה כנות ובאוצו מרץ כמו אתה בגישתך. מכל מקום, ברוח של שתוף תמצא אותי תמיד לעשות למען כל צנין. וכמובן גם למען צנינך.

אולם באותה ארוחה בפברואר, עדיין לא אוכל להשתתף. עד לסוף פברואר אני נמצא על הקונטיננט, אחרת הייתי מעמיד עצמי ברצון לרשותך. אולי תזכור את אשר אמרתי לך בלונדון על הרומן של סומה מורגנשטרן, „בנו של הבן האבוד“. זה הספר הראשון העוסק בבעייה האגודאית, ובדאי תסמת. כי בכל מקום הוא מעורר תשומת לב. גם אחמל שוב דברתי עם המחבר ובקשר לכרך הבא (היצירה חופיע כטרילוגיה) יעצתי לו במסגיע, שתמיד יסנה אליך בכל העניינים, תךך אימון מלא.

באמנות שלך
סטפן צווייג

יש לדרוש הקמת שעורי השתלמות בלמודי קודש עבור אותן בחורות הפונות למקצוע ההוראה או ללימודי מדע גבוהים. גם אם אינו קיים בית ספר תכוני למנות בעיר שנמצא הסמינר או האוניברסיטה, תהיה אפשרות לארגן קורסים כאלה ע"י שתוף פעולה מסור של המרא דאתרא והמורים למקצועות הקודש.
מורנו יעקב רוזנהיים וצ"ל (תרס"ו)

פ"נ

איש אשכולות דגול מרבבה

מורם מעם

מורנו הרב

יעקב בהחיר אליהו רוזנהיים זצ"ל

מראשי קהל עדת ישורון בפפד"מ

מיסדה מחוללה ונשיאה

של אגודת ישראל העולמית

זכה לראות דור רביעי

הולך במישרין

נלב"ע בשיבה טובה כבן צ"ה שנים

ח' חשון תשכ"ו פעה"ק

תנצב"ה

ידיו רב לו בתורה

לעקב ענוה יראת השם

קבץ ורבץ פעלים למסורה

באהבתו לאחיו ומסירתו להם

ברוך כשרונות ובכל מדה מהוללה

נשיא בעמו ונבחר במורים

אגודת ישראל יסדה וחוללה

ללחום מלחמת ד' בגבורים

ידעוהו וכבדוהו גדולי דורו

הכתירוהו בכתר "מורנו הרב"

והוא באמונת חכמים עבד בוראו

זמן יחד מזרח ומערב

צרוה בצרור החיים תהיה נשמתו

לחיי העולם הבא תהא נחלתו

מצבת קבורתו של מורנו יעקב רוזנהיים זצ"ל בחלקת היבנים סבהר המנוחית, ירושלים

מ ד ב ר י ו

עושר הילודה

השאלה של עושר הילודה איננה אצלנו בעיה פוליטית. לא כדי לשאק בנשק ולשמור על אדמתנו הלאומית בכח הזרוע או זקוקים לדורות הבאים שיבואו בכחם הצעיר במקום הזקנים העוזבים את החיים. בעיה זו עומדת אצלנו ביסודה של השקפת עולמנו הדתית ומוסר החיים הנובע ממנה...

עוד מצפה לעמנו תפקיד היסטורי גדול, ולקראתו או חייבים להכין את עצמנו על ידי קיום יום-יומי של תורה ומצוות, אבל מלוי תפקידנו זה תלוי בכך שנתיה חיים פזיזים. אמנם החיים אינם מטרה לעצמם, אבל הם תנאי מוקדם למלוי חובתנו הלאומית. המוני הילדים שאנו בשלח לתוך תהליכי האנושות יהיו גושאי ההתפתחות המוסרית של העולם, והסטטיסטיקה של הילודה היא אמת המידה הראשונה במעלה למצבו של המוסר הלאומי בישראל.

...רגש הכבוד כלפי האם שהיא מרובת ילדים, זו היא הדרישה החינוכית הראשונה. עקימת האף של אנשים ונשים החושבים את עצמם בעלי חינוך ותרבות, כלפי האשה היולדת שנה שנה, זו סימפטום של מוסר ירוד וחולני. אך בסופו של דבר כל יהודי ויהודיה אחראי לפני ה' כלפי עצמו ואין ביכולתם של האוירה הכללית, הדעה הרשמית והיועצים הבודדים לשחרר אותם מאחריות זו.

באותם המקומות שמתאספים יהודים נאמנים ללימוד תורה, שם מוטלת החובה על הרבנים והמלמדים לא להתחמק מהבעיות, אלא להאיר אורה של תורה לאותם נאמנים השואפים לחיי תורה. הרב שמשון רפאל הירש אמר פעם, "במקום שדולק נר אחד, שם יצא זוהר" ואם הרצון להאיר יהיה מספיק חזק, תצא השפעתו למרחקים.

מצות ישוב ארץ ישראל

המורה דרך המעולה ביותר למדיניות הארצישראלית הוא **מצות ישוב ארץ ישראל**. היא מעניקה למדיניות הארצישראלית של אגודת ישראל האופי הקבוע שהוא בלתי תלוי מהמצרכי הפוליטית המשתנה. מצות ישוב ארץ ישראל נותנת את הבטחון שהמדיניות הארצישראלית תמלא את רצון ה' במדיניות ההתישבות שלה. בלי התחשבות עם חשוכים אחרים.

ההלכה מבדילה בין מצות **ישיבת ארץ ישראל**, המצוה המוטלת על כל יהודי ויהודיה בתנאים מסוימים, ובין מצות **ישוב ארץ ישראל**, להכשיר את אדמת ארץ ישראל בצורה כזו המאפשרת התישבותם של יחידים במספר רב ביחד. בספרי ההלכה או מצאים הפרטים לדינים אלה.

התחומים של מצות ישיבת ארץ ישראל, כלומר המקרים בהם פטור היהודי לקיים מצוה זו, מפורטים בהלכה. ואלו הם:

- א. סכנת נפשות
- ב. חוסר אפשרות לפרנסה עצמאית
- ג. חוסר אפשרות של חנוך תורתי לילדים בארץ ישראל
- ד. חוסר אפשרות של נשואין בהתאם לחוקי התורה
- ה. רעב.

אם אף אחת מהסיבות הנ"ל אינה קיימת – וכמובן שיש לפרשן בצורה נבונה חוך התחשבות בממוצע הרגיל – או מוטלת המצוה על כל יהודי שומר תורה בכל תומרתה כמו כל מצוה אחרת מן התורה ומדרבנן.

תוכנית מכינה לעבודה הארצישראלית

הכנה רוחנית

למנהיגים הרבניים המתאימים:

א. לימודן וברורן של כל הבעיות של המשפט הפומבי והמצוות התלויות בארץ.

ב. התייעצויות ושיתוף פעולה של רבני הגולה עם רבני ארץ ישראל.

לסניפים המקומיים ולקבוצות הנוער:

א. ארגון שיעורים על הלכות ישוב ארץ ישראל ומצוות התלויות בארץ.

ב. הרצאות דיונים על בעיות ארצישראליות.

הכנה מעשית

ג. ארגון של מגביות חדירות למען קרן ההתישבות, קרן בתי ספר ולמען קבוצות ההתישבות של אגודת ישראל שיש להקים.

ד. הקמת גרעיני התישבות לפי קוי הפעולה של ההנהלה; הכנה מקצועית לחיי חקלאות.

ה. שיתוף פעולה ספרותי עם הוצאת „ארצנו“ בציריך.

ו. שיעורי עברית תוך התחשבות במטרה המעשית: שיחה ונאום פומבי.

ההדגשה החזקה של הרעיון הלאומי ושל העבודה הארצישראלית דורשת – למען האמיתות הדתית והעצמאות הרוחנית של היהדות התורתית – ההגשה יתירה של הניגוד הרוחני בין הלאומיות של אגודת ישראל ובין הלאומיות של הציונות.

תפקידם של הסניפים המקומיים וקבוצות הנוער להדגיש ניגוד רוחני זה באמצעות ספרות מחאימה. יש למנוע כאן כל שנאה וכל פגיעה אישית, ובמיוחד אין להתעלם מהרעיון של האחדות הדתית הפנימית המאחדת כל אחינו בני ישראל המקיימים תורה ומצוות.

בלי לפגוע בעצמאותה הרוחנית, על אגודת ישראל לפעול תוך התייעצות עם ארגונים יהודים אחרים בכל השאלות הפוליטיות, הפיזיות והכלכליות של העם היהודי. כמובן שתנאי מוקדם לכך היא השמירה הבלעדית על דיני ישראל.

תרע"ט

למען אחדות בתוך היהדות הנאמנה

היהדות החרדית איננה צריכה להתבייש על שנויי הדעה הענייניים הנמצאים ביסודה של המחלוקת בין פלגי רבני קוק וזוננפלד-דסקין, תמיד יהיו חלוקי דעות כל עוד שעניני העולם ישתקפו בנשמות שונות באור שונה. אבל הגולה מתאבלת ומתביישת על כך שכבר היום ניגודים אישיים מחריפים והולכים, בודאי בעיקר בגלל מעשיהם של שותלים קטנים מחבלים בכרמים המרעילים את רוח המאבק. לכן מצטערים הטיבים על חלול שמו הגדול.

לאורך ימים ינצח רוח התורה הקדושה בארץ ישראל אך ורק אם שם היהדות החרדית תתאחד ותלחם על עקרונותיה במאבק רוחני ופוליטי; אך היא תוכל להתארגן רק אם גדולי הרבנים יתאחדו ולא יתנו למתנגדינו להפריד ולמשול.

לו הצליחו המנהגים בעלי השפעה שבגולה להשכיח שלום ואחדות בעיר השלום בין כל אלה הרוצים לעבוד את ה' באמת, אז תהיה תקוה שהערפל והאפלה המכסים כעת את פני ארץ האבות, יעלמו, ובמקומם יאור אורה של עבודה פוריה למען ה' ותורח.

אר חדש על ציון תאיר ונזכה כלנו מהרה לאור.

תרפ"א

אגודת ישראל – ארגון האחדות של עם התורה

בחוף, בעולם הרוח, שואף הכל לאחדות – כאילו מתקרבת עקבתא דמשיחא. לפני עיני החוקר המפקפק מתגלה הקוסמוס באחדותו המסתורית. השטח והזמן המשמשים כנקודות מפרידות נכנעים לפלאי הטכניקה המנצחת או לפחות להכרה שיש להתגבר עליהם. אומות העולם נאבקות עבור צמיד פתיל המאחד אותן, שיעמוד כמסקל גנדי מול מאבק ההשמדה מתוך אגואיזם. עיני בני ישראל שנתנכרו במקצת לאביהם שבשמים נשואות בגעגועים אל שורשי עמם שישארו חזק ומצוק ומחוך הרגש העמוק של גפשמ היהודית הם נכספים לאחדות, לאחדות יהודית. עלינו מוטלת האחריות אם המחפשים האלה נתעים אחרי מושג האחדות המזויפת של הציונות, הפורקת מעל עם היהודי את עדי יחידותו ההיסטורית כנושא רעיון האחדות המוחלטת ומפקירה אותו לאחדות מדומה של החומר. עלינו מוטלת האחריות כל זמן שלא הצגנו לפני הנוער הזה את אחדותו של עם התורה שכבה בכיני במלוא מחשיותו ההגיונית של ארגון האחדות החי וקיים באמת.

תר"ץ

על ספרים ועל סופריהם

יונה עמנואל

כרם ציון השלם – אוצר השביעית

כרם ציון השלם – אוצר השביעית, כולל חזון נחום, שמן המר, הר צבי, אבן האזל, אהל משה, גידולי ציון, פסקי הלכות. ביאורים, חידושים והקרי הלכות, בירורי דינים ופסקים בהלכות שביעית. בעריכת הרב יצחק רוזנטאל, מנהל מדרש בני ציון, הוצאת מדרש בני ציון, ירושלים תשכ"ה.

לקראת שנת הסמיטה הנוכחית הופיעו כמה ספרים חשובים על שביעית, ביניהם ספר „משנת יוסף“ על משנה שביעית מאת הרב יוסף ליברמן שליט"א. „הלכות שביעית“ ע"פ דיני שביעית שב„פאת השולחן“ עם פירוש „כסא דוד“ ו„ביאור הלכה“ מאת הרב בנימין י' זילבר שליט"א, ואחרון – ספר „כרם ציון השלם – אוצר השביעית“, בהוצאת מדרש בני ציון שבירושלים.

בניגוד לישיבות רבות בארץ ישראל לא זכה מדרש בני ציון לכך שהציבור הדתי ידע עליו, על מטרותיו ועל הספרים החשובים הדינים במצוות התלויות בארץ שיצאו מבין כתלמי. על זה אנו קוראים ב„מבוא הכרם“:

עם גדול והתרחבות הישוב היהודי בתקופות העליות הגדולות נתעוררנו בעדודם של מרנן ורבנן גדולי הדור ברשות רבנו הגאון הגדול מרן אברהם יצחק הכהן קוק וצוק"ל, מרן הגאון הגדול רבנו צבי פסח פראנק וצוק"ל ומרן הגאון הגדול רבנו איסר זלמן מלצר וצוק"ל, ויסדנו בעזר צור ישראל וגואלו, מוסד מיוחד שחבריו נבחרו הישיבות הגדולות רבנים גדולי תורה, יקדישו ממיטב זמנם לבירור המקצוע הנרחב של תורת הארץ, לברר וללבן את כל הספקות והשאלות המתחדשות יום יום. פרי התעוררות זו של מדרש בני ציון אשר כרזה נדיבי עם במשנתותם הם הנם י"ד ספרי „כרם ציון“ אשר נתקבלו בכבוד הערצה ע"י כל גדולי ישראל, ואשר משמשים לכלי ברכה וספרי עזר לכל הבאים בשערי ציון, הם הלכות ארץ ישראל.

מוסד תורני זה קיים כבר שלושים שנה. לאחרונה הגה מנהלו המסור והפעיל, הרב יצחק רוזנטל שליט"א, רעיון רב חשיבות, להוציא מחדש את כל המאמרים, בירורי הדינים וההלכות הפסיקות על שביעית שהופיעו בשלושים

השנים האחרונות בספרי כרם ציון י. לאלה נתוספו מאמרים חדשים, ביניהם חדושי תורה על שביעית מתוך כתב־יד גדולי ישראל. בסוף הספר, המכליל יותר מחמש מאות וחמישים עממדים, נדפס קינטרס „הלכות פסוקות“, שמתוך חשיבותו הופיע גם בהוצאה מיוחדת.

זכה מדרש בני ציון שאחד מגדולי הפוסקים בדורנו: הרב צבי פסח פראנק זצ"ל, ראב"ד של ירושלים זיה"ק, עמד בראשו והרצה בו על בעיית הלכתית הכרוכות במצוות התלויות בארץ. שיעורים רבים הוקדשו למסכת שביעית, ואלה נדפסו עכשיו מחדש בשם „הרצבי" ב. כרם ציון השלם — אוצר השביעית. חלק ממאמרי הרב פראנק הם תשובות, הלכה למעשה, לשאלות מסובכות, ביניהן התשובה על „נכסי רטושין של הערבים שנכבשו ע"י הצבא הישראלי, מה הן לשביעית ולמעשרות“. השאלה נוגעת לקרקעות של ערבים בארץ־ישראל שנכבשו במלחמת השחרור. קיימת מחלוקת אם שביעית נוהגת בשדה נכרי ומבחינת אותה דעה, האומרת ששביעית אינה נוהגת בשדה נכרי, יש חשיבות לבירור השאלה האם יש לראות בקרקעות שנכבשו שדה נכרי או לא. לדעת הראשון לציון הרב ב"צ עזיאל זצ"ל טרם עברו שדות אלה לבעלות ישראלית, שהרי הממשלה עצמה הקימה מחלקה מיוחדת לטיפול בחשבונות הכספיים הקשורים ברכוש נטוש זה, והיא זוקפת את הכנסותיו השונות לטובת הנפקדים. כמו כן תובעים הערבים להחזיר אותם לבתיהם ורשותיהם, ושאלה זו עומדת לבירור בפני הא"מ. לשי דברי הרב עזיאל זצ"ל קשה לומר שהממשלה זכתה בקרקעות ובפירות אלה, „כי לא מצינו סמוציאין רכוש של אדם כשהוא צווח ואמר שלי הוא. לעומת זאת היאר הרב צ"פ פראנק זצ"ל את המצב באור אחר: „המציאות שלי: הקרקעות שהיו להם בעלים ערבים נכבשו על ידי הממשלה והזיתים והענבים וכן שאר הפירות נמכרים ליהודים, שעושים מהם סמן ויין; מרגע שהיהודים מקבלים את הפירות לרשותם אין רשות ביד מי שהיא ליגע בהם וכל אשר יטל מהם בלי רשות בעליהם היהודים יענש ויהא נידון כגנב וכגזולן. היהודים, המה בעלים גמורים על הפירות בין ע"פ התורה ובין במשפט הגוים“. אי אפשר לומר שפירות אלו פטורים מתרומ"ם שהרי אם יהודי קינה תבואה מגוי ורק המירוח נעשה ע"י יהודי, הפירות בודאי הייבים בתרומ"ם מן התורה, היות ואנו פוסקים „אין קנין לנכרי וכר“. לעומת זאת לענין שביעית אין הדבר פשוט כל כך, שהרי לדעת ה„בית יוסף“ אם עיקר הקרקע שייך לגוי, אין על הפירות קדושת שביעית ולכן יש מקום לדון בשאלת קדושת שביעית בפירותיהם של הקרקעות האלו. אחר בירור מקיף סיים הרב פראנק זצ"ל בפסק דין חד משמעי: „... דמכל מה שנתבאר

1 חבל שהמהדיר לא נתן בסוף הספר רשימה קצרה של זמן כתיבת המאמרים השונים, שהרי לפעמים רצוי לדעת מתי ובאיזה ספר הופיעו המאמרים. רשימה מפורטת על זמן כתיבת המאמרים נמצאת ב„רשימת הספרים על שביעית" לר"ם ונדר, ערך 44K—14.

עולה להלכה דכיבוש מלחמה הוא קנין גמור ומחלט ונעשה רכוש ישראל ממש בין לענין שביעית ובין לענין מעשרות, וחוב קדוש הוא להזהיר לכל אלה שעושים יין ושמן מפירות שגדלו בנכסי הערבים הרטושים שהמה מהיבים בשביעית ובמעשרות, ומי שיצא מתח"י שגנת הוראה להקל בהם לענין תרומות ומעשרות יתן אל לבו לתקן המעות ולא יעמד על דעתו לחזק דבריו ויודיע למקומות הדרושים שהמה מחויבים בתרומ' מפירות ישראל" (עמ' נו).

נוסף למאמרי הלכה למעשה של הרצ"פ פראנק זצ"ל מופיעים במדור "הר צבי" גם מאמרים וברורי הלכה בהם דן הרב פראנק זצ"ל בבעיות הלכתיות אחרות הקשורות בשביעית. דיון רחב מקדש לדברי בעל חז"א זצ"ל, שהזרע בשביעית חייב, בין שורע בעזרת שוורים בין שורע בעזרת מכונה שהוא מפעילה ע"י לחיצת כפתור בלבד. הרב פראנק זצ"ל דן פעמיים בדעת החזון איש זצ"ל (עמ' סד"סח ועמ' עכ"עח) ומסיים: "יש מקום לדון דבוריעה בעגלה המושכת בקרון אינו אלא ספק דרבנן ולקלא" (עמ' עח) ².

המעייין בדברי הרב פראנק זצ"ל רואה שיש להבחין היטב בין מאמרי כהם פסקי הלכה למעשה לבין שיעורי הלכה שהגיד לפני רבנים במדרש בני ציון. דומני שהיה רצוי להדגיש הבדל זה בראש המדור החשוב "הר צבי" כדי למנוע איהבנה. לכן קשה לי קצת שבהלק "הלכות פסוקות" (פרק ב, סעיף ד, עמ' שלו) נאמר, ע"פ הכרעת הרב פראנק זצ"ל ב"הר צבי" סימן יא, ש"אסור לזרע על פני המים (הנקרא "הידרופוניקס") בין על גבי בריכת של מים הבנויה בקרקע ובין על מים הנמצאים בכל מיני פחים ועציצים". הרב פראנק זצ"ל אמנם דן בגידולי מים ופסק לאיסור, אך לא נתבררה דעתו על גידולי המים הנעשים תחת סככות, כנהוג במסקים שומרי שביעית. זאת ועוד: ההלכות הפסוקות שב"כרם ציון השלם" הן מהזירה מורחבת מ"כרם ציון" חלק ד' "קונטרס ישועות הארץ — כולל עקרי דיני שביעית", שיצא לאור בשנת תרנ"ץ ע"י מדרש בני ציון עם הסכמתו של הרב צבי פסח פראנק זצ"ל. שם נאמר בפירוט שמתור לזרע במים: "רמיהו במים לבד אפילו אם היו עושים פירות שרי כיון שאין בו עפר" (עמ' נ) ³. נראה שהרב פראנק זצ"ל פסק אחר

2 לדיון זה יש המסך בעמ' פ-פה, הערות מאת הרב ישראל פורת שליט"א, שנכתבו בשעתו לרצפ"פ זצ"ל, עם תשובתו של הרצפ"פ זצ"ל. אחת מקושיותיו של הרב פורת מתבססת על מקומות רבים בש"ס, בהם מוזכרת זריעה בעזרת שוורים וע"י קרון מנוקב, ולמה אמר רבי ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנוגא, יעשו בעגלה המושכת בקרון. בתשובת הרצפ"פ זצ"ל אין תשובה להערה זו, וכנראה לפי דעתו אין ביכולתו של אי-שמוש בהיתר מטוים בזמן חז"ל להכריע בדיון הלכתי ע"פ ש"ס ופוסקים. וראה בספר, "אפיקי ים" חלק ב, סימן ד, ענף א-ב שדן באיסור זריעה בעזרת שוורים בשביעית, ואם זריעה ע"י מפולת שוורים נקראת אב או תולדה, ועיי"ש דיונים בסיטות הרמב"ם, הרמב"ן ובעל שאגת-אריה הנוגעים לשאלה הנ"ל.

3 ב"דבר אל הקוראים" לפני מדור "הלכות פסוקות" מציינת המערכה שמצאה הערות אחרות מאת הרב פראנק זצ"ל על הקונטרס הנ"ל שזרפו עכשוו כהערות לקונטרס החדש; בין אלו אין הערה מאת הרצפ"פ זצ"ל על ההיתר לגדולי מים שבקונטרס משנת תרנ"ץ.

כך בהיתר זה, אך מסופקני אם דרש לפרסם בשמו איסור כולל על גידולי מים בשביעית⁴, כמו שבדאי לא היה מסכים לכך שיפרסמו בשמו שיש מקום להתיר זריעה בשביעית ע"י בהמה המושכת בקרון מנוקב.

בין החלקים החשובים שב"כרם ציון השלם" — אוצר השביעית" יש לציין את ההערות על הרמב"ם, הלכות שביעית, מאת הרב איסור זלמן מלצר זצ"ל, ראש ישיבת עץ חיים ונשיא כבוד של מדרש בני ציון. חבל שהמהדיר לא רמו במדור זה לדברי הרב איסור זלמן מלצר זצ"ל שהובאו בחלק "גידולי ציון", בהם דן בשאלה האם נפקע איסור שביעית כאשר מוכרים לגכרי את האילנות והקרקע רק בשיעור יניקה (עמ' כז — כח).

בירורים בדברי הרמב"ם ובמסנה מסכת שביעית, מאת הרב משה חסקין זצ"ל, מחבר ספר "כלכלת שביעית", מובאים במדור "אוהל-משה". זוהי השלמה חשובה ל"כלכלת שביעית" (ירושלים, תרמ"ץ). שבו אמנם לוקטו ובוירו כל המקומות בש"ס, בירושלמי ובתוספתא בהם מובאים דיני שביעית, אך לא נכללו בו דינים במשנה שביעית. ב"אהל משה" כלולים סמינה עשר ביאורים על משניות שונות במסכת שביעית, ועליהם נוספו ביאורים בהלכות שמיטה של הרמב"ם.

חלק הארי של הספר, הן מבחינת הכמות (יותר משלוש מאות עמודים), הן מבחינת מספר המשתתפים, הן מבחינת חשיבות הנרשאים הוא המדור "גידולי ציון". כאן מופיעים בירורים וחקרי הלכה בכל דיני שביעית: תוספת שביעית, שביעת הארץ ואיסור עבודה, יציץ נקוב וגידולי מים, שביעית בהקדשות, קדושת פירות שביעית, איסור סחורה והפסד בפירות שביעית, הפקר השמטת הפירות, פירות שביעית והנזרעו בעבירה ואיסור ספיחים, ביעור, גבולות הארץ, שמיטת כספים ופרוזבול ועוד. כמעט בכל מדור מופיעים כמה מאמרים, מאת גדולי ארץ ישראל בכלל, וגדולי ירושלים בפרט, על הלכות שביעית בלוויית הסברים לכללים מסובכים של מצות שביעית. מבין המשתתפים אזכיר את מר"ר הרב שלמה זלמן אייערבך שליט"א, הרב אברהם דוד

4 בסוף סעיף זה — אחרי האיסור על זריעה בגדולי מים, יסנה הוספה: "ויש מקילים" אך בלי שום מקור. בין הכתירים (כצ"ל) יש להזכיר הרב י"א הלוי הרצוג זצ"ל, הרב י"מ טוקובינסקי זצ"ל, בעל חזון איש זצ"ל (סאמנאם לא כתב על זה בספריו, אך ראה הרב ב"י זילבר שליט"א ב"הלכות שביעית" עמ' כה: "זריעה במים מפורסם בשם ההזו"א להיתר..."), הרב ח"ו גרוסברג שליט"א (,תורת השמיטה" פרק ב ס"ק ד ושם בציון י) וכן ב"דבר-השמיטה" פסקי הוראות מאת בד"צ של העדה החרדית בירושלים, פסח תשכ"ו עמ' 17. וראה עוד מאמרו של הרב ח"ו גרוסברג שליט"א ב"כרם ציון השלם" עמ' סב — ס"ה, בו דן המחבר שליט"א בדברי הרצ"פ זצ"ל. אך ראה "פרי הארץ" לר"א כהנאווי ניו-יורק תשי"ט ס' ז-ג המסתמך על מאמרו של הרצ"פ באיסורו על גדולי מים בשביעית. בהקשר זה יש לציין טלקראת שנת השמיטה הנוכחית התחילו ב"יסודות" לגדל ירקות כגדולי קש — עם הסכמתו של הרב פנחס עפשטיין שליט"א, אבי"ד של העדה החרדית בירושלים.

רונטל שליט"א, הרב שמואל אהרן יודלביץ שליט"א, הרב שרגא פייבל פראנק שליט"א, הרב עובדיה יוסף שליט"א, הרב אברהם יעקב זלוניק שליט"א ורבנים אחרים מגדולי ירושלים שבתוכם הרב יצחק רוזנטל שליט"א, מנהל מדרש בני-ציון, שחלקו בספר הנדון הוא מאמר על איסור קציצת אילנות בשביעית, על הפקר דשביעית ועוד ביאורים חשובים.

ביכורים בשביעית

נעיין בנקודות אחדות מהלכות שביעית הנדונות בספר החשוב הזה, והואיל ואנו מתקרבים כבר לסופה של שנת השמיטה הנוכחית נעיין באותם דינים הקשורים בעונה זו של צאת השמיטה.

אילו זכינו לכך שהמקדש יעמוד על מכונו והכהנים ישמשו בעבודתם היינו זוכים מסתמא גם לכך שהסנהדרין היתה פותרת לנו את השאלה החשובה בדבר הבאת ביכורים בשנת השמיטה (מחג השבועות ואילך), שאלה שבה התלבטו גדולי ישראל זה כמה מאות שנים. אין זה פלא שב, כרם ציון השלם — אוצר השביעית⁵ נמצאים בירורים והערות בשאלה זו, הקשורה גם להלכות שביעית אחרות כגון מהות ההפקר של פירות שביעית ובעלות הבעלים על ביכורי הפירות שבשדותיהם.

בשלושה מקומות בספר יש דינים בשאלת הביכורים בשביעית, ביניהם שני מאמרים שלמים. הבה נעיין במקצת בשאלה זו. בפרשת משפטים (פרק כג) נאמרים דיני שבת ורגלים אחרי דיני שביעית, וחז"ל למדו מכאן שאין שבת ומועדים נדחים מפני שביעית. דברי חז"ל מובאים בפירוש רש"י (כג, יב, ר"ז). בסוף פרשה זו נאמרת מצות ביכורים, וכאן מפרש רש"י: „ראשית בכורי אדמתך תביא וכו' — אף השביעית חייבת בבכורים, לכך נאמר אף כאן בכורי אדמתך, כיצד אדם נכנס לתוך שדהו וכו'". הרשב"ץ בתשובותיו חלק ב, סימן רמ"ז) חסמתך על דברי רש"י אלה כאשר נשאל על הבאת ביכורים וקריאת פרשת ביכורים בשביעית. לעומת זאת כותב ר' אליהו מזרחי שמצא קצת נוסחאות שלא גרסו בפירוש רש"י „אף שביעית חייבת בבכורים", ומהר"ל מפראג ב„גור-אריה" סביר שדברים אלה ברש"י „בודאי טעות סופר ה.א, דאיך שייך שיהיה השביעית חייב בבכורים..."⁵. גם ב„אורי-החיים" ריש פרשת כי תבא נאמר שאין מביאים ביכורים בשביעית, אך לא נזכרת שם הגרסה המקובלת בפרש"י בפרשת משפטים. בעל „מנחת חינוך" דן בדברי ה„אור החיים" (מנ"ח מצוה צא) ורבים המחברים אחריו שדנו בשאלת ביכורים בשביעית. הרב ש"י זיין שליט"א מסביר שאלה זו, תוך כדי מתן ציונים רבים לספרים בהם נדונה סוגיה זו, בחלק האחרון של פרק „השמיטה"

5 דברי ה„גור-אריה" מובאים בקיצור ב„שפתי חכמים" (סם), אבל ב„עיקר שפתי חכמים" נדפס „דאינו יכול לומר האדמה אשר נתת ליי", וצ"ל „פרי האדמה אשר נתת ליי".

בספרו „לאור ההלכה“. אחרי הופעת ספר זה הופיע מאמר בשם „השביעית והביכורים“, בתוך הספר „חקר ועיון“ לרב קלמן כהנא שליט"א (עמ' קג-קנח), הרב ראובן מרגליות שליט"א מביא ציונים חשובים בספרו „נר למאור“, ריש פרשת כי תבא, ובספרו „מרגליות הים“ על סנהדרין יב ע"א (הערה ה – עמ' כה).

בספר אשר לפנינו כלול מאמר בנושא זה מאת הרב משה חסקין זצ"ל. אמנם הוא כבר דן בזה ב„כלכלת שביעית“ (עמ' רלח–רלט), אבל בכרם ציון השלם“ הוא עושה זאת בהיקף רחב יותר. מקטנתו היא שלפי שיטת רש"י אבה על הבעלים להפקיר את פירות השדה, וקודם שמפקיר הפירות אין שביעית הפקר, לכן חייב בבכורים קודם שמפקיר. אבל המחבר זצ"ל מוכיח שרוב הפוסקים סוברים שפירות שביעית הן הפקר מצד עצמם – בהינתן „אפקעתא דמלכא“ – ולכן „פירות שביעית אין חייבים בבכורים דהן הפקר מצד אפקעתא דמלכא, וגם אם לא הפקיר ולא שייך ע"ז חיוב בכורים על הפקר“ (עמ' קנז), וכן דעת מהר"ם שיק (מצוה צא).

בהמשך דבריו מביא המחבר בשם הרב צ"פ פראנק זצ"ל הוכחה (שהובאה גם ע"י הרב י"מ טוקזינסקי זצ"ל ב„קונטרס השביעית“) לכך שאין ביכורים בשביעית. היא מברססת על משנה בכורים ב, ד. במשנה זו נמנים הבדלים בין ביכורים ובין תרומ' – „יש בבכורים מה שאין כן בתרומה ובמעשר“ – ולא הזכיר שם שבשביעית קיימת מצות ביכורים, בניגוד לתרומ' הוכחה זו בשם הרצ"פ זצ"ל הביא המחבר כבר ב„כלכלת שביעית“, אבל גם שם לא ציין שזאת הוכחתו של הרב יעקב צבי ספירא זצ"ל ב„תפארת יעקב“ על ביכורים פרק ב, (נדפס בדפוסי וילנא). גם קשה לדבר על „הוכחה“ בשם הרצ"פ זצ"ל, שהרי בתורת ארץ ישראל“ שנה ב (תרצ"א) סימן גט כתב הרצ"פ זצ"ל ש„זה מכבר נדפס בשמי להוכיח דשביעית פאורה מבכורים“ – ודחה ההאכחה מהמשנה הנ"ל והוכיח סקריאת שם לביכורים במחבר קודמת לתחלת קדושת שביעית על הפירות, ולכן יש חיוב ביכורים בשביעית.⁶

6 כעין זה בחקירה אם ירושלים חייבת בתרומ' – עיין דברי הרצ"פ זצ"ל ב„הלכות פסוקות“, פרק א, הערה א, שאין להביא ראיה מדברי רבי יהודה במעשרות פרק ב, משנה ה, ואילו ב„ספר השמיטה“ לרב י"מ טוקזינסקי זצ"ל פרק יב סעיף ג: „כשדברתי בענין זה (עוד לפני שלושים שנה) עם ידיני הגאון מהרצ"פ פראנק (שליט"א) [וצ"ל] רב ואבי"ד דירושלים הוסיף להביא ראי' ממשנה מעשרות (פ"ב ה'): אמר ר' יהודה...“ ואולי היתה דרכו של הרצ"פ זצ"ל להזכיר תוכחות שונות, הן „בעד“, הן „נגד“, כדי שת"ח יעמיקו בדינים מסובכים.

וראה ב„מקדש דוד“, הלכות תרומות סי' נה ס"ק א אם ירושלים חייבת בתרומ' והערה מהמשנה הנ"ל וטאין לומר שרבי יהודה לטעמיה דס"ל דירושלים נתחלקה לשבטים, דביירושמי ערלה (פ"א ה"ב) אמרינן דזה דאמר ר"י לא שמעתי כו', מפי השמיעה אמרה והוא לא ס"ל כן דירושלים נתחלקה לשבטים ע"ש, ותמוה במקצת טבדיונים על דברי הרצ"פ זצ"ל (שם עמ' שכא-שכו) וב„מרגליות הים“ סנהדרין ב ע"א סי' לא-לב לא העירו כלל מדברי בעל „מקדש דוד“ הנ"ל ומהדין ב„תורת הארץ“ חלק ב' פרק שני ס"ק א, בו מוכיח הרב קליערס זצ"ל שירושלים חייבת בתרומ'.

שיטתו של הרצפ"ם זצ"ל ההוכחותיו מובאות גם ב"כרם ציון השלם" – אוצר שביעית" במאמרו של הרב מרדכי יהודה ליב זקס זצ"ל (עמ' עח), אך יש להעיר שיש להבחין בין קריאת שם לביכורים הקדמת לתחולת קדושת שביעית ובין תחולת קדושת ביכורים על הפירות. גם אחרי קריאת שם לביכורים נשארים הפירות זמין עד שיכנסו לירושלים (רמב"ם, הלכ' ביכורים פרק ג, הלכה א) ואולי אפילו עד שיכנסו לעזרה (ר"ש, בכורים, פרק ב, משנה א). לכן סובר הרב משה קליערס זצ"ל ב"תורת הארץ" פרק א סי' יט שתחילת קדושת שביעית קודמת לקדושת ביכורים בפירות, ומכאן שאין מביאים ביכורים מפירות שביעית.

מאמר שני על הנשא "בכורים בשביעית" כתב הרב מג"ל. זקס זצ"ל, והוא מביא הוכחה לכך שאין ביכורים בשביעית מפירוש עתיק על ששה סדרי משנה. הוא פירשו של רבנו נתן, שחי בארץ-ישראל בתקופת הגאונים. פירוש חשוב זה הוציא הרב זקס זצ"ל במשניות הוצאת "אל המקורות". במסכת מעשרות מציין רבינו נתן את כל המתנות שיש להפריש – בכורים, פאה ותרומה – והוא מסיים: "ומתנות אלו נהגות בכל שנה חוץ מהשביעית והיובלי". בהערה 8 בהוצאה הנ"ל קובע הרב זקס זצ"ל שיש בדברי רבינו נתן הוכחה לכך שאין ביכורים בשביעית, אבל במאמר שב"כרם ציון השלם" הוא מציין שלשון הזמה נמצאת גם בפירוש ליבמות עד ע"א, ואילו רש"י בפירושו לתורה כותב שמביאים ביכורים. הרב זקס זצ"ל מנסה למצוא במכילתא (הוצאת אפשטיין) רמז לדברי רש"י בפרשת משפטים, אבל המעיין רואה שהרמז קלוש. אגב ב"שושנים לחד" על מסכת בכורים (הובא בתוס' אנשי שם, בכורים פרק ב, משנה ד) כהוב בפטות, שאף השביעית חייבת בכורים וכדדרי במכילתא ומביאו רש"י בפי' החומש בפרשת משפטים, אך קשה להניח שבעל "שושנים לחד" מצא מכילתא מפורשת שממנה שאב רש"י את דבריו, וכנראה הכוונה היא לדברי המכילתא, שהזכירו כבר למעלה. ששביעית אינה דוחה מצות שבת ומעדים.

הערה על חיוב ביכורים בשביעית הובאה במאמרו של מו"ר הרב שלמה זלמן אויערבך שליט"א בענין הפרשת חלה ותרומה בגידולי שביעית (עמ' פג). בעל "מנחת חינוך" (מצוה צא) כתב שמכל הפוסקים משמע ששביעית חייבת בביכורים, אבל הקשה מגמרא בכורות יב ע"ב ששביעית חייבת בחלה ע"פ לימוד מיוחד מהתורה, שהרי בלי לימוד יש לפטור שביעית מחלה מפני שחלה טמאה טעונה שריפה. בעל "מנחת חינוך" הקשה שגם ביכורים טמאים טעונים שריפה ואין לימוד מיוחד לתוב ביכורים בשביעית כמו אצל חלה. מו"ר שליט"א מתרץ במאמרו את קושייתו של בעל מנ"ח. [אמנם הופיע מאמר זה כבר בשנת תרצ"ז (ב"כרם ציון" חלק ג), אבל במאמרים השונים על ביכורים בשביעית שהופיעו בשנים הבאות, לא העירו לדיון זה]. כאן המקום להעיר על חידושו של מו"ר שליט"א ב"מעדני ארץ" חלק א' (תש"ד) סימן ה ס"ק ז, בו מוכיח שאין חיוב להפקיר סדה בשביעית אם אין בו מזון שלוש

סעודות, ולכן אם „אין לו בעלים כי אם כשיעור הזה שרשאי לאסוף ולכונסו לתוך ביתו, בכה"ג שפיר חייב בכטורים הואיל ולא נהג בה חובת הפקר כלל"ז. החידוש דומה בעיקרו לשיטת בעל „חזון איש" וצ"ל בשאלה זו, לפיה אמנם אין מביאים ביכורים בשביעית אבל יש בכל זאת חיוב במקרים מיוחדים (חזון איש, יעלה סי' יא, ס"ק יח; ועי' אור שמח הל' מע"ש, פ"ט ה"ב).

למרות הבריורים החדשים בשאלה זו, יש להורות בדברי הרב ש"י זיין שליט"א, שנכתבו לפני יותר מעשרים שנה: „שאלת ביכורים בשביעית עוד לא הזכרעה" (לאור הלכה: השמיטה, סוף פרק ה).

חקירות דיני פרזובל

לדאבונו אין שאלת ביכורים בשביעית מהווה כעת בעיה של הלכה למעשה, אך לא כך הדבר בדיני פרזובל הנוהגים דוקא בזמן הזה, כאשר שמיטת כספים היא מדרבנן, כמו שפסק הרמב"ם בהלכות שמיטה וזבל (פרק ט, הלכה ט): „אבל שמיטה של תורה אין הפרזובל מעיל בה". בהלכות פסוקות שבכרם צינן השלם — אוצר השביעית" מובאים דיני שמיטת כספים ופרזובל (עמ' שפג—שפז), ונלוות אליהם הצרות חשובות. הנהגה ידועה של מלך כותב את הפרזובל, אבל במשנה ראשונה" (שביעית, פרק י, משנה ה) מבואר שגם הלוחה יכול לכתוב פרזובל, בו הוא מודיע לבית הדין: „מסרגי לכם כל נכסי שתגבו ממני מה שאני חייב לאחרים כל זמן שתוצו". כאשר זכיתי ללמוד מסכת שביעית לפני מו"ר הרב ש"ז אויערבך שליט"א — בשנת השמיטה הקודמת — שאלתי אם אין בדברי בעל „משנה ראשונה" תקנה ללווים דתיים שלוו מאנשים לאדתיים שלא עשו פרזובל ושבעת תביעת הפרעון אחרי שנת השמיטה יעברו המלוים על איסור „לא יגוש". בספר שלפנינו דן מו"ר שליט"א בשאלה זו (עמ' שפה, הערה ה), אבל לא נחה דעתו הרמה מדעה זו, שהרי „נראה דדוקא אם המלה מוסר תיבותיו לבי"ד ידורש מהם לגבותם עבורו הוא דחשיבי כגבוי, משא"כ אם רק הלוח מוסר

7 את המאמרים החשובים בשאלת ביכורים בשביעית ב„לאור ההלכה" וב„חקר ועיון" יש להשלים ע"י הדיונים ב„כלכלת שביעית" ו„מעדני ארץ" הנ"ל, וכן ראה עוד „פרדס יוסף" שמות כג, יט; שו"ת אבני נזר, יו"ד ח"ב סי' תמה; שו"ת זרע אברהם לר"מ זמבה וצ"ל הי"ד, סי' כא, ס"ק לו; „השקפה לברכה", מקורות הברכה, מקור רביעי, עמ' יט—כא; „מקדש דוד", סי' נה, ס"ק א (ד"ה הנה רש"י בחומש); „בכורי אביב", סי' ו, סעיף י—יא (ספר זה מר"מ רוטנברג, מחשובי יח"ל, הופיע בט"ז אלול תרצ"ט בוורסא, יום אחד לפני פרוץ המלחמה המחבר הוציאו מחדש עם הוספות בשנת תש"ז בס"ט לואי—אמריקה); „תורת ארץ ישראל", שנה ג, חוברת ג-ז, סי' מ (הערות מהרב משה ברילל על מאמרו של הרצ"פ וצ"ל).

בשנים האחרונות הופיעו דיונים חדשים: „בית זבול", חלק ג, סי' מא; „תורה שלמה" משפטים כג, יט, הערה רס; „מוכרת תיים" סי' כד; מאמרו של הרב א. גרינבלט ב„קול תורה", כסלו תשכ"ג ומאמרו של הרב זסלנסקי ב„כרם צב"י (עמ' עד).

חובותיו לא חשיבי בכך כגבוי, וגם מסתבר שהלחה יכול ודאי לחזור מזה וכיזן שכן. מהיכ"ח נימא דחשיב כגבוי". מבין שלא באתי חו"ח לצרער על דברי מו"ר שליט"א, אבל תורה היא ונשארו לי עוד הרהורים אחדים. בדאי אין תועלת במסירת התרבות ע"י הלוח לבי"ד, אך אולי יש תועלת בכך שהלוח מסר את כל נכסיו לבי"ד, כמו שדייק ב"משנה ראשונה" — „בוסרגי לכם כל נכסי שתגבו ממני וכו'" — ושכן ממסירה כזאת אין, כנראה, אפשרות לחזור. אבל יש להודות שלמסירה כזאת אין קשר לתקנת הפרובול ועיקר השאלה היא אם הלוח יכול למסור את חובותיו לבי"ד — כמו שהמלה מסר את חביעותיו — כדי שהמלה לא יעבור על איסור „לא יגוש". ויש לציין שאין בעל „משנה ראשונה" המחבר הראשון המעיר על פרובול הנכתב ע"י הלוח, שהרי ב"עיטור" ערך פרובול מזכר „פרובול שעושה הלה למלה בשטר חוב שכותב הלה ונתנו למלה, כדתן וליתומים ולנכסי אפטרופוס, והתם לוויין בינהו".

עוד חקירה חדשה בדיני פרובול: המלה נמצא באמריקה הלוחה בארץ ישראל. האם המלה יכול לכתוב פרובול באמריקה בערב ראש השנה אחר חצות, כאשר כבר שקעה החמה בא"י, בה נמצא הלוח? מו"ר הרב שלמה זלמן איצערב שליט"א מעלה חקירה זו (פרק יו, סעיף ה, הערה ד) ומגדירה בזה"ל: „מי אזלינן בחר מלה שאצלו עדיין ערב שביעית או אזלינן בחר לוח שכבר קידש היום וכבר נשמט החוב". מו"ר שליט"א מציין שהסתפקו כעין זה לענין כל יראה וביטול חמץ אבל „אין זה ענין לכאן".

בהסקפה ראשונה יש לומר שלפי שיטת „היראים" בדאי הולכים אחר שקיעת החמה אצל המלה, שהרי לפי „היראים" (איטורי ממון סי' קסד) תלויה שמיטת החוב במלה, וחוב שעבר עליו שביעית אינו רשאי לה לעכבו אלא על פי מלה שכל זמן שלא השמיטו מלה, חייב לפרוע, אלא לה יזמין מלה לדין שישיט לו חוב". אבל רבים דאו את שיטת „היראים", ביניהם בעל „אור זרע" (ע"ז סי' קח) ולפי דעתם אפילו אם המלה אומר „איני משמט", אין הלוח מחויב לפרוע את חובו, וכלשון ה"אור זרע": „לא יחוש הלה על דבריו, מפני שהתורה השמיטתה". נראה שלפי שיטה זו הולכים אחר שקיעת החמה אצל הלוח, שהרי התורה משמיטה את חובותיו של הלוח ואינה מתחשבת כלל בדעתו של המלה. אך אולי גם לפי שיטה זו הולכים אחרי שקיעת החמה אצל המלה, שהרי הוא מוזהר על לאו ד"לא יגוש" ועל מצות „שמט כל בעל משה ידד", וכל זמן שאינו מוזהר, ביכולתו לכתוב עוד פרובול.

מן הראוי שתלמידי חכמים הלנים בעומקה של הלכה ידעו בחקירה זו שבה בדאי יתבהרו ויתלבנו עיקרי דיני שמטת כספים.

8 שיטת ה"יראים" דומה לשיטת ה"בית יוסף" שבעל השדה מחוייב להפקיר פירות שדהו בשביעית וכל זמן שלא הפקיר, הפירות אינם הפקר — ראה דברי ר"מ זמבה זצ"ל הי"ד בשו"ת זרע אברהם סי' יז ס"ק א שציין הרמיון הזה.

השט הפסד באתרוג של שביעית

בשלושה מקומות בספר מובאת שאלה „חדשה” — שאלת השמוש באתרוג של שביעית. המשנה (סוכה ג, יא) דנה בשאלה איך יש לקנות אתרוג של שביעית: „הלוקח לולב מחבירו בשביעית נותן לו אתרוג במתנה לפי שאין רשאי ללוקחו בשביעית”. ע”פ משנה זו נוהגים מדור דור להשתמש באתרוג של שביעית לשם קיום מצות ארבעה מינים. בעל „תורה תמימה” זצ”ל (ויקרא כה, ו, ס”א) זקשה על זה מגמרא סוכה לה ע”ב האומרת שאין לוקחים אתרוג של תרומה. על טעם האיסור מביאה הגמרא שתי דעות: חד אמר מפני שמכשירה לקבל תומאה וחד אמר מפני שמפסידה. בהסבר לטעם „מפני שמפסידה” כותב רש”י: קליפתה החיצונה נמאסת במשמרש הידים ואסור להפסיד תרומה כדפיריש”. בעל תורה תמימה טוען שטעם זה עשוי להתיחס גם לאתרוג של שביעית. שהרי אסור להפסיד פירות שביעית⁹.

הרב משה חסקין זצ”ל דן בבעיה זו (עמ’ קנז—קנט) ומביא שלושה תירוצים: בשם הרב יהושע ליב דיסקין זצ”ל⁵, שרק לגבי תרומה יש איסור על חשש הפסד דכתיב בה „משמרת תרומתי”, ואילו בשביעית נאמר „לאכלה” — ולא להפסד, וזה מכון אך ורק להפסד ממש¹⁰; בשם הרב יצחק א’ הלוי הרצוג זצ”ל, שהדין „לאכלה ולא להפסד” הוא לאו הבא מכלל עשה ויש לו דין של לא תעשה, רק אין לוקין עליו, ומצות אתרוג דוחה אפוא בשביעית — כשאין אתרוגים אחרים — את לא תעשה של „לאכלה ולא להפסד”, משא”כ באתרוג של מעשר שני או של תרומה. ובתירוציהו כותב הרב חסקין זצ”ל: „בשביעית גילתה לנו התורה „לכם” — לכל צרכיכם, דמותר להשתמש גם בצביעה וכביסה אף שמפסידו ע”י התשיש וכן גם נטילת אתרוג נכלל ג”כ ב”כל צרכיכם”, אף דמצות לאו להנות נתנו אבל צרכיכם נקראו... וזה לדעתי דבר ישר ונכון ליישב הקושיא שלא הזכיר במשנה בשום מקום דאסור ליטול בשביעית אתרוג למ”ד מפני שמפסידה דגם במפסידה מותר בשביעית דהנה בכלל לכל צרכיכם”. חשיבות מאמר זה של הרב חסקין זצ”ל

9 נדמה שקושיה זו נדפסה פעם ראשונה בשנת תרס”ב ב„תורה תמימה” על ויקרא כה, ו (ס”א). ב„בית רידב” (ירושלים תרע”ב) מביא הרידב”ז קושיה זו בשם „ידידי הרב ר’ שלום ליב נ”י ... בשם הרב ר’ יוסף בנימין נ”י” (פרק ה, ס”א); בספר „בכורי אביב” (תרצ”ט) ס”ו, סעיף יד הובאה קושיה זו בשם הרב אברהם ליפסביר זצ”ל (חתנו של הרב מאיר שמחה זצ”ל) בספר „זרע אברהם” (וורשה תר”פ), ואילו ב„דבר השמיטה” לרא”י זסלנסקי (ירושלים תשי”א) הובאה הקושיה בצורת „שמעתי מקשים”, וראה להלן בעמ’ 53 את דברי הנצי”ב זצ”ל.

10 הרב חסקין זצ”ל מביא תירוץ זה בשם אומרו בכותבו: „ושמעתי ששאלו זאת להגאון הגדול רשכבה”ג ר’ יהושע ליב דיסקין זצ”ל, והשיב...”, אך אולי הכוונה לבנו, הרב יצחק ירוחם זצ”ל, שהרי התירוץ דומה לתירוץ שמביא הרב י”מ טוקצינסקי זצ”ל ב„ספר השמיטה”, פרק ה, הערה 14 מתוך תשובה בכתב שקיבל מהרב יצחק ירוחם זצ”ל, וכן כעין תרוצו של הרב י”מ חרל”פ זצ”ל שקיבל בעל פה מהרב יצחק ירוחם זצ”ל, מובא ב„קונטרס אחרון”, ל”ציץ הקדוש” ס”י יד, אות ג.

גדולה בשל העובדה שבספרו הקלסי „כלכלת שביעית“ הוא לא דן בשאלה זו: פרק הזכירה (כנראה אחר סיום ההדפסה) ב„מפתחות מהלכות“ עמ' 37, סי' כח. במדור „חלוקא דרבנן“, בתוך מאמרו „בענין ביעור חמץ של שביעית“ דן הרב הראשי הרב א"י אונטרמן שליט"א בשאלה למה אין חוששים להפסד הפרי ע"י משמש הידים באתרוג. אחרי שהרב אונטרמן שליט"א דחה את תירוצו של בעל תורה תמימה — שאצל תרומה, ושכתוב לגביה „משמרת“ אסור גם הפסד קליפת הפרי, ואילו בשביעית יש רק איסור על הפסדו של גוף הפרי — מתוך הרב אונטרמן שליט"א: „התילוק הנכון הוא בזה כי בשביעית רק הפעולה לעשות הפסד בידים אסור אבל מה שנפסד שלא ע"י פעולתו לית לן בה, שהרי הפרי שנרקב בשדה אין מטפלין בו כלל“. תירוצו זה ראוי למחברו, אבל לא הבינתי המשך דבריו: „יתר על כן, שאחרי שכלה לחיה מן השדה מוציא מן הבית את התבואה אל השדה ואינו חושש לה. מה שאין כן בתרומה שמדין משמרת לא רק אסור להפסיד, אלא מחויב להציל את התרומה מהפסד דממילא וכו'“. הוכחה זו, המתבססת על הוצאת התבואה אל השדה בזמן הביעור, תמחה לפענ"ד ואינה מוכיחה כלום על הגדרת איסור הפסד הפרי לפני הביעור.

רוב התירוצים הנ"ל יוצאים מההנחה שגרים הפסד מותר בפירות שביעית וכן פסק המהרי"ט (ח"א סי' פג) ושיש להבדיל בין גרם הפסד והפסד הבא מעצמו, שנאסרו בתרומה מטעם „משמרת תרומתי“, לבין איסור הפסד בשביעית. שאין בה מצות „משמרת“; בדרך זו תירץ גם הרידב"ן את השאלה הנ"ל (בית רידב"ן, פרק ה, הלכה א). ויש עוד לדון בזה, שהרי הרמב"ם פסק (הל' שמיטה ויובל, פרק ה, הלכה ה) ע"פ התוספתא (שביעית פרק ה, יג): „הלכה הבהמה מאליה לתחת התאנה ואכלה. אין מחייבין אותו להתזירה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול“. ראינו אפוא שיש צורך בלימוד מיוחד כדי לקבוע שבמקרה כנ"ל אין חייבים למנוע הפסד פירות שביעית, בעוד שבדרך כלל קיים איסור על גרם הפסד או הפסד הבא מעצמו בפירות שביעית. ויתר מזה כותב ה„חזון איש“ זצ"ל (שביעית סי' יד, סוס"ק ד): „גנראה דקא באוכלת מן התאנה במחובר אין מחזירים אותה אבל בתלוש חייב להחזירה... ואיכא משום איסור מאכל אדם לבהמה“¹¹. כל האיסור הזה אינו אלא הפסד הבא מעצמו, ואולי אף אין לקרוא לו גרם הפסד, ובכל זאת יש צורך בלימוד מיוחד כדי לא לחייב את בעלי הבהמה להתזירה. רבים העירו על הדיון הזה, ביניהם בעל „מקדש דוד“ על זרעים (שביעית, סי' נט ס"ק ה) המסתמך על התוספתא הנ"ל בכתבו: „אלמא דצריך גם כן למנוע שלא יבוא לידי הפסד“, ולפי דעתו רק הפסד שבא מטבע הפרי אין חייבים למנוע.

לכן נראה לי יותר תירוצו אחר שכתב הרב יחזקע צבי מיכל שפינדל

11 וכן ב„בית הרידב"ן“, פרק ה, הלכה ה, אך ראה „תורת הארץ“ פרק ה, סי' מד.

זצ"ל, אחד מגדולי ירושלים וצדיקיה בדור הקודם, שלגבי פירות שביעית לא חל איסור הפסד, אף לא הפסד בידים, כאשר מקיימים איזו מצוה ע"י ההפסד הזה, וזאת גם אם נאמר ששביעית מן התורה והמצוה האחרת דרבנן. ע"פ זה תירץ הרב שפירא זצ"ל כמה קושיות, ביניהן גם שאלת הפסד אתרוג של שביעית ע"י משמוש בזמן נטילתו, וזאת בתירוץ זה, המובא בספר "ציץ הקדש" סי' יד ס"ק ג, לא הוזכר כלל בדיונים הנ"ל.¹²

תירוץ אחר לגמרי כתב הרב צבי פסח פראנק זצ"ל במדור "הר צבי" (עמ' צרצח). המהרי"ט בתשובותיו (ח"א סי' פג) התיר לתלוש את העלים מעצי התות אע"פ שע"ז הפירות ניזוקים — מפני שנוטעים עצים אלה לצורך המשי ומתחילתם אינם עומדים לאכילה. הרב פראנק זצ"ל הוכיח מכאן, "דכל שנטעו מתחילה שלא לאכילה מותר לו לאבדו ולא קרינן ב"י לאכלה ולא להפסד, אם כן באתרוג זה שנטעו למצוה הרי נטעו מתחלה אדעתה דהכי שקליפה תהא נפסדת ולא תאכל ומה לי אם חושב לאבד כל הפרי או מקצתם כל שלא חשב לאוכלו אין אני קורא בו לאכלה ולא להפסד וסתם אתרוג למצותו הוא נטוע".¹³

תירוץ נפלא זה שונה ביסודו מכל התירוצים הנ"ל. ויש להעיר: אמנם בזמננו סתם אתרוגים נטועים למצוה ולא לאכילה, אבל בזמן התנאים והאמוראים היו רגילים לאכול אתרוגים — אפילו חי'¹⁴, ונשארתי השאלה למה הוזכר בגמרא החשש של הפסד ע"י משמוש הידים רק לגבי אתרוג של תרומה ולא לגבי אתרוג של שביעית. הרמב"ם (הל' לולב פרק ה, הל' ב) פסק כמאן דאמר, "מפני שמכשירו" ולכן עיקר הקושיא למה לפי הטעם, "מפני שמפסידו" לא חששו בזמן חז"ל להפסד ע"י משמוש הידים באתרוג של שביעית.

12 גם הרב י"י דיסקין זצ"ל תירץ, "במקום מצוה לא שייך הפסד" (במכתבו, מצוטט ב,ספר השביעית" פרק ה, הערה 14), אבל ב,ציץ הקדש" מודגש שאפילו הפסד הפרי ע"י קיום מצוה דרבנן אינו נכלל באיסור הפסד בפירות שביעית.

13 דברי הרצ"פ זצ"ל בענין זה הופיעו ב,הר צבי" על טור או"ח ח"ב, סי' תרמח, הוצאת "אל המקורות" ירושלים, תש"כ.

14 ראה סוכה לו ע"ב: "והא ר' חנינא מטביל בה", פירש"י מטביל בה — אוכל מקצתו; וברבנו חננאל: "היה חותך חתיכה מן האתרוג ואוכלה" וראה בפירש"י שם מו ע"ב (ד"ה מיד תיגוקות שומטין כו'): "...והולכין ואוכלין אתרוגיהן" ושם בפירושו השני בשם המדרש שהצריכו אתרוגין לבית המלך לרפואה; וראה שבת קח ע"ב שיש לאכול אתרוג (חי?) עם קליפתו; תוספתא תרומות י, ב; וראה ראש השנה טו ע"א: "יד הכל ממשמשין בה", ופירש רש"י שאעפ"י שבאתרוג הולכין אחרי החנטה שבששית, בכל זאת אתרוג שביעית פטורה מן המעשר שהרי כל השדות והפרדסות הפקר הן ואין אתרוג זה נשמר בהם ועל כרחו הכל ממשמשין בו; גם מגמרא זו משמע שהאתרוגים בזמן חז"ל לא היו נטועים סתם למצוה, אלא בעיקר לאכילה. על ההבדל בין זמן חז"ל וזמננו בענין זה, ראה גם הרשד"ם סי' קצב, מובא ב,מעדני ארץ" ח"ב פרק ב הלכה ב ס"ק ג ובדברי מו"ר שליט"א, שם הלכה ז סוס"ק ב: "ועכ"פ בזמננו שרבים נטועים רק למצוה ולא למאכל...", ועיי'ש הבדלים בהלכה בין אתרוגים בזמננו ובין אתרוגים בזמן חז"ל שנטעו בעיקר לאכילה. וראה: I. Löw: Die Flora der Juden, חלק ג עמ' 303—306.

מן הראוי לצטט כאן תירוץ אחר, שאמנם נדפס בשנים האחרונות אבל מחברו היה כנראה הראשון שהעלה את הקושיה הנ"ל על אתרוג של שביעית. הרב נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל, הנצי"ב, נפטר עוד בשנת תרנ"ג, אבל רק בתשט"ו הופיעו חדושי הש"ס, "מרומי ידה" על מסכת סוכה. וזה תירוצו (שם לט ע"א): "...דכל הנאה שהנאתו וביעורו שנה רשאי לעשות מפירות שביעית, משום דכתיב לכם לכל צרכיכם, וה"ה הדלקת הנר וא"כ ה"נ הנאת מצוה של אתרוג מיקרי הנאתו וביעורו שנה, משום הכי שרי. אבל כ"ז לא מתיישב אלא אי נימא דמצות ליהנות ניתנו, א"כ הוי נטילת האתרוג הנאה והנאתו וביעורו שנה. אבל למ"ד מצות לאו ליהנות ניתנו, אם כן קשה האיך שרי להפסיד האתרוג בלי הנאה. וצ"ל דמאן דס"ל מצות לאו ליהנות ניתנו, ס"ל הטעם מפני שמכשירו, ומש"ה פסק הרמב"ם כטעם הזה"¹⁵.

וכאן המקום לציין עוד שני תירוצים על שאלה זו שנכתבו דוקא בשנה האחרונה, לקראת שנת השמיטה תשכ"ו. הרב בנימין ז' זילבר שליט"א בספר "הלכות שביעית" פרק ה', הלכה ח (ביאור הלכה עמ' קסו), מסביר שהפסד הפרי ע"י משמוש בידים הוא בגדר מפסיד בידים ולא גרם הפסד, אבל הפסד כזה, והאתרוג נפסד בלקיחת היד הרבה פעמים זה חששא רחוקה מאד" שלא חששו לו רק לגבי אתרוג של תרומה משום "משמרת תרומה" ומסקנתו: "ויהדר ליטול דוקא אתרוג של ארץ ישראל ושל שביעית"¹⁶. ועוד תירוץ — מהרב חיים שאול גריינימן שליט"א בקונטרס "קדושת שביעית" חלק ג, עמ' כט — דאמנם, נטילה לא חשיב הפסד אלא שמ"מ ראוי ליהדר גם מזה ולפיכך ראוי שיטול של תולין ולא של תרומה אבל אין לבטל מצות אתרוג בשביעית משום כך"¹⁷.

15 לפי תירוצו של הנצי"ב הרגיש הרמב"ם בשאלת משמוש ידיים באתרוג של שביעית ולכן פסק כמאן דאמר, "מפני שמכשירו", והפסד הפרי ע"י משמוש ידיים מותר, בין בתרומה, בין בשביעית. תירוצים אחרים לפסק הרמב"ם ראה ב, גודע ביהודה" מ"ת או"ח סי' קלא; ; יש סדר למשנה", סוכה פרק ג משנה ח; ; ערוך לגר", סוכה לה ע"ב; חדושי חתם סופר, שם.

16 הכוונה כנראה לשימוש באתרוג של שביעית בארץ-ישראל, שהרי רבים הדיונים בשאלת הוצאת פירות שביעית לחוץ-לארץ.

וכאן המקום להעיר, בגליון האחרון של "המעין" (ניסן תשכ"ו) עמ' 50, הערה 8, הערתי על דברי הרב ב"י זילבר שליט"א על הוכחתו מפירוש הראב"ד לתו"כ נגד דברי הרידב"ז על שיטת רש"י באיסור ספיחין אחרי הביעור. כתבתי שם שהרב המחבר שליט"א הסכים — במכתבו אלי — עם תמיהתי על דבריו בספר, "הלכות שביעית", סי' ג', הלכה ג ב, ביאור הלכה" שם. אחרי הופעת הגליון הנ"ל כתב לי הרב המחבר שליט"א שאחר עיון נתברר לו, שדבריו שם הם נכונים ואין מקום לתמיהתי.

17 מדבריו משמע שכוונת המשנה, "של תרומה טהורה לא יטול ואם נטל כשר" (סוכה לד ע"ב) היא כך שרק ראוי ליהדר מנטילת אתרוג של תרומה טהורה, אבל לא משמש כך מפשטות דברי המשנה, "לא יטול", ז.א. אסור ליטול לכתחילה אתרוג של תרומה טהורה, ואולי זה נקרא אפילו, "פסול לכתחילה", עי' בר"ח, שם לה ע"ב ובדברי המהדיר שם.

בהקשר לתירוצים הנ"ל, יש לדון בשיעורו של איסור הפסד בפירות שביעית, שנאמר בלשון אכילה: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) — לאכלה ולא להפסד (פסחים נב ע"ב). לפי בעל "מנחת חינוך" (מצוה שכט): "נראה ג"כ דעוברים על העשה דוקא בכזית ובפרט דנפקא מלאכלה"¹⁸. הדבר מבואר ביתר הדגשה ב"מהר"ט אלגזי" על הלכות חלה לרמב"ן, סוסי"ק ב — ע"פ שיטת הרמב"ן שיש מצות עשה באכילת פירות שביעית — "דלאכלה אמר רחמנא דדוקא בכזית או טפי מכזית הוהיר רחמנא לאכלה ולא להפסד וסחורה אבל פחות מכזית אינו בכלל מצות עשה כמו שהוא בשאר מצות עשה דאכילה" (עיי"ש שבמ"ע לא אמרינן חצי שיעור אסור מן התורה).

לפי שיטה זו יש לתרץ בנקל שאלת משמוש הידים באתרוג של שביעית, שהרי בניגוד לאיסור הפסד בתרומה אין איסור הפסד בפירות שביעית אלא רק בכזית ויש להניח ששיעור הפסד לא מגיע לכזית¹⁹.

ונראה לומר שלפי תירוץ זה יש להבין דבריו הסתומים של בעל "תורה תמימה" (ויקרא כה, ו סי' כא), "דשאני תרומה דאיסור הפסדה ילפינן מדכתיב בה משמרת תרומתי... ולכן אסור בה גם הפסד כזה מן הקליפה החיצונה של האתרוג, דאולי יבא עי"ז להפסד ממש, משא"כ בשביעית דילפינן מן לאכלה ולא להפסד, לכן גם אם תקליפה החיצונה נמאסה, בכ"ז ראוי הפרי לאכלה, ואין זה בכלל איסור ולא להפסד". אמנם כותב הרב א"י אונטרמן שליט"א על דברי בעל תורה תמימה: "אבל אין לחילוק זה יסוד בשום מקום" (כרם ציון השלם, חלוקת דרבנן, עמ' ג), אבל לפי דברינו יש ליישב קצת את דברי בעל "תורה תמימה", ואולי כוונתו להדגיש שאיסור הפסד בשביעית ילפינן מ"לאכלה" ולכן האיסור רק בכזית, ולא בהפסד משהו של הקליפה.

בסוף יש להודות לעורך הספר "כרם ציון השלם" — אוצר השביעית" על הילקוט התורני הגדול הזה שבו השתתפו גדולי ארץ ישראל, בני ציון היקרים המצויינים בהלכה, ולכבודו של העורך נסיים בחברי הרב צבי פסח פראנק וצ"ל, שנכתבו לפני יותר מעשרים שנה:

"ואפריון נמטייה למע"כ ידידנו הרב הג' איש החזון והמעש, מיסד ומנהל מדרש בני ציון, מהר"ר יצחק רזונטל שליט"א הנושא בעול המוסד הרוחני והגשמי באהבה ובמסירות, יזכה ה' לראות ברכה בעמלו ובקיום שאיפותיו הגדולות להגדיל התורה ולהאדירה".

18 וראה, "מנחת חינוך" בסוף הספר, ביאורים על מ"ע של הרמב"ן, מצוה ג.
19 להלכה טוברים רבים שאיסור הפסד חל גם בכלשהו, אבל מאידך מתירים לשטוף כלים עם שאריות קטנות הדבוקות בהם, "דכיון שכן דרכו בחולין לא חשיב הפסד" (קונטרס קדושת שביעית, חלק ג עמ' כח); לפי סברה זו אין לחשוש בהפסד קטן באתרוג על שביעית, כאשר משתמשים בו כמו באתרוג של חולין.

את מאמרו של הד"ר יעקב לוי הנכבד על „תכנון המשפחה בישראל” קראתי בתשומת לב חבה, וראוי לצייןנו לשיבת יש להעיר כאן, אף כי אינני כלכלן: אך עלי לומר, מתוך שיחות עם כאלה העוסקים בתכנון משפחותיהם, באתי לכלל מסקנה ברורה ופשוטה, שהסיבה נעוצה בבעיה הכלכלית ושמקורה ברמת החיים הגבוהה במדינה. שפור המצב, לדעתי, אפשרי בתכנון הצד הכלכלי של משפחות מרובות ילדים בכל צורה אפשרית, וראוי להקדיש למטרה זאת תשומת לב מרובה ואף לפעול להשגתה.

חיים דוד הלוי

רב העיר

ראשון לציון

בחוברת האחרונה (כרך ו', מס' ג'), כתב הסופר בעל „יומן ירושלים” חברי ביקורת על „התנועה ליהדות של תורה” בוו הלשון: „יש לי הרושם כי בתכנית התנועה השלילה מרובה בהרבה על החיוב. טרם שמענו על פעולות לימוד והדרכה רציניות ומתמידות מטעם התנועה, אבל הבות שמענו על כוונתם לעצב את דין התורה בהתאם לצרכי הזמן ועל עיצוב מחדש של מוסדות הרבנות.” עכ”ל.

אל כוונת התנועה להרבות תורה אין הכותב שם לב, ודן אותה על פי השמועה, שעדיין לא קיימה את תוכניתה, אבל על כוונתה (המדומה), לעצב את דין התורה בהתאם לצרכי הזמן, כבר גזר עלינו את הדין.

לאמיתו של דבר כל מגמתנו היא לקיים את התורה ממש, ולא להסתפק במצוות אנשים מלומדה, בשעה שכל צורות החיים, ומכאן כל נושאי המצוות, השתנו. מציאותם של חידושים, כמו מדינת ישראל, הטיסה לתלל, הפצצה האטומית, התקשורת הבינלאומית המידית, ארגון האומות המאוחדות, וכו', וכו', דורשת, לפי כל כללי המסורת של התורה שבעל-פה גופה, ניסוח מתאים של ההלכה, דווקא כדי שתקיים התורה, שניתנה לנו מן השמים.

ועובדה היא, מצערת עד למאוד, שהמאמצים בכיוון זה, שנעשו עד כה מטעם בעלי הסמכות, היו ברוב השטחים קלושים ומהססים. לפיכך נשתדל להביא לידי כך, שמורי ההוראה יעמדו מקרוב על הבעיות האמיתיות של העולם — ופסקיהם לא יפלו עוד לחלל ריק כמו עכשיו. ומדוע הגענו עד הלום? כי הרבנים במקרים רבים מתייחסים בשיקוליהם למצב, שאיננו קיים, ובעקבות זאת אין אלא אחד מעיר ושניים ממשפחה הסרים למשמעתם.

לא באנו חו"ש לפסול שום סמכות, אלא להפך לקרוא לבעלי הסמכות, שיבואו ויטלו את העטרה המזפילשת בעפר: כי היום מי יכתיש, שאין קול התורה נשמע ברבים? ויש דברים בגו. על כולנו מוטלת החובה לחשוף את סיבות הירידה, „ויפל נהורא”.

משה קטן

בשם ועדת ההסברה של

התנועה ליהדות של תורה

חוששני שהתנועה החדשה, "יהדות של תורה" שגתה שגיאה חמורה כאשר צעדה את צעדיה הראשונים תוך צעקות והאשמות לעבר המפלגות הדתיות, שהרי אין זה אלא חקרי דרכן של המפלגות הדתיות המנסות להצדיק את קיומן תוך האשמות נגד מפלגה אחרת.

חוששני שגם הגישה היומרינית כאילו באפשרותה של התנועה החדשה לפתור בעיות רבות בצבוריות הישראלית תתנקם בתנועה החדשה עצמה, כאשר המציאות תוכיח שהבעיות אינן ניתנות לפתרון ע"י איזו תרופת פלא.

חוששני שהמנהיגים של התנועה החדשה אינם האישים המתאימים לקרב המוני עם ישראל לתורה ולמצוות. בלי לפגוע בכוונות הטהורות של ראשי התנועה יש להטיל ספק בכושר המנהיגות שלהם וציותם המוחלט להלכה הפסוקה.

אך למרות הכל, אין להתעלם מהגרעין של אמת שביסודה של תנועה זו. מעולם לא נפסקה הלכה שהמאבק הפוליטי הוא הוא הדרך היחידה לשלטון התורה ולהרבעת תורה בישראל. אמנם אין לפסול את המאבק הפוליטי ואין להכחיש שישנן תוצאות גם לדרך זו, ובודאי יש לתמוה על אחת איסטיניסים שבתוכנו הרוצים ליהנות מפירותיו של מאבק זה, אבל כלפי חוץ מתיחסים אליו ביחס של בוז.

אבל אין להתעלם מן העובדה שהמאבק הפוליטי — אשר איננו תמיד כל כך טהור ונטול אינטרסים אישיים וכיתתיים — לא הביא תוצאות רצויות רבות ובודאי לא קרב אחים תרעים לתורה. ההישגים בשארים מוגבלים לצרכים של צבור שומרי מצוות בלבד ורחוקה הדרך מהדאגה לצרכים יום-יומיים של הדתיים לדאגה להפצת תורה ואהדה לקיום המצוות בכל העם כולו.

אל לנו להתעלם מהעובדה שהמאבק הפוליטי של המפלגות הדתיות הבאיש את ריחה של היהדות הנאמנה בעיני רבים אשר ראו את התופעות הבלתי רצויות של המאבק הפוליטי. לכן יש ויש מקום לתנועה אשר דוגלת בהציגות ב"יהדות של תורה", אבל בלי רמזים על, "חדוש ההלכה" ובלי תביעות מהרבנים ללמוד מרבי יוחנן בן זכאי אשר, "העיו" לעשות תקנות חדשות.

אל הנער הזה לא התפללנו, אך אל נלמד מהנפל הוזה ושיצירה כעין זו למען הרבעת תורה וקרוב לבבות אינה דרושה לנו.

ה. נוי
ירושלים

ראיתי התשובה למר יעקב פלדהיים בגליונו האחרון של "המעין" — ויש להעיר: אם צדק הכותב בהערותיו על עורך הספר, "אגרות רבי עזריאל הילדס-היימר", השאים היינו, קוראי "המעין", לשמוע אמת כולה; ואם לא צדק הכותב, חובה מוסרית היתה רובצת על המערכת לגלות מקור הבעיה דווקא. הבה, נעשה נסיון:

בהסכם לוקסמבורג מיום 10 בספטמבר 1952 בין גרמניה המערבית לבין מדינת ישראל הובטח, ובינתיים אף שולם לוועידת התביעות היהודיות סכום של 450 מיליון מרק לצורך יישובם של פליטים יהודים הנמצאים בתו"ל. יתר על כן,

מייצגת ועידה זו רכושם של יהודי גרמניה שאין לו תובעים. בוועידה מיוצגים אף ארגוני היהדות החרדית, כולל אגודת ישראל העולמית.

בכספי הוועידה ובתמיכתה הפעילה הוקם המוסד הידוע בשם „מוסד ליאו בק” בשנת 1955, במטרה להוציא לאור כתובים מקוריים והיסטוריים על תולדות יהדות גרמניה, מעשיה ופעליה על כל זרמיה. הנהלת המוסד נמצאת בידי המועצה של יהודים יוצאי-גרמניה, אשר בה — ממש כבוועידת התביעות — אך מיעוט של יהודים חרדים. העובדא כי המנוח ליאו בק בצטווה ע”י ממשלת גרמניה הנאצית לכהן בתפקיד ראש האירגון הכפוי על יהדות גרמניה בימי השואה, ובתורת שכוה הפך לדמות משברת-לב ושל מוסר ונפשו למען שרידי ההשמדה — עובדה זו לא עוררה התנגדותו של נציג היהדות החרדית בוועידת התביעות להעלאת זכרו של מי שהיה „רב” ליבראלי בברלין. [מכספי הוועידה הודפסו ספרי-קודש מנחלת יהדות גרמניה: נזכיר רק פירושו על תהלים של הרב הירש זצ”ל, בתרגומו העברי; ואת שו”ת „שרידי אש” לרב זינברג זצ”ל]. מאידך, לא פירסם מוסד ליאו בק כל חומר על דיעות היהדות הליבראלית בגרמניה, ונשאר נאמן למטרותו „לטפח חקר תולדותיהם של היהודים בגרמניה מימי האמנציפאציה ועד לתקופת החורבן”.

„אגרות רבי עזריאל הילדסהיימר” הנו ספר-מקורות בלשון הקודש ובשפה הגרמנית, ערוך בידי חוקר מדעי, אשר הוצאתו לאור יקרה מאד, ואילו תפוצתו מאגבלת ביותר. מהו המוסד החרדי אשר על נכונותו לממן מפעל זה שמענו? ומי סיפר לו למר פלדהיים, כי הרב הילדסהיימר היה מסרב לזכות מוסד של יהודים שהתרחקו במצות פירסום דברי-תורה, שעה שמוכן היה לשתף פעולה עם ארגון „כל ישראל חברים” בצרפת לעזרת פליטי רוסיה הצאריסטית — ארגון שהיה כולו בידי בלתי-חרדים?

ועוד עובדה: נמצאים בישראל כתובים למכביר, פרי עטו של הרב עזריאל הילדסהיימר זצ”ל, בכל ענפי התורה, שאלות ותשובות, ועוד. הלעולם ישארו „אבקת רוכל”? אכן, אם יש מקום ל„מחאה פורתא” יש לכוונה לאותם הגורמים בתוך מחנה היהדות החרדית המצטיינים עד היום באדישות כלפי מורשת גדולי יהדות גרמניה.

יעקב בר אור
חל אביב

על פירוש „באר מים חיים“ לשמות כג, יא

הערה למאמר „ביעור שביעית וביעור מעשרות“

שהיא השנה השלישית שנת המעשר. כמו שנאמר בפרשת תבא ביערתי הקדש מן הבית. ואפשר שט"ס וצ"ל „כשנת“ הביעור „שהיא“ השנה השלישית שנת המעשר, והיינו כמו שמצינו הביעור במ- עשר וכדברי רבינו הרמב"ן ז"ל בדברי רש"י הנ"ל. וכן פירוש רבינו חיים ז"ל בפרשת בהר על פירש"י (כ"ה, ז') כל זמן שחי אוכלת כו', כגון בימי הקיץ, או אתה רשאי להכניס לביתך, כדי לה- אכיל ג"כ את בהמתך. כלה לחי, כגון בימות הגשמים, או אפילו אם כבר הכנסת לביתך מחויב אתה לחזור ו- הוציאו אל השדה. עכ"ל רבינו חיים ז"ל בביאורו בפרשת בהר (שקעת באמי צע הדפוס). הרי שרבינו חיים ז"ל מפ- רש דברי רש"י כשיטת הרמב"ן שביעור הוא להוציאו מן הבית ולהפקיר ולא שאסור בהנאה או באכילה, רק שהביעור שביעית היא כביעור מעשרות. וכן דרכו של רבינו חיים ז"ל לפרש דברי רש"י ע"פ דברי הרמב"ן ז"ל ברוב פעמים חוץ ממקומות שרבינו הרמב"ן חולק על רש"י הק', אך מפרש רבינו חיים ז"ל למה רש"י אינו רוצה ללמוד כדברי הרמב"ן ז"ל.

וראי' לדבר כי מקור רש"י הק' היא במכילתא (ואין ת"י קעת לעיין בו) אבל במדרש לקח טוב (הנקרא פסיקתא זוט- רתא) פי' כן ז"ל ונטשתה „באכילתה“ כו' כתוב אחד אומר ואכלו אביוני עמך וכתוב אחד אומר והיתה שבת הארץ

יקרתו עם הגליון „המעין“ מחודש ניסן הגיענו. וגם ראיתי שם הערה שהעיר כ"ת על ספרי „באר מים חיים“ ביאורים על פירש"י על התורה. מרבינו הגדול חיים בר' בצלאל ז"ל אחיו הגדול של רבינו מהר"ל מפראג זי"ע, שזכיתי להו"ל בס"ד ורוב יגיע. ואעשה רצונו ואכתוב מה שנלע"ד בענין זה.

רש"י הק' בפרשת משפטים (שמות כ"ג י"א) פירוש עה"פ תשמטנה. מ- עבודה, ונטשתה. מאכילה אחר זמן הביעור. ופירוש בזה רבינו חיים ז"ל „שנת הביעור היא השנה השלישית, שנת המעשר כמו שנאמר בפרשת תבא ביערתי הקודש מן הבית“, עכ"ל והעיר כ"ה ע"ז הלא אין קשר בין ביעור ש- ביעית לביעור מעשרות, ועוד כי רש"י פירוש אחר זמן הביעור, ואילו רבינו חיים כתב שנת הביעור. יפה העיר וכו' מנו, היינו בשנת השמיטה שנת הבי- עור. ולענ"ד הפירוש בדברי רבינו חיים הוא כמו שכ"ה הביא מאחיו ר' שמואל ג"י שהכונה לדברי הרמב"ן ז"ל בפ- רשת בהר (ויקרא כ"ה ז') שביעור שביעית אין ענין כביעור חמץ שאסור בהנאה ובאכילה וצריכה שריפה או קבורה, רק שצריך לבערם מרשותו ולהפקירם לעניים ולכל אדם כענין ב- ערתי הקדש מן הבית. וזהו שפירוש רבינו חיים ז"ל כאן: ונטשתה באכילה אחר זמן הביעור, היינו כשנת הביעור

בשיטות ביעור המעשרות וגם בשיטות רש"י בזה שם בהמעין, ואכ"מ מזה. ומה שהעיר שלא עשיתי שום הערה בזה; באמת רציתי לעשות ט"ס כמו שכתבתי כאן. אבל הנחתי על המעיין, כי קשה לי לעשות בכל עת ט"ס ולשנות מהכת"י, אבל נכון שצריך להעיר בזה. מה שכ"ה הביא שאחי רבינו מביאו בספרו גור ארי'. הנה מביאו עוד פע- מים ומזה בפרשת יתרו (שמות י"ח ט') ורבינו חיים אמר פירוש זה בעוד שהי' גער בן שבע, ע"ש בבאר מים חיים. הנני כתבתי בקיצור כי הנני טרוד כי הנני עומד באמצע הדפוס מח"ב מספרו באר מים חיים. לונדון, ר"ח אייר תשכ"ו

לכם לאכלה לך הא כיצד כו', ר' יהודה בן בתירה אומר עד שלא הגיע שעת הביעור מבערין אותו עניים ועשירים, וכשהגיע שעת הביעור מבערין אותו עניים, ואין מבערים אותו עשירים עכ"ל, הרי שהביעור היא מה שעניים אוכלין אותה, היינו שיפקיר אותה, וזהו ונטשתה מאכילה, היינו לעשירים, — אחר זמן ביעור אסור באכילה, רק מותר לעניים, ובוה שעניים אוכלים מקיים מצות ביעור. כי רש"י הוסיף בלשונו הק' „אחר זמן הביעור“, וממילא שפיר מפורש רבינו גו חיים כמו בשנת הביעור, בביעור המעשרות. ועי' בפנ"י בפסחים שם, וראיתי בד"א גם מש"כ הרב ק' כהנא

ג ת ק ב ל ב מ ע ר כ ת

המאור הגדול, ספור חייו של בעל חידושי הרי"ם זצ"ל — מאת הרב מאיר שורצמן. הוצאת נצה, בני ברק תשכ"ו

את אחי אנכי מבקש, ראשי פרקים להידברות בין פלגי היהדות — מאת הרב יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל. הוצאת נצה, בני ברק, תשכ"ו

מסע מירון להרב מנחם מנדל ראבין זצ"ל, עם שירי בר יוחאי ואוסף מאמרים בעניני ל"ג בעומר והילולא דרשב"י במירון, מאת בצלאל לנדוי. הוצאת אושא, ירושלים תשכ"ו

דרכי הקרבנות, הסברים וסיכומים עם 22 טבלאות וציורים, מאת יהודה איזנברג. הוצאת השכל, ליד מכללה ירושלים, ירושלים תשכ"ו

הדרום, קובץ תורני יוצא לאור ע"י הסתדרות הרבנים באמריקה, בעריכת הרב חיים דוב שעוועל. חוברת כג, ניסן תשכ"ו, ניו-יורק

מלואים ונשמטות

(למאמרי „משנה תורה לרמב"ם, סוף גאונות" הוברת ניסן תשכ"ה כרך ה גליון ג)

לעמ' 42: לענין המאורע עם הדיין החסיד, יש להוסיף את המסופר בקטע גניזה על דברי הרמב"ם על עצמו: „השכחה שבני אדם סובלים ממנה לא שלטה בי בימי נעוריי". LVII, ZDMG 1903, E. Mittwooch, Ein Geniza Fragment. עמ' 63 מצוטט על פי פרופ' השל בס' היובל לגינצבורג עמ' קעט [כא].

לעמ' 46 הע' 22: לענין הביטוי „הרב הברצלוני", יש להוסיף כי הוא מציין בדרך כלל את הרב יהודה בן ברזילי הנשיא אלברצלוני, ביטוי זה נמצא ברא"ש, עירובין פ"ד, ס' א; פסחים פ"ב, ס' ג; שבועות פ"ז, ס' טז; חולין פ"ג, ס' יד. וראה ביחוד שו"ת התשב"ץ ח"א ס' טו בשאלה: „וזה הרב אלברצלוני הנזכר [בס' ארחות חיים, ראה למטה] מה שמו ואיזה ספר חיבר?" ובתשובה: „ומה שרצית לדעת שמו של הרב אלברצלוני ז"ל ואיזה ספר חיבר דע כי יש ב' רבנים מלבד הרשב"א ז"ל שקרויין הרב אלברצלוני, הראשון הרב ר' יצחק בן ראובן ז"ל אלברגלוני שהי' רב גדול בימי ר' יצחק אלפסי ז"ל והי' פייטן גדול... השני אומרים שהיה תלמיד של זה, שמו הרב הנשיא ר' יהודה בן ברזילי אלברצלוני, וגם הוא רב גדול ומיחס... וזהו הרב אלברצלוני שמוכיר בעל ס' ארחות חיים".

ועיין עוד בס' התרומות שער ג"א ח"ו ב: „ושאלתי בזה פי הר"מ ברצלוני (!) וזה אשר השיב לי וכו'". והשווה ת' הרמב"ן (בספרן של ראשונים מהד' פרופ' אסף ירושלים תרצ"ה, ושם מצוטט „פ"י" והוא ט"ס! מהדורה זו של ת' הרמב"ן צולמה שוב (ירושלים תשכ"א) ע"י אנונימים, בסוף ס' התרומות ח"א, תוך העלמת שם המו"ל הראשון שטרם בהעתקת התשובות מכ"י, וגם לא הזכירו שמו על הערותיו, בהם משוקעות גם הערות של פרופ' י"ב אפשטיין [בס' אפ' ופרופ' ש. ליברמן] ס' גנ'. וראה בשו"ת התשב"ץ ח"א ס' עב: ר' יצחק בן ראובן אלברגלוני... והרב ר' משה בר נחמן זקנו של מורי חמי הי' ממשפחתו. והובא בשם הגדולים ערך רמב"ן: „והיה הרמב"ן ממשפחת רבינו יצחק בר ראובן אלברגלוני כמ"ש הרשב"ץ בתשובותיו" (אך לא ברור כ"כ מנין הסיק זאת הרשב"ץ, כי הוא מסתמך על מה שהרמב"ן מכנהו: „אדוננו הזקן" או: „מר"ן ז"ל", וכיצד אפשר להוכיח מכאן שהיה ממשפחתו ומיוצאי ירכו (? וاولי משום כך מכנהו בעל התרומות: ברצלוני).

כמו כן ישנו ביטוי זה אצל הרמב"ן: בבא בתרא ה, ב; ו, א; קיד, א. ובתשובותיו (הנ"ל) תשו' כד. הרשב"א: תורת הבית הארוך בית שני שער ג (ירושלים תשכ"ג דף לה, א). בארחות חיים לרא"ה מלוניל ח"ב הלכ' שחיטה (מהד' שלזינגר עמ' 386) גז' בתשב"ץ למעלה. המאירי: בית הבחירה שבת קלה, ב

(ירושלים תשכ"ה עמ' 535); שבועות גזח, א (ירושלים תשכ"א עמ' 203); נדרים תחילת פ"ג (ירושלים תשכ"ה עמ' פט); פתיחה למס' אבות (שאלוניקי תפ"א) דף לג, ב; לד, ב. לעומת זאת שם דף לה, א: „ר' שלמה ברצלוני בכמהר"ר אברהם אדרת". הריטב"א: קידושין מא, א. הר"ן: בבא בתרא (ירושלים תשכ"ג) עמ' 383,52,34,31. וראה עוד ציונים לקדמונים שהביאוהו, במבוא לפי ס' יצירה להרב ר. יהודה בן ברזילי, (ברלין תרמ"ה), עמ' 110-111, מאת שזח"ה.

לעמ' 49 יורה 9: לתקן: ושבע, במקום: ושמע.

עמ' 49 הע' 27: אודות מהדורת הרמב"ם ס' המהדע, על ידי מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ד, ראה עכשיו מאמר מפורט בחוברת „דעות", שתופיע בימים הקרובים.

עמ' 51 הע' 32: כתבתי: ובכ"י אוקספורד 2359 (מובא בהערות פריימן (שם) הנוסח: "... ונתבלבלו הדברים וצריך להיות: ... כך בכ"י אוקספורד 2359; ובדפוסים (מובא בהערות פריימן (שם) הנוסח: ...

עמ' 54 הע' 49: מה שהבאתי שם מס' היוחסין בשמו של מחברו ר' אברהם זכות, אינו מן מחבר זה, כי דברים אלו הם מתוך ההוספות שהוסיפו בדפוס קרקא ש"מ—מא' והועתקו מספר יסוד עולם (כמ"ש שם דף קנ"ו ע"ב: „אלה דברי הגאון מהר"ר משה איסרליס ז"ל. סדר הקבלה שהעתקתי מספר יסוד עולם"). נמצא שהציטטה המובאת בהערתי היא לר' יצחק בן יוסף הישראלי מטוליטולה תלמיד הרא"ש (המחצית הראשונה מן המאה הראשונה לאלף הששי) והיא ביסוד עולם (ברלין תר"ו) ח"ב מאמר ד' פרק י"ח עמ' 35.

עמ' 56: בענין מקומות שם גרם ספרו של הרמב"ם לדחיית התלמוד, כדאי לציין שאנשי תימן היו קוראים להלכות שברמב"ם בשם: „מסכת". כך בתשו' ר' יהושע הנגיד (קבץ על יד" ירושלים ת"ש סדרה חדשה ספר ג' (י"ג) חו' א), סי' י"ח עמ' ק. ור' עוד בענין זה אצל הרב י"ל אבידע „ספר משנה תורה לרמב"ם כספר לימוד" ארשת ג' (תשכ"א), עמ' 31, 33.

עמ' 56: בענין כ"י של התלמוד יש להוסיף כי בס"ה יש 59 כ"י לתלמוד (מהם 32 שלמים; ע"פ הרשימה שבספר המקורות ח"א ירושלים תשכ"ג הוצאת המילון ההיסטורי, עמ' 58—61).

עמ' 57: אודות השם „משנה תורה" יש להוסיף מ"ש החיד"א בשה"ג ערך הראב"ד השלישי: „וגם הרמ"ה חרה לו היטב על השם „משנה תורה". ור' גם „על השגות הראב"ד למשנה תורה" פרופ' י. טברסקי, ס' היובל לכב' וולפסון, עמ' קפד הע' 86.

עמ' 57 סוף הע' 68 : ראה גם בס' אבן ספיר (ליק 1866 ; ובמהדורת יערי ,מסע תימן" עמ' סד) נג, א : ,,רק יחידי סגולה אחד מגי אלף הגיעו לכלל לימוד גמרא" (וכבר ציין לזה ש"ד גויטין ,,סדרי החינוך בזמן הגאונים ובבית הרמב"ם" עמ' קנד).

עמ' 58 נפסח א : יש להוסיף לענין זה את דבריו של ר' יוסף ראש הסדר (בזמן הרמב"ם) : ,,והרי התורה תורה שבכתב והסידור תורה שבעל פה ותלמיד חכמים מוסיף על התורה והסידור יתר המקרא כלומר הנביאים והכתובים והלכות והטובות שבהלכות ראיתי הלכות רבינו יצחק אלפסי ז"ל והחכם מוסיף על המקרא וההלכות והסידור שלשה דברים : המשנה והתלמוד והפירוש (כלומר פירושים על התלמוד כגון פירושי של רבנו חננאל ואחרים)" נתפרסם ע"י אסף בקרית ספר ש"ח עמ' 61—66. והוא מקטעי הגניזה, (וצוין אצל ש"ד גוייטין בספרו הנ"ל עמ' קמח, ועיי"ש עוד עמ' קנג, קסה).

עמ' 59 : ביטוי זה על הרמב"ם גם בפיו של ר' סעדיה אבן דנאן קובץ חמדה גנוזה (קאניגסברג תרט"ז) עמ' 30 : ,,ונכון אמרו חכמי הדורות שבאו אחרי כי הוא היה הקדמון לכל הגאונים במעלה והאחרון בזמן".

עמ' 59 בסופו : אודות ר' עזריאל טראבוטן זה ר' בשה"ג ערך ר' יחיאל טראבוטן : ,,ובנו הגאון מהר"ר עזריאל טראבוטו מאסקולי חיבר שו"ת וראיתם בכ"י... " ,...ונפטר... שנת שכ"ט".

ושמטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך ללמד נפשינו במדות המועילות מזית הניביות ועין טוב ונקבוע בלבבינו הבטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשינו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים.

ספר החנוך, מצוה תמה

כרך ו

רשימת המאמרים בכרך ו, גליונות א-ד

<u>הגליון</u>	<u>העמוד</u>	<u>שם המחבר</u>	<u>שם המאמר</u>
א	61	אדלר, ד"ר שלמה	פתרון מטימתי לגמרא סוכה ב'
ב	7	אויערבאך, הרב שלמה זלמן	ירקות הנכנסים מששית לשביעית
		אויערבך, הרב משה	הוראות לימים נוראים תקצ"ב
א	9		בק"ק פוזן
א	49	אורטנר, הרב נתן	מסכת שביעית — משנת יוסף
ג	5	בכרך, הרב יהושע	מה בין שאול לדוד (פרק א"ב)
ד	9	בכרך, הרב יהושע	מה בין שאול לדוד (פרק ג"ד)
ג	53	בלומנפלד, הרב מאיר	קדושה או קנין בציבור
א	8	במברגר, הרב יצחק דוב זצ"ל	איך להגיב על דברי בלע
ד	1	ברויער, הרב ד"ר יוסף	תורה עם דרך ארץ—הוראת שעה?
א	46	ברויער, ד"ר יצחק זצ"ל	ד"ר שלמה אהרמן זצ"ל
ד	60	הבלין, הרב שלמה זלמן	מלואים ונשטות
א	3	הירש, הרב שמשון רפאל זצ"ל	סוכתו של לויתן
ב	1	הירש, הרב שמשון רפאל זצ"ל	קדושת שביעית
א	13	וולבה, הרב שלמה	בן-ישיבה כרב
ב	25	וונדר, מאיר	רשימת הספרים על שביעית
ג	71	וונדר, מאיר	מלואים (א)
א	45	ויינברג, הרב יחיאל יעקב [זצ"ל]	הגאון רבי א. י. פינקל זצ"ל
ג	1	ויינברג, הרב יחיאל יעקב זצ"ל	דת ומדינה בישראל
ג	56	ויינברג, הרב יחיאל יעקב זצ"ל	לקט אוטוביוגרפי מכתביו
א	22	כהנא, הרב קלמן	פירוש הר"ש לשביעית, פ"א מ"א-מ"ב
ב	3	כהנא, הרב קלמן	ירקות הנכנסים מששית לשביעית
ג	34	כהנא, הרב קלמן	בעניני ביעור והפקר בשביעית

שם המחבר	שם המאמר	הגליון	העמוד
לוי, ד"ר יעקב	"תכנון המשפחה" בישראל	ג	23
לוינגר, ד"ר ישראל מאיר	שמירת פסולת פירות שביעית	ג	46
מרצבך, הרב יונה	על שיעורי חז"ל ומדותיהם	ב	9
נויבירט, הרב יהושע	אכילת פירות שביעית	א	39
נויבירט, הרב יהושע	שתי הערות לעיון	א	62
עמנואל, יונה	אגרות רבי עזריאל הילדסהיימר	ב	21
עמנואל, יונה	ביעור שביעית וביעור מעשרות	ג	48
עמנואל, יונה	כרם ציון השלם – אוצר השביעית	ד	41
רוזנהיים, מורנו יעקב זצ"ל	השורש של חוית היופי	ד	29
רוזנהיים, מורנו יעקב זצ"ל	החלפת מכתבים עם ד"ר סטפן צווייג	ד	34
רוזנהיים, מורנו יעקב זצ"ל	מדבריו	ד	38
רייניץ, הרב יעקב ק-	תוקפן של תעניות צבור בשעת שמד	ב	15
שרון, הרב יצחק	הגאון החסיד מוילנא	א	57
שלינגר, הרב מאיר	על פקוח נפש וצורך בטחוני בשבת ,	ב	12
שנבל, הרב שרגא פי-	הערות למאמר "ביעור שביעית וביעור מעשרות"	ד	58
	מכתב בענין "שיטת פרנקפורט"	ד	4

רשימה זו אינה כוללת מאמרי תגובות על מאורעות הימים

אתר דעת - מכללת הרצוג